

VIGILIA

1995 / 3

Vásárhelyi Miklós és András Károly a Vigiliáról

Márai Sándor ismeretlen levelei

JAN PATOČKA: Európa és az európai örökség

Beszélgetés Szőnyi Zsuzsával

A zsidótörvények Magyarországon
(GLATTFELDER GYULA, SALACZ GÁBOR, RÓNAY LÁSZLÓ)

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A kiengesztelődésért	161
VÁSÁRHELYI MIKLÓS:	Vigiliás szellem	162
ANDRÁS KÁROLY:	Maritain és a Vigilia	166
TÖRÖK JÓZSEF:	Etika és képi civilizáció	172
SALACZ GÁBOR:	Az egyház az üldözöttek védelmében	179
RÓNAY LÁSZLÓ:	A második zsidótörvény és az egyházak állásfoglalása	190

SZÉP / ÍRÁS

KALÁSZ MÁRTON:	Gileád; Egy nap <i>(versek)</i>	194
FRIED ISTVÁN:	Egy elfelejtett Márai-regénytöredék	195
	Márai Sándor levelei Szőnyi Zsuzsának	202
KIPKE TAMÁS:	(őstörténet) <i>(elbeszélés)</i>	206
CUKOR GYÖRGY:	Átváltozások <i>(vers)</i>	210
KOCH VALÉRIA:	A teremburáját! <i>(vers)</i>	212
KEMÉNY ISTVÁN:	A fiú <i>(vers)</i>	213

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

HAFNER ZOLTÁN:	Szőnyi Zsuzsával	214
----------------	------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

JAN PATOČKA:	Európa és az európai örökség a 19. század végéig <i>(Kiss Szemán Róbert fordítása)</i>	220
--------------	---	-----

DOKUMENTUM

Glattfelder Gyula beszéde	232
---------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	237
---	-----

A kiengesztelődésért

Januárban Auschwitz felszabadulásának 50. évfordulójára körlevelet adott ki a lengyel és a német püspöki kar is. Mindkét dokumentum utal arra, hogy a századok folyamán az üldöztetésnek kitett zsidók közül sokan találtak otthonra e két országban, és jelentősen hozzájárultak a tudomány és a kultúra fejlődéséhez. „Ennek ellenére egyházi körökben is tovább élt az antijudaista szemlélet. Ez aztán oda vezetett, hogy a keresztények a Harmadik Birodalomban nem tanúsítottak kellő ellenállást a rasszista antiszemitizmussal szemben — teszik hozzá a német püspökök. A katolikusok súlyosan vétkeztek, amikor magukévá tették a nemzetiszocializmus ideológiáját, és közönyösek maradtak a zsidók élete és vagyona ellen elkövetett bűntettekkel szemben. Mások támogatták vagy maguk is elkövették a bűntényeket. Azok pedig, akik életük feláldozása árán is segítettek, gyakran egyedül maradtak.” (Emlékezetes a magyar püspöki kar nyilatkozata e tárgyban 1994 adventjében.)

Számunk a fél évszázaddal ezelőtti magyar eseményeket idézi: milyen szerepet vállalt az egyház a zsidók mentésében? Néhány, talán nem eléggé ismert tény bemutatására vállalkozunk csupán, hiszen tudjuk, mennyi előítélet, bizalmatlanság és gyanakvás él még mindenfelé, hányféleképpen lehet értelmezni és félreértelmezni a tényeket is, pusztán a belénk rögzült előítéletek, indulatok alapján.

A múltat felidézni elsősorban a jelennek szóló tanulságként érdemes, s bizony sok még a tennivaló minden oldalon. Az igazi kiengesztelődéshez, a valódi párbeszédhez az összes résztvevő jóindulata szükséges, s kinek-kinek a saját feladatát kell teljesítenie. Örömmel láthatjuk, mi minden történt a katolikus egyházon belül 50 év alatt. A II. Vatikáni zsinaton az egyház felelősséget vállalt az emberiség sorsáért, és sorsközösséget vállalt vele. Kinyilvánította, hogy a többi vallás is Istenhez vezet el, de köztük is a zsidóság áll a legközelebb a kereszténységhez. Végül határozottan síkraszállt az emberi jogokért — s ezt teszi napjainkban is, szünet nélkül.

Mennyiben formálja ez a magyar katolikusok gondolkodását? Mennyire vagyunk képesek a zsinat szellemében, az egyház hivatalos megnyilatkozásai szerint gondolkozni, beszélni és cselekedni? Mennyire tudunk megszabadulni előítéleteinktől, a másikat megbélyegző-megvető, gúnyos-tréfás szóhasználatunktól? Mennyire tartjuk mindezt annak, ami: bűnnek? S „a másik oldalon”: mennyire készek az objektivitásra, sőt a történelmi engesztelődésre azok, akiknek fájdalma felejthetetlen? — Tudja-e végre a „múltat békévé oldani az emlékezés”? Megvalósul-e Szent Pál víziója a kölcsönös és teljes kiengesztelődésről?

Vigiliás szellem

Született 1917-ben Fiumében. Történész. Az MTA-Soros Alapítvány Bizottság titkára. Életútjáról részletesen lásd a Vigilia vele készült beszélgetését az 1990. 8–9. számunkban.

A vigiliás szellem jegyében született meg 1935 elején — mint azt első száma címlapján olvashatjuk, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén — az új katolikus társadalmi és irodalmi folyóirat, amely az idén érkezett el megalapítása 60. évfordulójához. A névadás több volt vonzó, figyelemkeltő címadásnál. Programot jelentett. Schütz Antal, a tekintélyes tudós-teológus bevezető köszöntőjében használja első ízben a fogalmat, a vigiliás szellemet, jelezve, hogy ennek a szellemiségnek sajátos a küldetése. Ezt így határozza meg: „A ma és holnap között van — az éjszaka, a rémekkel, sejtelmekkel, reményekkel teljes éjszaka; s a hajnalvárók és holnap-építők attitűdjéje — a virrasztás és őrállás: vigilia.”

A veretes soroknak megkapó a gondolati üzenete és a retorikája, de az adott helyzetben jelentősége túlmutatott ezen. 1935-ben vagyunk. A német expanziós törekvések és a nemzetiszocialista újpogányság, a vérségi mítoszok szele már nyugtalanítja Közép-Európát, és megérinti Magyarországot is. Ebben a komor és fenyegető légkörben aktuális értelmet nyernek a szavak: a vigilia: „az őrállás és virrasztás”, „a rémekkel, sejtelmekkel ... teljes éjszaka”.

A második számban Faulhaber bíboros, müncheni érsek, aki világ-tekintélyre tett szert a hitlerista tömeghisztériával szemben tanúsított rendíthetetlenségéért, húsvéti üzenetében Nagy Szent Leó pápa kántorböjti homíliáját idézi: szombaton tartsunk vigiliát Szent Péter sírjánál! „Apud Sanctum Petrum vigilemus.” Ennek jegyében küldi áldását „katolikus magyar testvéreinek újraéledő szellemi mozgalmára”, és figyelmeztet, biztat: „Mi a feszültségeknek és a szellemi zűrzavarnak súlyos időszakába születünk bele.” S még egyértelműbbek üzenetének zárószavai: „Amint a mezők vetései nemcsak napfényes időkben nőnek és gyarapszanak, hanem a csillagtalan éjszakák sötétjében is, éppúgy növekszenek Isten vetései az üldöztetés óráinak idején is s nemcsak a békének időszakaiban.”

Védelem, virrasztás,
megújulás

A müncheni érsek nem sejthette, hogy látomásai és intelmei évtizedekre megszabják a Vigilia jellegét és stílusát. Megvédeni azt, amit meg kell védeni, úgy, ahogy meg lehet védeni. Virrasztani a hosszúra elnyúló éjszakában. Egyben megújulásra törekedni. Reménytelen bátorság és féltő körütekintés, befogadókészség és nyitottság. Távol maradni a napi politika rezdüléseitől, kilengéseitől, de nem engedni az alapelvekből, a keresztény erkölcs tanításából. Tiltakozni a természetjog eltiprása ellen, hangos szóval, általános érvényű, de elhangzásukkor egyértelművé váló igazságokkal, vagy — ha nem marad más eszköz — tiltakozást rejtő né-

masággal. Így virrasztotta át, pontosabban így élte túl, vészelte át a Vigilia évtizedek viszontagságait, „csillagtalan éjszakák sötétjét”. Taktika volt ez csupán, kényszerű alkalmazkodás a helyzethez, hallgatólagos kiegyezés a hatalommal? Nem, ennél lényegesen mélyebb és erőteljesebb volt a motiváció. A rendíthetetlen hit és a reménység, meggyőződés, hogy a virrasztás óráit a hajnal hasadása követi.

A harmincas évek elejétől nemcsak a Vigiliára vártak nehéz évtizedek, hanem próbára tették előbb egész Európa, majd Közép-Európa népeit. Ebben az időszakban két nagy jelentőségű dokumentum jelezte az egyház társadalmi tanításainak jelentőségét, és befolyásolta a katolikus hívők gondolkodását. 1890-91-ben XIII. Leó pápa jelentette meg *Rerum Novarum* kezdetű enciklikáját, majd 1931-ben XI. Pius pápa bocsátotta ki a *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikát. Ezek a szövegek fordulatot jelentettek a katolikus egyház életében. Első ízben vizsgáltak új konkrét társadalmi problémákat és foglaltak azokban állást. Már ezekben az enciklikákban határozott formában vetődött fel a tőke és a munka viszonya, a pápák állást foglaltak a munkásság jogos igényei mellett és igényt tartottak arra, hogy erkölcsi alapon szóljanak hozzá a modern ipari társadalom és a kapitalista gazdaság kérdéseire.

XXIII. János pápa ezeket a dokumentumokat jelöli meg állásfoglalása eredőiként az 1951-ben kiadott *Mater et Magistra* és az 1963-as *Pacem in Terris* kezdetű, történelmi jelentőségű enciklikáiban. Nincs most alkalmunk ezeknek a máig sem kellően méltatott és megismert nyilatkozatoknak az ismertetésére, de sokatmondó az 1963-as enciklika ajánlása is, amely így szól: „A Tisztelendő Testvéreknek, Pátriárkáknak, Primásoknak, Érsekeknek, Püspököknek és más Főpásztoroknak, akik az Apostoli Szentszékkel békében és közösségben élnek, továbbá a papságnak és az egész földön élő keresztényeknek, valamint minden jóakarátú embernek.” Az egyház ezzel a felhívással magára vállalta a felelősséget a világ erkölcsi rendjéért. Minden jóakarátú emberhez fordult, „akár hisznek Istenben, akár ha Őt nem ismerik el kifejezetten”.

Az enciklika zárófejezetének egyik alcíme: *Párbeszéd mindenki-vel*. Ebben a pápa egyértelműen megfogalmazza, mit ért dialóguson: „Olyan párbeszédre vágyunk, amelyet — a kellő okosságon kívül — csakis az igazság szeretete vezérel, és amely senkit sem zár ki, tehát azokat sem, akik az emberiség nemes értékeit megbecsülik ugyan, de azok szerzőjét nem ismerik el, azokat sem, akik ellenfelei az egyháznak és különféle módon üldözik. Mivel az Atyaisten mindennek kezdete és végső célja, valamennyien arra vagyunk hivatva, hogy testvérek legyünk.” Az emberiség nagyon messze van attól, hogy elfogadja és vállalja a testvériség, a szolidaritás és a tolerancia eszményét. Csak kevesen — hívők és nem hívők — élnek és cselekszenek ebben a szellemben. A psz-

torációnak nem lehet nemesebb és gyümölcsözőbb hivatása, mint ennek a krisztusi tanításnak a terjesztése.

Az aggiornamento
előfutára

Minden világtörténelmi fordulatnak vannak előzményei: látványosak és szemérmesek. Ez utóbbiak körébe tartoznak azok az erőfeszítések, amelyeket szerte a világon katolikus értelmiségiek kezdeményeztek a megújulásért, az új korszak követelményeinek új megközelítéséért. Az aggiornamento politikáját a katolikus egyház a 60-as években hirdette meg, de ennek kezdetei messzebbre nyúlnak vissza.

Ebben a szellemben született meg a Vigilia is, a megújulást ösztönző magyar katolikusok szócsöve. Íme mutatóba néhány szerző a külföldiek névsorából: Paul Claudel, Jacques Maritain, Georges Bernanos, P. Bruno de Jesus Marie, Emmet Lavery, Hans Barth, T. Bergyajev.

A magyar cikkek, tanulmányok írói Sík Sándortól Babits Mihályon, Rónay Györgytől Kállay Miklóson át Hevesi Sándorig, a magyar kultúra jelentős személyiségei. A kor szörnyű fenyegetései között lélekbemarkolóak Babits Mihálynak a folyóirat első számában megjelent sorai, *Intelem vezeklésre* címen:

*Mivel a földön jónak lenni oly nehéz-
erényeid elhagynak mint az ifjúság,
de bűneid utánadjönnek, mint a hű kutyák
s ha netán elfáradva az úton leülsz,
mind körübed telepszik és arcodba néz
nyugodtan, mintha mondanák: „Nem menekülsz!” -*

A szemlélet nyitottságát érzékelteti — többek között — Magyar Bálintnak *Az új magyar történelmi regényről* írott esszéje, amelyben P. Gulácsy Irén, Kállay Miklós, Kós Károly, Makkai Sándor mellett kiemeli Sárközi György *Mint oldott kéve* című regényét és Németh Andornak a párizsi kommünről írott művét. Vagy Sík Sándornak a katolikus irodalomról szóló elmélkedését, ahol kimondja: „A katolikus irodalom mindenekelőtt irodalom. A katolikus írónak tehát semmi jussa más elbíráláshoz: a mesteremberektől nem fogadnánk el silányabb munkát, ha tudnánk róluk, hogy napi áldozók.” Ha a folyóirat gyakorlatában nem is tudott mindig megfelelni ennek a szigorú kritériumnak, a kemény intés az ideológiai elkötelezettség örve alatt felkapaszkodó dilettánsoknak mégis nagyon ritka a korabeli irodalomban, művészetben.

Harc az újpogányság
ellen

Tántoríthatatlanul következetes a Vigilia az újpogányság elleni harcában. Nem bocsátkozik polémiákba, nem bonyolódik bele a pártok vitájába, de egyértelműen és határozottan képviseli az egyetlen lehetséges keresztény állásfoglalást. Stark János *A harmadik birodalom történetiszemlélete* című tanulmányában élesen bírálja a nemzetiszocializmus főideológusának, Alfred Rosenbergnak faji mítoszelméletét, a germán faj felsőbbrendűségéről kiagyalt képte-

lenségeit, keresztényellenességét, antihumanizmusát. „Többé nem Nagy Károly a német birodalmi gondolat megtestesítője, hanem az ő legnagyobb ellensége, a pogány szász fejedelem, Widukid.” Ennek a tébolynak magyar talajba történő átültetését Csapody Csaba taglalja *A turáni eszme kialakulása* című tanulmányában. Többek között leszögezi: „A túlhajtott nacionalizmus — mely különösen napjainkban lép fel mind agresszívebben, és lassanként minden értéket csak egy elképzelt és trónra emelt »race« szemszögéből néző fajimádattá alakít — már sok helyen kialakította saját mitológikus őstörténetét.” A magyar változatot, a turanizmust Csapody történelemhamisításnak, dilettantizmusnak minősíti, amely az európai oreintáció helyett „primitív, pogány, lóhúsevő rokonoknál kopogtat”. Végső konklúziója, hogy e tanítás szerint „a turáni magyar jó magyar, a nyugati elnémetesedett rossz magyar”. Ugyanilyen szenvedélyesen támadja a turanizmust Fehér Mátyás O. P. *Julian hétszáz éves útja és a turanisták* című bírálatában. „A turanisták — írja — elsikkasztva vagy agyonhallgatva a lényegét, Julianban egy faji öntudattól lángoló, a nemzeti istenért, Hadúrért lelkesülő magyart akarnak látni.”

A Vigilia minden számának első oldalán látható a hivatalos jóváhagyás: „Nihil obstat. Dr. Michael Marczell, censor dioecesanus.” A katolikus egyház tehát vállalta a magyar katolikus értelmiségiek útkeresését és állásfoglalását a koreszmével szemben.

Maritain és a Vigilia

Született 1917-ben Felső-lászlófalván. A középiskolát Kassán, egyetemi tanulmányait Prágában, Budapesten és New Yorkban végezte. Sok éven keresztül a SZER munkatársa, a kutató osztály helyettes igazgatója. Jelenleg Münchenben él. Ezen írása egy előadás szerkesztett szövegrészlete.

Az 1930-as évtized elején fiatal magyar tollforgatók, egyfajta szellemi és szociális szükségállapotban érezvén magukat, elhatározták, hogy más nyugati írók-gondolkodók mellett Jacques Maritain művei előtt is megnyitják az utat az igényesebb hazai olvasók felé. Nem Maritain, a neotomista filozófus vonzotta őket elsősorban, hanem Maritain, az emberi jogok, az emberi méltóság védelmezője, a keresztények társadalmi felelősségének hirdetője. Maritain magyarországi befogadása nem volt egyenletesen felfelé ívelő folyamat. Megszakítások, szünetek, újrakezdések váltogatták benne egymást a mindenkori politikai helyzetnek, világnézeti és szociális küzdelmeknek a függvényében.

Magyarországot, mint vesztes országot, az első világháború után súlyos csapások érték. Az országnak radikális reformokra lett volna szüksége, hogy friss levegőhöz, erőhöz, lendülethez jusson. A reformok hívei mindenekelőtt a nagybirtokok felosztását sürgették, hogy a három millióra becsült agrárproletariátust legalább részben önálló egzisztenciához juttassák. Egy rövid és véres forradalmi szakasz után azonban az országban jó két évtizedig konzervatív erők kormányoztak, amelyek legfeljebb a bajok tüneti kezelésére vállalkoztak.

A reform vagy nem-reform kérdése a magyar katolikus egyházat is érzékenyen érintette. Az egyház ugyanis a történelmi fejlődés folytán Magyarország egyik legnagyobb földbirtokosa volt. A hierarchia (a Prohászka Ottokár székesfehérvári püspökhöz hasonló ritka kivételektől eltekintve) alapján reformellenes volt. Magatartásán a *Rerum novarum* megjelenése sem változtatott sokat.

A világi hívők és a lelkeskedő papok tekintélyes része nem tudott megbékélni ezzel az állapottal. Az egyház hitelét féltették a konzervatív rendszer és az egyházi érdekek összefonódásától. Az elégedetlenség hovatovább az egyházon belül is nyílt kritikában nyilvánult meg, s a megújulás, a változás elkötelezettjeinek szervezkedéséhez vezetett.

Az úttörők

Fiatalkorú katolikus értelmiségiek kis csoportja 1931-ben lépett a nyilvánosság elé. A polgári származású, írással, újságírással foglalkozó fiatalokat vallásos-világnézeti érdeklődésük, szociális érzékenységük kötötte össze. Elégedetlenek voltak a magyar belső viszonyokkal, a rendszerbarát keresztény politikusokkal s legfőképpen saját egyházi hierarchiájuk merev álláspontjával.

A kis együttes egész tevékenységére rányomta bélyegét a két vezető egyéniség, Balla Borisz és Possonyi László s még néhány társuk erős francia orientációja. Balla közgazdásznak indult, de átváltott filozófiára és történelemre, doktori disszertációját Gabriel Marcelről írta. Barátjának, a színházba szerelmes Possonyi Lászlónak társaságában többször beutazta Franciaországot, s hála tudo-

¹Balla Borisz: *A lélek útjai*, Budapest, 1934.
(Cikkgyűjtemény)

mányos kutatómunkájának, értékes kapcsolatokat épített ki francia egyházi és irodalmi körökkel. Idehaza már korábban feltűnést keltett cikkeivel, amelyekben az úgynevezett magyar úri réteg kihívó életformáját, antiszociális gondolkodását ostorozta.¹

Balla és társai nyugati útjaikról csupa pozitív élménnyel gazdagodva tértek haza. Míg Magyarországon — megítélésük szerint — egy helyben topogott az élet, a vezetők elnéztek a tömegek gondjai felett, az irodalom fokozatosan provincializmusba süllyedt, odakint Nyugaton minden mozgásba lendült. Mély benyomást tett rájuk a vallásos hit újjáéledése. Tekintélyes szellemi nagyságok tértek katolikus hitre, vagy legalábbis keresték az utat Isten felé; a filozófiában — skolasztikus kényszerzubbonyát levetve — új életre kelt a tomizmus.

A fordulat bölcsőjének egyértelműen Franciaországot tekintették. Balla úti beszámolóinak állandóan visszatérő témája volt a francia földön kibontakozó „nouvelle spiritualité”, a „renaissance chrétienne”, a „keresztény miszticizmus” új korszakának felvirradása. Az új szellemiséget nagyrészt a Péguy-, Bernanos-, Claudel-, Mauriac-, Maritain-féle „irodalmi vonal” táplálta „élettel, elánnal, távlattal”, s Balla külön kiemelte, hogy „ez az irodalom katolikus (volt)”.²

² Uo.

A konklúzió szinte magától adódott: a magyar szellemi életnek is be kell kapcsolódnia a nyugati (értsd: francia) újjászületési folyamatba, mert a szociális reform nem lehet teljes, de valójában el sem indulhat, az emberek belső reformja, lelki-szellemi megújulása nélkül.

Balla és társai vállalkoztak rá, hogy más, reformelőkészítő tevékenységük mellett a nyugati szellemi értékeket, vagy amit ők annak tartottak, közvetítsék a magyar olvasóknak. Így esett választásuk — többek közt — Maritainre, aki később legfőbb világnézeti tekintélyükké lett. Működési keretnek előbb egy Prohászka püspökről elnevezett társaságot szerveztek, de rövidesen úgy döntöttek — hiszen írói ambíciók is fűtötték őket —, hogy a sajtó alkalmasabb eszköz lesz céljaik elérésére.

Lapalapítások

Három lapalapítás fűződik Balláék nevéhez. 1931 derekán elindították a *Korunk Szava* című, kritikus hangvételű, kéthetenként megjelenő újságjukat. A hazai szociálpolitika mellett bő teret szenteltek benne irodalmi és világnézeti kérdéseknek. Elsőnek mutatták be Magyarországon a modern francia katolikus szellemi-irodalmi élet kimagasló képviselőit, köztük Maritaint. Az ő nevét addig csak akadémikus szintű folyóiratok emlegették. Még a hazai katolikus filozófusok se tanúsítottak különösebb érdeklődést könyvei iránt.

1935-ben Ballának és Possonyinak, külső, személyi intrikák miatt meg kellett válniuk a *Korunk Szavától*, s Új Kor néven egy másik, ugyancsak kéthetenként megjelenő lapot alapítottak. Szigorúan pártokon kívülről, időszerű problémákat tisztázó fórumnak szánták, de a lap menthetetlenül belekeveredett a napi politikába, rendszerbarát, jobboldali ízű írásokat is közölt. 1938-ban a szerkesztő-kiadók megszüntették.

Közben a *Korunk Szava* — az Új Korral ellentétben — a pol-

gári baloldal felé orientálódott. Emiatt egyre nehezebben lélegzett a jobbra tolódó háborús Magyarországon. Egy idő múlva Jelenkorra változtatta nevét, de 1944 elején új formájában is megszűnt.

A két lapalapítás dátuma közé esett a Balla-csoport harmadik, legjelentősebb vállalkozása, a *Vigilia*.

A *Vigilia* 1935 februárjában jelent meg először 192 oldalon, rendkívül elegáns formában. Az első szám olyan sikeres volt, hogy második kiadást kellett nyomtatni belőle — azt hiszem, ez egyedülálló eset a magyar folyóirat-irodalom történetében. Év-negyedes folyóiratnak indult, majd havi megjelenésre tért át. Balla korán belefáradt a közéleti harcokba, diplomáciai szolgálatba lépett, s a folyóiratot mindenestül Possonyira testálta.

Possonyi is sokáig dacolt a különböző háborús nehézségekkel, míg azután 1944-ben, tiltakozásul a magyar hatóságok, majd a német követség beavatkozásai ellen, felfüggesztette a *Vigilia* megjelenését. 1946-ban a folyóirat ismét talpra állt, s megfogya és megszűrkülve bár, de átvészelte a kommunizmus évtizedeit.

Maritain a Vigiliában

A *Vigilia* szerkesztői első számuk fülszövegében a következőket írták terveikről:

„... (A *Vigilia*) a szellemi arisztokrácia negyedévi közlönye akar lenni, azé a szellemi elité, amely az egész világon ráébredt a lényeges válaszra, amit zajló korunk lényeges kérdéseire kell adnunk. Jacques Maritain fogalmazta meg a *primauté du spirituel*, a szellem mindenekfelett való felsőbbségének parancsát, amelyet egyedüli zsinórmértéknek ismerünk el... A *Vigilia* a nagy lelki renaissance hirdetője... Nem adunk programot: a szellem nagy értékeit gyűjtjük össze és közvetítjük, adjuk tovább egy új világ katolikus értékeire szomjas magyar elit közönségnek. A magyarság, a magyar lélek is érzi, hogy minden téren szüksége van igazi megújulásra. A *Vigilia* segíteni akar abban a munkában is, amely az új mozgalmak, az új világ gyökereit keresi s lényegükből közvetíti a jót...”

A szerkesztők hivatkozása Maritainre nem korai dekorációkeresés volt. Akkoriban már franciaországi személyes tapasztalatokból is jól ismerték munkásságát, befolyását a francia szellemi életre, a fiatalok gondolkodására. A maguk számára is iránytűnek választották. Ez a beköszöntőn kívül a folyóirat első számának (vagy ahogy a szerkesztők nevezték: első kötetének) tartalmából is világos volt. A nyugati (többségében francia) és magyar anyag közé illesztve jelent meg Maritain ihletett portréja Aquinói Szent Tamásról. A szerző hangsúlyozta, hogy mestere „igazi apostola a modern kornak is”.³

A háború kezdetéig a *Vigilia* ki tudott tartani eredeti elhatározása mellett: összegyűjtötte a nyugati szellemnek a „igazi megoldás”, vagyis Isten felé mutató írásbeli termékeit, s ezzel párhuzamosan az olvasó elé tárta az ugyanebbe az irányba igyekvő hazai irodalmat is. Maritain még két tanulmánnyal szerepelt a folyóiratban; az egyik az *Action et contemplation*, a másik *A belül-*

³ *Vigilia*, I. kötet, Budapest, 1935, Gyertyaszentelő

Boldogasszony ünnepe

való élet címet viselte. (Az utóbbi négy kötetre elosztva jelent meg.) 1941-től, Magyarország háborúba lépésétől kezdve nehezebbé vált a nemzetközi kapcsolatok tartása. Maritain évekre eltűnt a lapból, s általában a lap nyugati anyaga érezhetően lecsökkent.

Maritaint a Korunk Szava válás utáni főszerkesztője, Katona Jenő is egyik vezércsillagának tekintette, s amíg tehetette, bőségesen publikált írásaiból (például *Theonas és Philonous dialógusát* több részletben).

S még egy elágazása volt ennek a korai magyar Maritain-kultusznak, mégpedig Csehszlovákia felé. Az ottani magyar kisebbség fiatal katolikus értelmiségének havi folyóirata, az Új Élet is rendszeresen foglalkozott Maritainnel: több cikkben ismertette munkásságát, kisugárzását a fiatal francia értelmiségre, s meglehetősen rendszerességgel közölt részleteket munkáiból. Ennek az érdeklődésnek az élesztője Esterházy Lujza grófnő volt, aki gyakran megfordult Franciaországban, bejáratos volt egyházi és világi körökbe, részt vett a Pax Romana nemzetközi kongresszusain, és mindannyiszor Maritain-irodalommal megpakolva tért vissza. E sorok szerzője is tőle kapta diákkorának első Maritain-könyvét — az éppen akkor megjelent *Humanisme intégrált*.

Maritain közelből

1937. február 7-én Maritain magyar olvasói-hívei-tanítványai személyesen is találkozhattak mesterükkel. Ezen a napon ugyanis a Vigilia és az Alliance française meghívására előadást tartott a budapesti Iparművészeti Főiskola nagytermében. A terem — mesélik — zsúfolásig megtelt, mindenki megjelent, aki számított a magyar főváros szellemi életében. Eckhardt Sándor, a budapesti egyetem francia tanszékének vezetője köszöntötte a vendéget, aki ezután felolvasta *Action et contemplation* című tanulmányát. (A szöveget a Vigilia következő száma teljes terjedelmében közölte.) Az est után Maritain díszvacsorán vett részt meghívott tisztelői társaságában. Másnap Bukarestbe utazott.

A látogatás ideje alatt Maritain hosszú interjút adott az egyik budapesti napilapnak, a Pesti Naplónak. Tehát a személye, munkássága iránti érdeklődés korántsem szűkült le a fiatalabb katolikus értelmiségre. Az interjú ritka bepillantást nyújt az akkori világhelyzet és a filozófus eszmevilága közötti összefüggésekbe.⁴

Az újságíró először is azt szerette volna tudni, hogy Maritain miért nyúlt vissza Szent Tamásig, miért éppen őt választotta mesteréül, mikor annyi más tudós szentje is van az egyháznak.

Azért — magyarázta Maritain —, mert felismerte, hogy az Aquinói tanítása a sok évszázados korkülönbség ellenére is a legátfogóbb, a legegységesebb, legmodernebb: „Szent Tamás élte át legmélyebben az igazi kereszténység magasztos, mindent átfogó, nemzetközi emberiségét. Tanítása nem csupán katolikus elmékhez szól, hanem minden keresztény érzületű emberhez. Manapság pedig ez a fontos... az igazi keresztények összefogása.”

A jövőre vonatkozó kérdésre válaszolva Maritain „óriási változások valószínűségéről” beszélt. „Valami történni fog (a világban) — mondotta —, akár akarjuk, akár nem... Ezért kell most

⁴ Pesti Napló, Budapest, 1937. február 8., 8. (br. Doblhoff Lily interjúja)

megszületnie az aktív keresztény világszemléletnek, amely véleményem szerint nem azonos a most felszínre került tömegmozgalmakkal... Nem igaz — folytatta Maritain —, hogy szükség van mindent elsöprő tömegmozgalmakra, hogy a világ újjászülessék. Nekünk, lelkünkben keresztényen érző embereknek kell *összefognunk*, de nem valaki ellen, hanem a mi saját lelki felszabadulásunk érdekében. Mindenütt képződnek majd sejtek, bensőséges szellemi, lelki sejtek, amelyek csak néhány emberből állnak, s amelyek mégis magukban hordozzák a jövő lehetőségeit. Ez a jövő, nézetem szerint, nem a jobb, a könnyebb jövő, hanem az igazságban gyökerező életforma, a hazugságtól mentes, életet átítató politika.”

Az újságíró még azt szeretné volna hallani Maritaintól, hogy szerinte: lépjen-e ki a filozófus az életbe, tartson-e fenn állandó kapcsolatot az élettel?

„Ezen a kérdésen már én is sokat gondolkodtam — vallotta be Maritain —, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy *nem*. Ne a filozófus, hanem a *tana* legyen olyan átütő erejű, hogy irányítsa, jó irányba vezesse a napi politikát.”

Tan és valóság

Szinte csak zárójelben említtem, mert nem akarok túlságosan elkanyarodni a fő témától, hogy a háború vége felé, más országokhoz hasonlóan, Magyarországon is elindult egy kísérlet Maritain eszméinek átültetésére a gyakorlati politikába. A háborús megpróbáltatások, a zsidóüldözések s egyéb embertelenségek különösen időszzerűvé tették Maritainnek az emberi méltóság tiszteletéről; a faji, nemzetiségi, vallási korlátokat felülmúló keresztény emberszeretetről; a kereszténység és demokrácia viszonyáról vallott nézeteit.

Hosszú, titkos előkészületek után, 1944 őszén az ellenállási mozgalom részeként megalakult a Magyar Kereszténydemokrata Néppárt. Programja egyelőre csak főbb vonásaiban készült el, de ideiglenes vezetői világosan elhatárolták magukat a múlt félhivatalos keresztény politikájától, s pártjukkal be akartak kapcsolódni az új, demokratikus Magyarország felépítésébe. A párt tömegbázisai az úgynevezett katolikus népmozgalmak lettek volna, amelyek a *Rerum Novarum* intenciói szerint a harmincas évek közepétől szerveződtek. Agrárfjúsági ágazatuknak, a KALOT-nak kerekén félmillió tagja volt, s óriási befolyásra tett szert a közéletben. A mozgalmak munkatársai és szimpatizánsai közt számos Maritain-tanítvány szerepelt.

A felszabadulás után, nem minden vita nélkül, Barankovics István vette át a párt vezetését. A magyar politikai színpadon a keresztény liberalizmus képviselőjének számított. Modern, az egyháztól független, nyugati mintájú, a választók széles táborára támaszkodó kereszténydemokrata néppárt volt az ideálja. Törekvéseiben számos kitűnő értelmiségi támogatta, köztük a „maritainista” Eckhardt Sándor professzor, Mihelics Vid szociológus és publicista, Rónay György író. Az utóbbi fordításában rövidesen megjelent folytatásokban Maritainnek a háború alatt készült kis

kötete, a *Christianisme et démocratie*. Az új politikai-világnézeti csataterén hasznos kalauz volt az olvasónak. Ezek a hatások mind belefolytak a taktikai okokból már csak Demokrata Néppártnak nevezett keresztény politikai alakulat végső programjának és profiljának kialakításába.

Magyarországon azonban a német uralmat a szovjet megszállás váltotta fel. A Néppárt az első választásokon, 1945 októberében nem indulhatott, mert a hatóságok elszabotálták engedélyezését. A következő alkalommal, 1947 augusztusában csak az utolsó pillanatban szállhatott be a választási küzdelembe. Ennek ellenére s a botrányos szavazási visszaélések ellenére is a kommunisták után a legerősebb párt lett, 60 képviselővel vonult be a Parlamentbe. Pirruszi győzelem volt, mert működését a nyíltan diktatúrára törő kommunista párt lehetetlenné tette. Mindszenty bíboros primás letartóztatása után Barankovics nyugatra menekült, s bejelentette pártja feloszlását.

A Vigilia 1946 után

1946 őszén, a politikai csatározások közepette, új életre kelt a Vigilia. Nem a korábbi főszerkesztő-tulajdonos támasztotta fel, hanem Rónay György és Sík Sándor. Rónay Maritain-fordítása a Vigilia első négy számában jelent meg,⁵ s ezzel bizonyos mértékig el is kötelezte a lapot a Maritain által képviselt szellemiség mellett.

⁵ Vigilia, 1946. 1. szám, 1947. 1., 2. és 3. szám

1948-ban, a kemény esztendőök küszöbén még három Maritain-tanulmányt közölt a Vigilia (az egyik címe *Egyház és a szociális haladás* volt), azonkívül részletes ismertetést Raissa Maritain memoárjairól. Tizenhat esztendőös szünet után következett Mihelics Vid könyvbírálata a *Le Paysan de la Garonne*-ről. Pontosabban: összeállítás volt különböző nyugati véleményekről.⁶ A sort egy olasz, végeredményben negatív kicsengésű kritika zárta. Elismerte a kontroverziális mű „kétségtelen értékeit”, de azonnal a szerző szemére vetette: helyzetanalízisében nem vette figyelembe „a gondolkodó emberiség háromnegyedének” álláspontját.

⁶ Vigilia, 1967. 9 és 10. szám

Újabb hat év múlva, 1973-ban bukkant fel újra Maritain neve a Vigiliában. De ez már csak rövid, egyoldalas nekrológ volt. Rónay írta, s úgy hangzott, mintha nemzedéke nevében is búcsúzott volna „korunk kereszténységének kimagasló alakjától”. Meghajolt Maritain életművének nagysága előtt. „Mindez — folytatta — a maga idejében nagyon sokat jelentett, és nagyon sokaknak nyújtott, legalább átmenetileg, biztos tájékoztatást; sokakat tanított meg arra is, hogy ... ne zárkózzanak a műhely steril falai közé, hanem tomista iránytűvel a kezükben próbáljanak korunkban eligazodni...” Maritain „világítótoronyt” épített, amely azonban a világháborút követő új korszakban „hamarosan a forgalom útjain kívülre került”. Mégis — vigasztalódott Rónay —, él még egy nemzedék, amelynek egy fontos, útkereső korszakában eligazító világhírű volt ez a fárosz. Az írás ígérettel zárult: az egykori tanítványok egyszer talán „bővebben is szembenéznek fejlődésük maritaini szakaszával”. Az ígéret eddig még nem valósult meg.

Etika és képi civilizáció

TÖRÖK JÓZSEF

Született 1946-ban. A székesfehérvári egyházmegye papja, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanára. Legutóbbi tanulmányát 1994. 7. számunkban közzöltük.

Fiatal orvos barátomat egyszer megkérdeztem a hormonok viselkedéséről, és ő legnagyobb megrökönyödésemre a következőt közölte velem: nézd, azt tudjuk, hogy ha a hormonokkal kapcsolatban a folyamat egyik végén valamit megváltoztatunk, akkor nagyjából milyen végeredményre számíthatunk. De addig még nem jutott el az orvostudomány, hogy lépésről lépésre azt is ismerné, valójában mi megy végbe a kezdő- és a végpont között.

A hormonok viselkedése iránti érdeklődésem átmeneti jellegű volt, ám a példa általános érvényű tartalma gyakran eszembe jut a televízióval kapcsolatban: jóllehet a közbeeső technikai állomások ismertek, a kezdet és a végpont között mégis valamiféle mitikus folyamat történik. S ezt a nézők érdekében jó lenne demitologizálni.

Némileg általánosabban fogalmazva, a képi civilizáció etikája az, ami részben még átgondolásra vár.

**A televízió mágikus
hatalma**

Úgy tűnik, a kép hamarosan győzni fog az írás fölött, hiszen egyetemes nyelve mindenkihez szól, megértéséhez nem szükséges előzetes tanulmány folytatása. Bár ez a megközelítés nem igaz teljes mértékben, ennek ellenére figyelmeztet: a képi civilizációt igénybe vevő tömegkommunikáció — ezen belül a leghatásosabb eszköz: a televízió — szerepéről, feladatáról érdemes elgondolkodni, vitatkozni; mert csak ezután lehet etikai alapokon megfogalmazni a helyes működéshez szükséges szabályokat, törvényeket.

Természetesen ismert a kiindulópont a kamera egyik végén: információ, művészi alkotás, rendezői szándék, cél stb. A végeredmény nagyjából előre kiszámítható. A kiindulópont és a végpont között azonban az információ vagy művészi alkotás „mitikus” erőt nyer, és ebben a „mitikus” erőben van egy kiszámíthatatlan tényező. Ha élhetünk a szabad asszociációval, akkor két végletes példát érdemes megemlíteni a kamera és a képernyő mint két végpont kapcsán. A Magyar Televízióban hangzott el egy kiváló tévés személyiség szájából: a televízió az embert előbb felhasználja, majd elhasználja, végül eldobja. A másik példa egy autista kisfiú, akiről a pszichológusok megállapították: azért lett autista, mert dajkája nem törődött, nem beszélgetett vele, hanem rányitotta a televíziót, és óránként át hagyta, hadd foglalja le a gyereket a kép- és hangáradat.

A két példa végletes, ugyanakkor van bennük egy vonás, ami közös: a televízió mágikus hatalma. Melyek lehetnének azok a szempontok, amelyek az információ és a művelődés pótolhatatlan eszközét segítenének megfosztani ettől a mitikus erőttől, azért, hogy a televízió szolgálatot, közszolgálatot jelentsen?

A közös gondolkodásra javasolt szempontok nem hatnak az újdonság erejével, hiszen nem is ez a célunk. Inkább egyfajta nyugodt együttgondolkodásra hívnak, amely a televíziózásban érdekelt mindkét fél számára segítséget jelenthet.

Ablak a világra

Nem tekinthető véletlennek, hanem a magyar televíziós szakemberek sokszor tanúsított tömegkommunikációs érzékenységének köszönhető, hogy az egyik legnépszerűbb műsornak is ez a címe. A tévézőnek a képernyőn keresztül ablak nyílik a világra. Ugyanakkor a világ is betekint ezen az ablakon sok-sok otthonba. A tömegkommunikációs eszközök a maguk sokféleségében nem csupán a kép és hang eszközszerű közvetítők, vagyis semleges információhordozók, hanem hatékony, sőt cselekvő eszközök. Ez természetesen semmi újat nem jelent. És az sem új, hogy lényegi tevékenységük csak szabadságban bontakozhat ki. A tömegkommunikációval kapcsolatban szeretjük emlegetni a sajtószabadságot. A sajtószabadság állandó hangoztatása a demokráciákban természetes, hiszen az egyéb demokratikus jogok megalapozásához nélkülözhetetlen feltétel. A szakírók azt már kevésbé emlegetik, hogy a tömegkommunikáció használata szerint nemcsak segítheti az ember szabadságának kibontakozását, hanem éppenséggel gátolhatja is. Legtöbbször a hallgatás csendje veszi körül az emberi szabadságnak azt a részét, amely a tömegtájékoztatással szöges ellentétbe kerülhet. Vagyis nemcsak a sajtószabadság elidegeníthetetlen jog, hanem az ember szabadsága is. Adott esetben — ellentétbe kerülve a sajtószabadsággal, illetve a tömegkommunikációval — az emberi személy szabadsága előbbre való, hiszen ez személyi méltóságának elidegeníthetetlen előfeltétele.

**A sajtó és az ember
szabadsága**

Közhelyszámba megy, hogy a tévé családtaggá vált, többet beszél, mint bármelyik családtag. Tekintély övezi, szinte tévedhetetlen. Ugyanolyan magatartás jellemzi, mint egy-egy újság elszánt olvasótáborát. Ez az újság a legjobb, a legnépszerűbb, a legintelligensebb..., tehát, ami hasábjain megjelenik, az mind igaz. Mostanság, amikor az információk befogadása messze megelőzi a feldolgozást, a tömegtájékoztatás eszközei a társadalmi életben egyre nagyobb szerepet töltenek be. Ez ismét nem új megállapítás.

**Az információk
zuhataga**

Am feltettük-e elégszer a kérdést: milyen befolyást gyakorolnak? A tömegtájékoztatási eszközök természetüknél fogva szenzitív képességeink meghosszabbításai. Az érzékelés, illetve az érzékelés útján a befogadás még nem végcél, hanem szükséges közvetítés — amint a médium szó eredeti jelentése is mondja — a gondolkodás felé. A középkor nagy filozófusa, Aquinói Szent Tamás ezt a következőképpen fogalmazta meg: semmi sincs az értelemben, ami előbb nem volt az érzékelésben. E megállapítás esetünkben is tökéletesen érvényes. Vagyis a tömegkommunikáció

eszközei a reflexió szolgálatában állva állandóan új meg új témákat szállítanak. Azonban a látott és hallott információk a befogadó figyelmét képesek oly mértékben lekötni, hogy a reflexió, a gondolkodás szinte lehetetlenné válik. Gyors, pontos, tömör, világos információ — mindez jogos követelmény. De kérdés, hogy a húsz másodpercenként új meg új információt szállító közlések mely ponton lépik át a megengedett határt, és válnak agymosásá, illetve az agy túlsúfolásává.

A tömegkommunikáció, mint nyitott ablak a világra, a gondolkodás, az emberi szellem szolgálatában kell hogy álljon. A médiumok segítségével az ember könnyebben megtalálja helyét a világban, feltéve, hogy a médiumok a nekik megfelelő szerepet töltik be. Különben az ember szenzitív képességét teljes mértékben lefoglalva elidegenítik őt a neki kijáró szabadságtól mind az egyéni, mind a közösségi életben. A tömegkommunikáció hivatása szerint az értékekhez kötődő, tehát az igazi szabadság szolgálatában áll.

Kommunikáció és oktatás

A médiumok nem ellenségei, hanem barátai a társadalomnak, a családnak, az egyénnek. Az oktatás területén szerepük egyre növekszik. Emellett arra is figyelni kellene, hogy a kommunikációs eszközök használatára tanítani kell az embereket. Nehéz, de nélkülözhetetlen feladat azért, hogy a tömegkommunikációs eszközök szövetségeseinkké váljanak. Nélkülük, főként ellenük dolgozni hiábavaló vállalkozás. A kommunikációs eszközök helytelen használata azt is jelentheti, hogy a fiatalok az állandó zenehallgatás gépeivel, a televízió képernyőjével, az elektronikus játékokkal, a számítógépekkel falat építhetnek maguk köré, hogy védekezzenek a külvilággal szemben. Ám ez az imaginárius védelem bármikor megsemmisülhet, és a fiatalok kiszolgáltatottan kerülnek szembe az át nem gondolt, fel nem dolgozott világgal. Hogyan lehetünk segítségükre, hogy a technika legmodernebb eszközei a való világtól ne idegenítsék el őket, hanem éppen annak jobb megértését szolgálják?

A médium és az igazság

A Bibliában Pilátus a vállát vonogatta, miközben ezt kérdezte: Mi az igazság? Felelőtlenség lenne őt utánozni. Az információ igazsága nem redukálható a pusztá objektivitásra. Az objektivitás nélkülözhetetlen előfeltétel, ám az igazság feltételezi azt, hogy az érzékelésen túl a gondolkodásra is sor kerül a befogadó részéről. A rég kidolgozott és általánosan elfogadott irányelvek tartalmazzák, hogy a tömegkommunikációs eszközök, miközben látni, hallani segítenek, őrizkednek az esemény, az információ bármiféle torzításától, vagy az előítéletek felkeltésétől. Azonban elég a kamera „ügyes” kezelése, a fény-árnyék hatás célzatos negatív megválasz-

tása, és a néző már a kép alapján előítéletek seregét fogalmazza meg magában, és a mondanivalót ennek segítségével szelektálja.

Az elhitetés politikája a történelem folyamán sokak számára kedvelt módszer volt. A képernyő segítségével az elhitetés politikája előtt soha nem várt, remélt, látott, hallott távlatok nyíltak meg. Az egyik igazság elfedheti a másikat, a részigazságok előtérbe állításával az igazság egésze károsodhat. A közvetítésre kerülő információk kiválasztása soha nem szándék nélküli. A kiválasztás egyúttal kizárást jelenthet; 1956-ban a Szuezi-csatorna eseményei egyszeriben feledtették a tömegtájékoztatási eszközök segítségével a magyar forradalmat. Az Öböl-háború alatt senki nem törődött a balti államokkal és Jugoszláviával. Jóllehet ez utóbbiban akkor teremtődtek meg a szégyenletes feltételek a mai eseményekhez.

A francia író, François-Henri de Virieu *Médiacratie* című könyvében a tömegtájékoztatási eszközök kapcsán olyan hatalomról mer írni, amely lehet felelőtlen, arrogáns, sőt veszélyes is. A kétszáz éves toleráns francia demokrácia elviseli ezt a bírálatot annak tudatában, hogy a médiumok az intelligencia, a bátorság, a körültekintés és az elszántság segítségével felelősségteljes, szókimondó, de nem arrogáns, az egyének és a közösségek érdekeit nem veszélyeztető, hanem azokat elősegítő eszközök lehetnek a demokrácia javára.

Információ és ideológia = manipuláció

A kommunikációs eszközök a manipuláció szinte beláthatatlan technikai eszközeivel rendelkeznek, miközben látszólag semleges és tudományos módszerekre hivatkoznak. A tényeket módjukban áll nagyítani vagy kicsinyíteni, sőt egyszerűen elhallgatni. Egy részletet kiemelni összefüggéseiből, vagy a járulékos tényezőknek, mellékes körülményeknek lényegi szerepet tulajdonítani — egyesek számára pusztán szakmabeli fogás. Feltenni olyan kérdéseket, amelyek csak a kérdésfeltevő által már előre meghatározott módon válaszolhatók meg — mindennapos eljárás. Riportalany legyen a talpán, aki a riporter könnyed fogalmazású, sommás megállapításai elől ki tud térni. A közvéleménykutatás hatalmas tudományos apparátusra épül, és nélkülözhetetlen a társadalmi életben. De a tudományos igényű kutatás arra is fényt vet, hogy a közvéleménykutatási végeredmények számtalan esetben nem a kérdezettek, hanem a kérdezők véleményét tükrözik. Ma a médiumok iránt nagyobb a bizalom, mint a bizalmatlanság. Vajon a közvéleménykutatások kritikátlan átvétele nem ingathatja meg ezt a bizodalmat?

Végezetül szólni kell — mégpedig nem véletlenül az ideológiamanipuláció kapcsán — a kereskedelmi televízióról, amely ártatlanságát éppen most igyekeznek hazánkban elhíttetni. A francia közszolgálati televízió elnöke nemrég úgy nyilatkozott, a kereskedelmi televíziózás legtöbb országban valódi hatalmat, hatalomgyakorlást jelent.

Egyszerre vagyunk szereplői és szemlélői annak a valóságos forradalmi változásnak, amely az erkölcsi értékek területén megy végbe. Ennek egyaránt vannak pozitív és negatív összetevői. Pozitívnak tekinthető az emberi méltóság tudatosulása, az emberi szabadságjogok betartása iránti mind nagyobb elkötelezettség — amíg ... nem kerül túl sokba. A kölcsönös függés és ennek következtében a szolidaritás tudata egyre jobban elmélyül, és mindez tettekben is megmutatkozik. Elég Temesvárt, a Tien An Man-teret vagy Berlint említeni. A pozitív fejlődés mellett ott vannak a negatív jelenségek a filmekben, a tévében, a reklámokban: az emberi méltóság megsértése, az emberi test tárgyáá degradálása, a másik ember semmibevétele, a fogyasztás ideállá magasztosítása.

A filmek hamis világa

A pornográfia és az erőszak leplezett vagy leplezetlen ábrázolása már rövid távon is megmutatja számtalan negatív hatását. A folytatásos filmeket számosan bírálják, ám még többen nézik. A művészi fogyatékoságok mellett ezek olyan életet mutatnak be, amelyben a jólét, a kényelem uralkodik. A pénz mint cél jelenik meg, a főszereplők vagy nagyon jók, hogy a nézők azonosulhassanak velük, vagy nagyon rosszak, hogy minden ellenérzést át lehessen vinni a sorozatfilm bűnbakjára. A főszereplők érzelmi élete társadalmi szempontból igencsak megkérdőjelezhető magatartásformákat sugároz. Volt sorozat, amelyben az egyik epizód az idős házaspár együttes öngyilkosságát magasztalta a szerelem nevében, vagy az eutanáziát követendő erkölcsi cselekedetnek állította be. Az abortusz időnként könnyebb orvosi beavatkozásnak tűnik, mint a foghúzás — és lehetne folytatni hosszan a példákat.

Az új elektronikus játékok és a gyermekfilm-sorozatok közös vonása az erőszak gátlástalan alkalmazása, sőt magasztalása. A pszichológusok, szociológusok vizsgálatainak eredményei még nem váltak eléggé publikussá. Az Öböl-háború alkalmat adhatott némi kijózanodásra, hiszen az amerikai gyermekek a háborút jelen időben követve ujjongtak az újfajta elektronikus játék láttán. A háború egyenes közvetítése súlyos morális kérdéseket vetett fel a tájékoztatás szakemberei számára, s ezekre a kérdésekre a válaszadás mintha félbeszakadt volna. Az Öböl-háborút nyíltan elítélő pápát heteken keresztül a nyugati civilizáció és kultúra áru-lójaként emlegették a hírközlő eszközök.

Féltrejékoztatás

A féltrejékoztatás nem egy esetben diadalt ült az Öböl-háború kísérőszövegében és képsoraiban egyaránt. A halottak igaziak voltak, ám kevés nézőt rendítettek meg. Az olajban fuldokló kormoránmadár több részvétet váltott ki, noha — mint később több hírközlő eszköz bevallotta — egy tankhajó zátonyra futásakor készült archív felvétellel illusztrálták az olajkutaknál végzett iraki pusztítást. A mindenáron illusztrációt, képi megjelenítést kereső szerkesztők gondoltak-e arra, hogy egész munkájukat hiteltelenné

tehetik? A hírközlő szervek szakemberei utólag a katonai hatóságok szemére vetették, hogy számtalan esetben hamis adatokat kaptak.

A félretájékoztatók jogosan tették fel a kérdést az illetékes hatóságoknak, csak hogy azt is meg kell kérdezni: miért bizonyultak oly könnyen félrevezethetőknak maguk is. Az első egyenesben közvetített háború által felvetett erkölcsi kérdésekre a választ csak elodázni lehet, megkerülni nem.

Gazdasági vonatkozások

A reklám

Valamennyi társadalmi tevékenységhez hasonlóan, a médiumok is a gazdasági kényszer keretei között működnek. Innen az olvasók, hallgatók, nézők számának állandó gyarapításáért folytatott harc. E harc közepette azonban a továbbadott információk, tények könnyen deformálódhatnak. Elég egyetlen kirívó példa: a Benetton-reklámok esete. A Benetton cég napjaink történelmének legszívszorítóbb képeit fölvasárolja, s minden kommentár nélkül egy-egy termék eladásához, reklámozásához kapcsolja. A New York-i kórházban haldokló AIDS-beteg utolsó pillantása, amint apjára tekint, nem lehet reklámhoz mellékelt kísérőanyag. A gazdasági kényszer, a gazdaságosságra való törekvés igazolhatja-e az emberi méltóság semmibevételét?

Lehetne folytatni a hazai tévéreklámok elemzésével, ám ez akaratlanul is ide nem illő megállapításokba torkollna. Elegendő legyen annak megemlítése, hogy mind a nők, mind a férfiak számára szóló reklámok olyan mértékben hivatkoznak a nemiségre, ami alapvetően torz emberképet rögzít az agy mélyrétegeiben. A gazdaságosság mint legfőbb szempont, vagyis a pénzszerzés reklám útján joggal igazolja ezt a jelenlegi helyzetet? A kommunikáció felszámolja az időt és a teret, mint a megismerés akadályait. Az első nagy tett a gondolat és beszéd jelek útján történt írásos rögzítése volt. A második lépést a könyvnyomtatás feltalálása jelentette. A harmadik korszakra a rádió és a televízió nyomja rá bélyegét. Milyen célokat szolgált az eddig ismeretlen kultúrák bemutatása az ismeretterjesztésen kívül? Ha az idegen kultúrákat bemutatva az alkotók a sokkhatás kiváltására törekcsenek, akkor a befogadó részéről az információ érdemi feldolgozása veszélybe kerül. A különböző kultúrák a képernyőn egymással dialógust folytatnak, vagy kiszorítósdit játszanak? Európának kiváltáságos helyzete van a különböző kultúrák párbeszédében, és ezt a feladatot a hírközlő eszközöknek is fel kell vállalniuk.

A kommunikációtól a kommunió felé

Próbáljuk meg elképzelni mindennapi életünket a sajtó, a rádió, a televízió nélkül. Ezek az eszközök új kultúrát teremtenek. Nem elégednek meg a kép és a hang közvetítésével, hanem cselekedeteinket is módosítják: segítségükkel másként, teljesebben látunk, hallunk, gondolkodunk, tevékenykedünk.

Az újfajta kommunikációs módok új nyelvet igényelnek, amely a klasszikus kultúrák nyelvétől egyre jobban távolodik. Az új nyelv mindenekelőtt a technikai hatékonyságot szolgálja és csak áttételesen az ember szellemi, lelki kibontakozását. Ezt az új nyelvet meg kell szelídíteni. Az embernek szüksége van a kommunikációra, különben megfullad. Teste, lelke, értelme igényli azt. Az én önmagát akkor fedezi fel, ha kimondja: te. A személy nem bontakozhat ki kommunikáció nélkül, és ez áll a társadalom valamennyi közösségére. Amint az egyén megszenvedti a kommunikáció hiányát vagy félbeszakadását, úgy egy család, csoport, sőt egy egész társadalom számára is felmérhetetlen károkat okozhat a kommunikáció megszakadása vagy torzulása.

Van azonban olyan kommunikáció is, amely csak látszólag az, és tulajdonképpen arra szolgál, hogy leplezze az igazi kommunikáció hiányát. Leszek Kolakowsky mondta egy 1980-as interjúban: Lenin alatt a terrornak terror volt a neve. A szovjet társadalmat valójában Sztálin alatt borította el a hazugság óceánja. Hozzátehetjük: ennek hullámai egész Kelet-Európát elborították hosszú évtizedeken keresztül.

A tömegkommunikáció felelős szakemberei könnyebben tudnak egyértelműen állást foglalni a hamis információk áramoltatása ellen. Nehezebb a helyzet, amikor mértéktartást kell gyakorolni. Az információ a kommunikációt egy bizonyos pontig segíti. Túl nagy áradata a két part — a kommunikáló felek — között feszülő hidakat elsöpri, és akkor nincs többé kommunikációs lehetőség.

J. K. Galbraith amerikai gazdaságtudós értekezett arról, hogy a hatalom növekedése, összpontosulása önmagával szemben mindig kitermelte az ellensúlyozásra képes hatalmat. Történelmi példákkal élve, a monarchikus hatalom létrehozta a parlamentet, a tulajdonosok kezében összpontosuló hatalom életre hívta a szakszervezeteket. Az információkommunikáció által képviselt hatalomnak még nem született meg az az ellenhatalma, amely az ellensúlyozást hatékonyan végezné. Nyugaton a televízió nézők érdekvédelem céljából létrejött tömörülései, szervezetei még nem tölthetik be teljes súllyal azt a feladatot, amely rájuk hárulna.

A kommunikáció szükségszerűen az igazi kommuniót, vagyis az igazi közösséget kell hogy építse az élet minden területén. Mert ha a mértéktartás hiányzik, és az áradat tényleg elsöpri, akkor a televízió mitikus hatalma nemhogy alárendelődne az embernek, hanem megnövekszik. Ez utóbbi esetben a televízió valóban felhasznál, sőt elhasznál; az autizmus pedig társadalmi méreteket ölthet. Minden remény megvan arra, hogy a tömegkommunikáció szakemberei a veszélyeket elkerülve a kommunikációval a kommuniót gyarapítsák. Ez pedig szolgálat, közszolgálat.

A képet abszolút elsőszégyben részesíteni az írással szemben annyit tesz, mintha a világ jobb megértése érdekében a süketséget részesítenénk előnyben — írja André Frossard. A kép a maga közvetlen erejével egyszerre hatékonyabb és korlátozóbb, mint a szó, mert határt szab a képzeletnek; a képi civilizáció igazi etika nélkül nem szolgálatot teljesít, hanem szolgásgátot teremt.

Irodalom:

- Henri Hude: *Éthique et politique*, Édition Universitaire, 1992.
Jacques Julien: *Télévision et familles: amies ou ennemies?* 1992.
Le dialogue des cultures, Cadmos, 1990, N.50.
François-Henri de Virieu: *La Médiaocratie*, Flammarion, 1990.
A BBC irányelvei, 1990.
Jean Toulat: *Le pape contre la Guerre du Golfe*, 1991.
François-Xavier Schwyer: *Autopsie d'une manipulation*, 1991.
D.Wolton: *Éloge du grand public*.
Interview du président de France Télévision, Jean-Pierre Elkabbach, in: Figaro, 1994. aug.25.
Jean Duchesne: *Médias, démocratie, Église: Partie à trois*, in: Communio, XIX., 5. 1994. szept-okt.

Az egyház az üldözöttek védelmében

SALACZ GÁBOR

Salacz Gábor (1902-1978) történész. A Theresianum tanára volt 1938-ig Bécsben, majd 1942-ig St. Gallenben. 1942-től egyetemi magántanár, 1950-es nyugdíjazásáig a pécsi egyetem jogi karán a Történeti Intézet igazgatója volt.

A magyar állam és egyház kapcsolatával foglalkozó kiadatlan műve egy fejezetének szerkesztett változatát adjuk közre.

A legrangosabb hazai történelmi folyóirat, a Századok a rendszerváltás idején szükségesnek látta, hogy az előző 1949-es rendszerváltáskor előkészített és kiszedett, ám kinyomtatásra nem került, Szent István király életét és művét tárgyaló tanulmányok együttesét több mint négy évtizedes késéssel megjelentesse. A szerkesztőbizottság eme döntését példamutatónak foghatjuk föl, hiszen a történelemtudományos szintű művelése megköveteli a nyilvánosságot és a folyamatosságot. A tudományos élet súlyos zavarai e kettő valamelyikének vagy mindkettőnek semmibevevételéből származnak. Ha nincs nyilvánosság, nem lehet a tényadatokat ellenőrizni, a tényekből levont következtetések sorozatait mérlegelni, és a rokon tudományok által kiérlelt eredményekkel ütköztetni. A folyamatosság pedig azt jelenti, hogy a történelmi ismeretek együttese nemzedékről nemzedékre áthagyományozódik, elmélyültebbé, gazdagabbá válik, és éppen ezért a múlt eseményeit a valósághoz mind hívebben tárja az utódnemzedék elé. Salacz Gábor tanulmánya legújabb kori történelmünk egyik legfájóbb korszakának mindmáig igazán megíratlan és megvitatatlan kérdését tárgyalja: mit tett a katolikus egyház az üldözött zsidóság védelme érdekében? Tanulmányát elsősorban azért érdemes közölni, hogy képet adjon az '50-es, '60-as évek során hallgatásra ítélt történész kutatásairól, töprengéseiről. A források hiánya, a közlés lehetőségének kilátástalansága nyilvánvalóan befolyásolta a szerzőt, és írásában ez többször tetten érhető. A tanulmány másodsorban azért érdemli meg a közlést, hogy világosabbá váljék — ha nem is teljes részletességgel — a katolikus egyház álláspontja. Salacz Gábor tanulmánya mellett érdemes elolvasni vagy újraolvasni XI. Piusz enciklikáit, melyekben a totalitárius eszmerendszereket, azok sajátos fajelméleteivel együtt nyilvánosan elítélte. Ide kívánczik boldog emlékü XII. Piusz pápa első enciklikája, amelynek hangvétele egyszerre tanúskodik a nagy pápa valós helyzetismeretéről és látszólagos tehetetlensége okozta lelki drámájáról.

Ha a negyvenes évek végén nem szakadt volna meg e témában az a tárgyilagos kutatás, amelynek kiváló példája Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon című könyvének 1948-as kiadása, akkor a magyar történetírás és ezen belül az egyháztörténetírás minden bizonnyal lényegesen magasabb szinten tisztázza a felelősség fájdalmas kérdését, mint ahogy ez eddig történt. Lévai Jenő könyvében értékes fejezetek találhatók mind a magyarországi pápai nuncius diplomáciai lépéseiről, mind pedig a hercegprímás és a magyar katolikus püspöki kar akcióiról. Nem szabad azt kívánni, hogy a két szerző azonos álláspontra jusson, ám végkicsengését tekintve hasonló következtetés található Lévai Jenőnél is, amikor az elé-

gedetlen nunciusról és a hazai egyházak együttes föllépéséről szóló rész végén megállapítja: „A keresztény egyházaknak ez a hatalmas megmozdulása kétségtelenül hatással volt a kormány tagjaira és Horthy kormányzót is felrázta...” A szerkesztőség abban a reményben adja közre Salacz Gábor értékes tanulmányát, hogy olvasói a hiányosságokat megírása korának, nem pedig a szerzőnek tulajdonítják. Ezen túlmenően a tanulmány önkritikus hangvétele segítheti annak a párbeszédnek a folytatását, amely az egész társadalom érdeke, és a tudomány pontossága, higgadtsága nélkül elveszíthetné pártatlanságát. A tanulmány egyben próbája annak is, hogy tudunk-e fájdalmas eseményekről történelmi távlatból szólni.

Török József

I. rész

Az 1918-19-i forradalmak utáni zsidóellenes hangulat az évek folyamán fokozatosan lecsillapodott. Az egyetemekre felvehető zsidó hallgatók létszámát korlátozó 1920. évi numerus clausus törvénynek 1928-ban történt módosításával a zsidóság jogállása újból teljessé lett. Az 1926. évi felsőházi törvény a történelmi egyházak képviselői mellett az izraelita felekezet két papjának is helyet adott az országgyűlés felsőházában, ahol korábban soha nem volt képviselve. A harmincas évek folyamán a hitleri Németországban hozott zsidóellenes törvények azonban lassanként Magyarországon is kezdték éreztetni hatásukat, amit látszólag megindokolt a zsidóságnek országos arányszámát messze felülmúló térfoglalása az értelmiségi pályákon s az értelmiségi keresztény ifjúság nehéz elhelyezkedési lehetősége. Amíg ugyanis az 1930. évi népszámlálás szerint a zsidóság arányszáma az országban csak 5,1 százalék volt, addig például az összes ügyvédek közül 49,2, Budapesten 55,8, az orvosok közül ugyancsak Budapesten 67,2 százalék volt zsidó. A gazdasági életben, az ipari és kereskedelmi vállalatok értelmiségi területein pedig többfelé egyenesen a keresztény fiatalsággal szemben látszott érvényesülni egyfajta numerus clausus. Ez a helyzet magyarázza meg a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. tc. felsőházi tárgyalásánál az egyház képviselőinek magatartását. A törvény — kétségtelenül a közvetlen szomszédná vált hitleri birodalom nyomására — az egyes foglalkozási ágakban a zsidóság arányszámának fokozatosan 20 százalékra való csökkentését írta elő, s úgynevezett fajvédelmi szempontokat is érvényesített azáltal, hogy a zsidó származású keresztények egy részét is zsidónak minősítette; csak azok nem voltak közülük a 20 százalékba beszámíthatók, akik 1919. augusztus 1-je előtt lettek keresztények, illetve az ilyen szülőknek 1919 után született nem izraelita felekezetű leszármazottai.

E törvény felsőházi bizottsági tárgyalása alkalmával Serédi hercegprímás és Glattfelder csanádi püspök fejtették ki a katolikus

álláspontot. Serédi általánosságokban hangoztatta, hogy a törvénynek nem szabad az igazságossággal és a helyes felebaráti szeretettel ellentétbe kerülnie; rámutatott azonban az utóbbinak fokozataira, arra, hogy jobban kell szeretnünk azokat, akiket közelebbi, mint akiket távolabbi családi, nemzeti, vallási stb. kötelékek fűznek hozzánk. Kifogásolta, hogy a törvény a kereszttség szentiségének hatályát terminushoz kívánja kötni, s következetlenséget látott abban, hogy az 1919 után megkeresztelkedett zsidó eredetű, de már keresztény szülők gyermekét ivadékaival együtt mindig zsidónak tekintsék. A javaslatot, illetőleg törvényt csak annyiban fogadta el, amennyiben az általa kifejtett elveknek megfelel. Glattfelder szívesebben vette volna, ha a kormány a közmegegyezés érdekében a szellemi munkanélküliek elhelyezéséről kezdeményezett volna törvényjavaslatot, s még helyesebbnek látta volna, ha a gazdasági élet irányító tényezői, jelesen a zsidók maguktól arra az elhatározásra jutottak volna, hogy áldozatok árán is kenyérhez juttatják a nemzeti társadalom legnagyobb reménytelenséggel küszködő rétegét. Kiszámíthatatlanul kockázatosnak mondotta a faji hóbortnak Németországból Magyarországra való becsempészését, s elfogadhatatlannak minősítette, hogy a kereszttség a faji jelleg megállapításánál különböző hatályúnak vételessék. (Hangsúlyozta, hogy a kifogásolható szándék nélkül felvett szentség a krisztusi lelkiségbe s azon át a keresztény nemzettestbe való beolvadás vágyának nem vitatható döntő bizonyítéka.) A vallási és faji szempontok összekeverését elfogadhatatlannak mondta, s az 1919. augusztus 1-jei cezúra törlését indítványozva azt kívánta, hogy ne számítson be a 20 százalékba az, akinek az apja Magyarországon született. Javaslatát azonban az igazságügyminiszter kérésére elutasította a bizottság.

Ez az első úgynevezett zsidótörvény nem elégítette ki a hitleri Németországot, s a Felvidék egy részét Magyarországnak visszafeltől első bécsi döntés után újabb intézkedéseket követelt. A készülő új törvénytől a zsidók a kereszténnyé lettek részére bizonyos enyhítéseket vártak, s ez a reményük olyan erős megkeresztelkedési áramlatot indított meg, hogy több püspök kénytelen volt a megkeresztelkedni vágyók őszinte szándékának megállapítása végett megfelelő oktatást és bizonyos várakozási időt előírni.

A zsidóság reménye nem vált valóra. A képviselőházban 1938. december 23-án benyújtott, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslat szigorításokat tartalmazott az előbbi törvénnyel szemben. Faji alapra helyezkedve kiterjesztette a zsidónak tekintendő keresztények körét, mert zsidónak tekintette ivadékaikkal együtt azokat is, akiknek egyik szülője vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagja volt. Bizonyos kivételeket csak a már 1939. január 1-je előtt kereszténnyé lett zsidó származású szülő félvér leszármazottaival és a zsidónak nem tekintendő személyek házastársaival szemben

tett. A zsidók számarányát az egyes foglalkozási körökben 20 százalékról 12, illetőleg 6 százalékra csökkentette, visszaállította az egyetemeken és főiskolákon a numerus clausust, s korlátozta a zsidók birtokszerezésre vonatkozó képességét.

Serédi hercegprímás a súlyosabb nehézségek kiküszöbölése érdekében Imrédy miniszterelnökkel és Teleki Pál kultuszminiszterrel tárgyalva, a tervezett törvénynek főként arra az alapvető hibájára mutatott rá, hogy a megkeresztelkedett zsidók közül sokat zsidónak minősít. De rámutatott arra is, hogy akár felekezetnek, akár fajnak minősítenék a zsidóságot, súlyos belpolitikai következményei lehetnek ennek Magyarországon, ha más felekezeteiket, illetőleg fajokat ugyanilyen elvek szerint bírálnának el.

A Vatikán álláspontja

Az új törvényjavaslat a Vatikánban is aggodalmat keltett. Az új követ, Apor Gábor 1939. január eleji bemutatkozó látogatása alkalmával mind Pacelli bíboros-államtitkár, mind Tardini helyettes államtitkár mindjárt a zsidókérdésre terelte a szót. A Vatikán aggodalmai Apor szerint főleg abból eredtek, amint Pacelli szavaiból világosan kitűnni látszott, hogy az antiszemitizmus eszméi utat találhatnak Magyarországra.

Serédi módosító javaslatai

A hercegprímás Imrédyvel és Telekivel folytatott tárgyalásai után észrevételeit írásba foglalta, és ismertette a püspöki kar 1939. január 13-i értekezletén. Fenntartotta és megismételte az első zsidótörvénnyel kapcsolatban a felsőházban kifejtett állásfoglalását, de hangsúlyozta azt is, „hogy a zsidó szellemnek a közéleti, gazdasági és egyéb tereken való visszaszorítását feltétlenül szükségesnek tartja azon okok következtében, melyek miatt az egyház a liberális felfogással éles harcban a recepciós törvény életbelépésétől kezdve küzdött e szellem ellen”. A tervezett törvény, állapította meg, represszáliának tekinthető, mely a magyar polgárok egy csoportjának bizonyos tagjai által elkövetett visszaélések miatt az egész csoportot sújtja. Az egyház ezt nem helyesli, mert mindenki egyénileg felelős beszámítható cselekedeteiért. Ezért a zsidóság visszaszorításának is, az összes körülmények mérlegelésével, egyéni elbírálás alapján kellene történnie. Igazságtalan a keresztység szentségének lelki átalakító hatását is bizonyos terminushoz kötni. Nem felel meg az egyház szellemének és a tényeknek az, hogy a keresztények között pusztán vélelem alapján különbséget tesz a törvényjavaslat zsidó származású és nem-zsidó keresztény között, mert a valóságban az eddig megkeresztelt zsidók között is sokan vannak olyanok, akik életükkel komoly keresztény szellemről tesznek tanúságot, és bizonyosan lesznek ilyenek a később megkeresztelkedők között is. Serédi véleménye szerint nem kellene kiterjeszteni a megszorításokat a magyar állampolgárságú zsidók közül azokra, akik már keresztények, az izraelita vallásúak közül pedig azokra, akik már 40-50 éve magyar állampolgárok, illetőleg az volt atyjuk. Ellenben ki lehetne terjeszteni a többi izraelitára és az előbbieket közül azokra a személyekre,

akiknek az említett visszaélésekben részük volt, valamint mindazokra — akár izraeliták, akár megkeresztelkedett zsidók —, akik ezután lesznek magyar állampolgárok, mert ez utóbbiakkal szemben nem jelentene jogfosztást.

A püspöki kar tagjai helyeselték a primás észrevételeit. Virág pécsi püspök a törvényjavaslat által a harctéri érdemeket szeretteknek megadott kivétel mellett hasonló kivételben kívánta részesíteni azokat is, akik a közéletben vagy a gazdasági életben, a tudományok, művészetek, a karitás terén vagy egyébként elvitatathatatlan érdemeket szereztek; a pannonhalmi főapát, Kelemen Krizosztom pedig bizottságokra kívánta bízni, hogy kiket vegyenek ki egyénileg a törvény rendelkezései alól.

Serédi és Imrédy

Imrédy miniszterelnök, amikor a primás személyesen közölte vele a püspöki kar megbízásából észrevételeit, ezek egyik részét megértéssel fogadta, másik részét azonban nem tudta magáévá tenni. Nem változtatott a helyzeten Imrédy hamarosan bekövetkezett bukása sem, mert az új miniszterelnök, Teleki Pál, már programbeszédében kijelentette: „A nemzeti akarat oly erővel nyilatkozik meg, hogy ezt a javaslatot alig lehet mérsékelni.” Csak a felsőház állásfoglalásában lehetett már bizakodni. Itt a Károlyi Gyula által összehozott csoport igyekezett a többség által elfogadható megoldást keresni. A kérdés lényegét a törvényjavaslat 1. paragrafusában foglalta magában: ki számít zsidónak, vagyis kikre vonatkoznak a meghozandó rendelkezések? Mivel a katolikus álláspont szerint a keresztség jogán mindenki teljes érvénnyel kereszténnyé lesz, a püspöki kar természetesen nem helyeselhette a javaslat visszazsidósító intézkedéseit. A felsőház túlnyomó része, a protestánsok egyházi képviselőivel együtt szintén így gondolkodott, tisztában volt azonban azzal, hogy aligha érvényesítheti álláspontját a közvéleménnyel szemben. Olyan megoldásra törekedtek ezért, amely a lehetőség határain belül legalább alapelveileg megóvjá alkotmányjogi viszonylatban a keresztség hatályának érvényesülését. Így alakult ki a következő hármas tervezet:

A keresztség
hatályának megóvása

a) Zsidónak számítanak keresztelésük után 30 éven át azok a hét évnél idősebbek is, akik 1919. augusztus 1-je után tértek át, s maradtak meg valamely keresztény vallásfelekezetben. A korábban megkeresztelkedettek tehát nem vonatkozott volna a törvény.

b) A második változatban az 1919-i dátum nem szerepelt, s megkeresztelkedése után 30 éven át zsidónak számított volna minden zsidó származású, aki hetedik életéve után keresztelkedett meg.

c) A harmadik változatban a 30 évi próbaidő csak azokra vonatkozott volna, akik 1938. december 31-ig keresztelkedtek meg, a később kereszteltek személyükre nézve örökre zsidóknak lettek volna tekintendők.

A primás az alternatívákat az 1939. március 17-i püspökkari

értekezleten ismertette bármelyiket megszavazhatónak mondta, mert egyik sem vette volna abszolút tagadásba a keresztség hatályát; csak a tapasztalatokon okulva a szándékban kételkedett, és azt tette próbára a 30 évi próbaidő kikötése által. A püspöki kar álláspontjához legközelebb az első alternatíva állott, s úgy határoztak, hogy csak ha ezt sem sikerül érvényesíteni, akkor fogadják el mint minus malumot fokozatosan a második, illetőleg a harmadik kényszermegoldást. A felsőház tagjainak hangulata határozottan a keresztség szentségének megvédése mellett nyilvánult meg, úgyhogy reménykedni is lehetett az alternatívák egyikének elfogadásában. Serédi mégis kívánatosnak tartotta állásfoglalásuknak a kormányzóval való előzetes közlését, nehogy utólag merüljenek fel akadályok. A püspöki kar a primás által előadottak értelmében határozott, s felkérte őt határozatának képviselőtére, illetőleg a megfelelő eljárásra.

A nyilas veszély

Minden remény megvolt már a törvényjavaslat legkifogásolhatóbb s keresztény szempontból legsértőbb részeinek visszautasítására, amikor egyszerre megváltozott a helyzet, mert Teleki miniszterelnök ez esetre a nyilasok uralomra kerülésével fenyegetőzött, ami Károlyi Gyulát, a felsőházi ellenzék vezetőjét a politikai életből való visszavonulásra bírta. A kormány a felsőház bizottsági tárgyalásán csak annyi módosítást fogadott el, hogy nem lehet zsidónak tekinteni azt, aki 1939. január 1-je előtt lett és maradt keresztény, ha zsidó ősei 1849. január 1-je előtt Magyarországon születtek, és megkeresztelkedésének napja óta 20 év eltelt. Serédi így felsőházi felszólalásában, „mivel többet elérni nem lehetett”, ebbe a minus malumba beletörődött, de kérte, hogy ezt a húszesztendei várakozási időt terjesszék ki azokra is, akik a törvény hatálybalépése után lesznek keresztényekké, mert „enélkül azok a keresztények, akiket a törvényjavaslat »zsidóknak« minősít, ivadékaikkal együtt in aeternum et ultra reménytelenül zsidók maradnának”. A képviselőház azonban nemcsak erről nem akart hallani, de még a módosítást sem fogadta el. A két ház közti egyeztető bizottság ülésén hiába szállt szembe Glattfelder csanádi püspök a felsőházban mondott hatalmas beszédéhez hasonlóan azzal a felfogással, hogy a kereszténységbe való belépésnek és beolvadásnak az asszimiláció tekintetében nincs bizonyító ereje, hiába támadta a fajelméletet, s hiába szólalt fel a módosítás elfogadása mellett a primás és hozzá hasonlóan Ravasz református püspök is. Csak annyit tudtak elérni, hogy a megkeresztelkedés mentesítő dátumául a módosítás 1939-i dátuma helyett 1919. augusztus 1-jét mégis elfogadtassák. Serédi kényszeredetten fogadta el ezt a megoldást, s kérte keresztény hitestvéreit, értsék meg, hogy mindent megtettek jogaik védelmében, s egyéb okokon fordult meg, hogy többet nem sikerült elérni.

Glattfelder felsőházi beszéde

A megkeresztelkedések áradatát a második zsidótörvény indította meg, mert a zsidóság egy része továbbra is ettől remélte kedvezőbb helyzetét. Pedig a törvény hatálya alá került meg-

Bizottság az érintettek támogatására

Magyarország belpolitikai helyzete

Zichy érsek a faji kérdésről

keresztelkedett zsidók helyzete — amint erre Kornfeld Móric báró 1939. szeptember 15-i beadványában a püspöki kar figyelmét felhívta — az izraelitákénál is rosszabb volt, mert róluk senki sem gondoskodott, míg a zsidó hiten maradtokat a világ zsidósága hathatósan támogatta. A püspöki kar 1939. október 3-i értekezletén elhatározta ezért Kornfeld báró javaslatára egyházi és világi férfiakból álló bizottság alakítását a törvény által sújtott katolikusoknak elsősorban lelki és erkölcsi támogatására és Zichy kalocsai érseket kérte fel a bizottság megalakítására és vezetésére. A 17 tagból álló bizottság megalakítása után hetenként átlag 15-20 kérvény érkezett Zichy érsekhez, aki a sürgős esetekben maga intézkedett, a többit pedig áttette a bizottság főtítkárához, Cavallier Józsefhez, aki a bizottság tagjaival igyekezett a panaszok tárgyában, az elbocsátott zsidó származású katolikus alkalmazottak és tisztviselők érdekében eljárni, az igazoláshoz szükséges bizonyítványok megszerzésében segíteni, erkölcsi és anyagi támogatást és nem utolsósorban lelki vigaszt nyújtani. Bekövetkezett, amitől az egyház félt: a konvertiták, és pedig a meggyőződéses konvertiták szenvedtek a legtöbbet, mert akik vallásos téren érdekeket szereztek, azokat hagyta el teljesen a zsidóság is, viszont a törvény végrehajtása nem mutatott semmi méltányosságot velük szemben. Amikor a püspöki kar belpolitikai zavarok elkerülése érdekében hozzájárult a törvényhez, annak reményében tette, hogy a végrehajtási utasítás méltányos lesz. A gyakorlatban azonban a törvényen és a végrehajtási utasításon messze túlmenő szigorúsággal jártak el a konvertitákkal szemben. Az egyház érdekében kifejtett érdemeiket az adott ígéret ellenére nem vették figyelembe. Olyanokat is elbocsátottak zsidó származásuk miatt állásukból, akiket a törvény rendelkezése nem érintett. Eltiltottak zsidó származású szerzetesnőket is a tanítástól, s amikor emiatt Glattfelder, illetőleg a primás panaszt emelt, Teleki azt válaszolta, hogy nincs mód a tilalom feloldására, mert akkor a törvényt kellemé megváltoztatni. Tagadta, hogy a törvény tárgyalásakor megígérték volna, hogy a szerzetesnők a törvény hatálya alá nem kerülő szerzetesekkel egyforma elbírálás alá fognak esni. Glattfelder erre azt felelte, hogy az egyeztető tárgyalás alkalmával a szerzetesnők és a protestáns diakonisszák érdekében előterjesztett módosítást az indítványozók csak azért ejtették el, mert határozott nyilatkozatot kaptak, hogy a lelkipásztorok fogalma alá lesznek sorolva. Itt említjük meg, hogy a katolikus iskolákban nem engedte meg a püspöki kar a faji szempontok figyelembevételét, s a középiskolák első osztályaiba felvehető 6 százaléknyi zsidó tanulóval kapcsolatban kimondotta, hogy a megkereszteltek nem tekinthetők zsidónak.

Zichy érsek a hatóságoknak és közületeknek a konvertitákkal szemben a tételes intézkedéseken túlmenő intézkedései miatt személyesen eljár a kormányzónál, majd az 1940. október 16-i püs-

pökkari értekezleten panaszkodott, hogy ezek az intézkedések a megtértek lelki életét is veszélyeztetik. Felrótta, hogy egyes katolikus körök is az egyház álláspontjával ellenkező magatartást tanúsítanak velük szemben, hogy keresztény jelszavak leple alatt kegyetlenkedés folyik. A primáshoz panaszok érkeztek, hogy a zsidó munkatáborokban vasárnap is dolgoztatják a keresztény munkaszolgálatosokat, és misére sem engedik őket. Mivel a miniszterelnök ekkor már bejelentette, hogy újabb zsidótörvényjavaslatot kíván előterjeszteni, Zichy kérte, hogy közösen vagy külön-külön pásztorlevélben szögezzék le az egyháznak a faji kérdésben már számtalanszor kinyilvánított álláspontját. Serédi és Glattfelder azonban nem tartották célszerűnek a körlevélben történő kiállást, s ezért a püspöki kar felkérte a primást, beszéljen a miniszterelnökkel és hangsúlyozza kívánságukat, hogy a készülő új törvény a megkeresztelt zsidó származású polgárok helyzetét a fennállónál ne csak súlyosabbá ne tegye, hanem inkább enyhítse.

A primás hosszasan tárgyalt ezután az ügyben a miniszterelnökkel, de Teleki nagyon tartózkodó volt válaszában, kitért a nyilatkozat elől, s csak azt hangoztatta, hogy az új törvény világos lesz. A primás november közepén értesült a törvénytervezet tartalmáról, s Antal István igazságügyi államtitkárnak kérdéséről, hogy miként fogadná az egyház, ha megtiltanák a törvényben a zsidók és nem-zsidók közti házasságot. A primás válasza erre az volt, hogy „nem hajlandó az államtitkár úr egy-egy pottyantásával foglalkozni, küldjék meg magát a javaslatot, ahhoz majd hozzászól”. Erre azonban hiába várt a primás. Teleki húzta-halasztotta a törvényjavaslat benyújtását, s életében nem is került rá sor. Utóda, Bárdossy László kormánya pedig nem adott módot a primásnak arra, hogy idejekorán megtehesse észrevételeit és módosító javaslatait, mert csak nyilvánosságra való hozatala után küldte meg neki.

A házassági jog

A címében a házassági jog kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről szóló törvényjavaslat megtiltotta nem-zsidóknak zsidókkal való házasságkötését, és zsidónak tekintette nemcsak az izraelitákat, hanem azokat is, akiknek legalább két nagyszülőjük az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Ezzel a javaslat messzebb ment, mint német és olasz mintái. A német rendelkezések megadták a két zsidó nagyszülővel bíró, keresztény vallásúaknak a lehetőséget német vagy ezzel fajrokon személylyel való házasságkötésre, az olasz törvény pedig nem tekintette zsidónak azt, aki olyan olasz nemzetiségű szülőktől született, akik közül csak az egyik volt zsidó fajú, és 1938. október 1-jén már nem volt izraelita vallású.

A Vatikán figyelmeztetése

A javaslat képviselőházi tárgyalásának napján Rotta pápai nuncius felkereste Bárdossy miniszterelnököt, s közölte vele, hogy a pápa sajnálattal értesült a Szentszékkel kellemetlenül érintő javaslatról, s a maga nevében is sajnálta, hogy Magyarország a fajelmélet politikai érvényesítésének útjára lépett, s ezzel olyan

lejtőre kerülhet, amelyen nincs megállás. Bárdossy ellenvetéseire elismerte a nuncius, hogy más katolikus államokban is tilos a keresztény–zsidó vegyes házasság, de ezekben az országokban, mondotta, legalább az egyházi házasságkötések lehetősége biztosítva van olyan esetben, amikor a házasságra lépő zsidó fajú fél a keresztiséget felvette. A magyar törvényjavaslat éppen ezért sokkal súlyosabb a többi katolikus országban fennálló rendszernél, mert Magyarországon az egyházi házasságkötést a polgári házasságkötésnek kell megelőznie, s ezzel az a helyzet áll elő, hogy olyan személyek, akik mindketten katolikusok, egyházilag sem köthetnek házasságot.

A pap képviselők deklarációja

A képviselőházban a katolikus pap képviselők külön deklarációval utasították vissza a javaslatot, s nyilván ennek és a nuncius közbelépésének volt köszönhető a javaslatnak az a csekély módosítása, hogy a kereszténynek született félvér nem esik a törvény hatálya alá, ha mindkét szülője házasságkötésekor már keresztény volt. Tilossá lett viszont az ilyenek nemcsak zsidóval, de olyan kereszténnyel is házasságot kötnie, akinek egy vagy két nagyszülője zsidónak született.

A javaslat felsőházi tárgyalása előtt a prímás az egyöntetű katolikus állásfoglalás végett a püspöki kar tagjaihoz és a régi magyar tanító rendek főnökeihez, akik a felsőháznak szintén tagjai voltak, köriratot intézett, s a tárgyalás alkalmával mind a bizottsági ülésen, mind a plénumban ő utasította vissza mindannyiuk nevében a javaslatot. Kifejtette, hogy a javaslat az előzetes kötelező polgári házasságon keresztül a katolikus szentségi házasságnak is akadályokat kívánt állítani, s ezért, amennyiben a tilalom a kereszteltekre is vonatkozik, nem fogadják el. Megbélyegezte, hogy a keresztény Magyarország keresztény országgyűlése elé került javaslat éppen a zsidó származású és félvér keresztényeket érinti a legjobban, s nemzeti szempontból sem tudta helyeselni, hogy a már fajilag s főképpen lelkileg nagyjából asszimiláltakat újra disszimilálni akarja.

A Szentszék aggodalmai

A felsőház szavazása a javaslat végleges szövege fölött még hátra volt, amikor Maglione bíboros-államtitkár máris megkérte Apor báró követet, közölje Bárdossyval: a pápa nagyon fájlalja, hogy a kormány nem honorálta az egyház álláspontját. A javaslat törvénnyé válása után pedig a legünnepélyesebb formájú diplomáciai jegyzéket intézte Aporhoz, kérve őt, tudassa a kormánnyal a Szentszék aggodalmait, amiért a törvény sem isteni, sem egyházi törvény által formálisan meg nem állapított akadályokat állít a házasság megkötésével szemben. Maglione mégis kifejezte a bizalmát, hogy a kormány a törvény alkalmazásánál a katolikus lelkiismeret követelményeire figyelemmel lesz. Apor a külügyminisztérium utasítására adott írásbeli válaszában azzal igyekezett menteni a kormányt, hogy az ország életbevágó politikai érdekei kényszerítették az újabb házassági akadályok törvénybe iktatásá-

ra, s az általános európai helyzettel, valamint Magyarország különleges társadalmi körülményeivel indokolta. Biztosította azonban a kormány nevében a Szentszéket, hogy a törvény végrehajtásánál és annak keretén belül mindenkor szem előtt fogják tartani azokat a szempontokat, amelyekre az egyház súlyt helyez.

Lengyel és orosz
zsidók

Alig került be a törvénytárba mint 1941. évi XV.tc. a most tárgyalta III. zsidótörvény, amikor orosz és lengyel zsidóknak az ország területére való beszivárgásával indokolt Galíciába történt zsidókitelepítés a primás újabb közbelépését kívánta. A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája vázolja ennek körülményeit 1941. szeptember 23-án azt kérte ugyanis a püspöki kartól, hasson oda, hogy tartsák meg ezzel kapcsolatban a humanizmus szabályait, szüntessék meg a további kitelepítéseket, térhessenek vissza a rendelet szándékai ellenére kitelepítettek, a kint maradtak sorsának enyhítését pedig vállalhassa el a Magyar Vöröskereszt Egylet. Elvben csak a nem magyar állampolgárokat telepítették ki, de voltak köztük magyar állampolgárok és évtizedek óta keresztények is. A konvertiták lelki gondozására Almásy Józsefnek, a központi papnevelde vicedirektorának elnöksége alatt működő Szent Kereszt Egyesület a zsidó származású katolikusok állampolgári bizonyítványainál tapasztalt mellőzés megszüntetését kérte.

A primás a püspöki kar nevében közvetlenül a belügyminiszterhez fordult jóindulatú intézkedéseit kérve. A miniszter az állampolgársági ügyek elintézésének lassúságát a túlterheltséggel és a leszármazás vizsgálatának bonyolultságával mentette, s csak a kérelmek apadásának idejére ígérte az ügyek gyorsabb intézését. A kitelepítésről pedig azt mondta, hogy csak galíciai származású zsidókat telepítettek ki, de ha ezeknél utóbb beigazolódik magyar állampolgárságuk, visszavételük elől nem szokott elzárkózni. A rendőrhatalóságokat utasította a leghumánusabb eljárásra, a határon túl azonban már nem intézkedhetik.

A kitelepítés leállítása

A kitelepítés az ország német megszállásáig nem ismétlődött meg. Bárdossy miniszterelnök utóda, Kállay Miklós ellenállt minden ilyen irányú német kívánságnak akkor, amikor a szomszédos államokban szinte tökéletesen megsemmisítették a zsidóságot. Magyarország a német megszállásig, 1944. március 19-ig egyik menedékhelye lett a közép-európai zsidóságnak, ahol élete biztonságban volt. Sőt a kormány minden lehető megtett a német birodalomban és a megszállt nyugati területeken élő magyar állampolgárságú zsidók védelmére is. A Magyarországra menekült idegen állampolgárságú zsidók kitelepítése nem ütközött volna ugyan a magyar kormány ellenállásába, de ennek végrehajtása éppoly nagy apparátust igényelt volna, mint az összes magyarországi zsidók kitelepítése, s német részről ezért várni akartak vele addig, amíg hajlandó lesz a kormány az összes zsidók kitelepítésére.

Serédi április 28-án átiratában a kormány tagjainak magyarságára és hazafias érzületére apellálva és az Isten szerelmére kérte,

hogy a zsidó fogalmának megállapításánál és folytonos tágításánál ne engedjék a nemzet vesztére a jelentől elhomályosítani a jövőt, mert a jövő hosszabb, mint a jelen. Meggyőződése szerint nem tágítani, hanem a vallásra szűkíteni kellene a zsidó fogalmát, mert amilyen mértékben azt tágítják, ugyanolyan mértékben szűkítik a magyar fogalmat. Belső vagy külső erők nyomása alatt könnyen állhat elő az a helyzet, hogy a zsidó fogalmára alkalmazott elvek szerint kell majd megállapítani azt is, hogy kit kell a hazában németnek, románnak, ruthénnek, szlováknak, szerbnek stb. tekinteni. Ez esetben pedig nemcsak abszolúte, hanem talán relatíve is törpe kisebbséggé zsugorodik össze a magyar, kivált annak intelligens, iparos, kereskedő, sőt részben földműves és munkás rétege is. De akkor fölvetik majd a kérdést, milyen címen akar itt a törpe kisebbségi magyar a többi nemzetiség fölött uralkodni. S akkor le kell mondanunk a történelmi Magyarországról, s magunkra kell vennünk a kisebbség sorsát saját hazánkban. Abban bizakodva fejezte be a primás sorait, hogy sem a miniszterelnök, sem a kormány többi keresztény tagja nem tagadja meg keresztény hittestvéreit, s történelmi felelőségük tudatában nem fognak az Isten íratlan (természeti) és írott (kinyilatkoztatott) törvényeivel, kivált a tízparancsolattal: Krisztus egyházával és az Istentől rábízott erkölcsi törvényekkel a haza mérhetetlen kárára szembehelyezkedni; s nem kényszerítik a püspöki kart olyan lépésre, amelyet csak fájó szívvel tehetne meg, de amelyet katolikus hívei és az igazság érdekében meg kellene tennie, ha békeséges tárgyalása és türelmes várakozása eredménytelen maradna.

**A vidéki zsidóság
gettósítása**

Sztójay megértéssel fogadta Serédi érveléseit, és minden pontban némi enyhítést ígért. Közölte, hogy másnapra, április 29-ére rendkívüli minisztertanácsot hív egybe az ügyben, s választ majd írásban közli. Sztójayban meg is lett volna talán a jószándék komolyabb enyhítésekre. Április 18-án a nuncius is igyekezett őt mérsékletre bírni. Az említett minisztertanácson pedig külügyminiszteri állandó helyettese, Arnóthy-Jungert beszámolhatott Rotta április 27-i látogatásáról is, mely alkalommal tudatta a nuncius a pápa mély fájalmát annak láttára, hogy Magyarország, mely mindig büszke volt kereszténységére, olyan útra lépett, mely ellentétbe hozza az Evangélium tanításával. De a kormány tehetetlen volt a megszállók követeléseivel és a zsidó ügyeket intéző két belügyi államtitkár: Endre László és Baky László törekvéseivel szemben.

(Folytatjuk.)

A második zsidótörvény és az egyházak állásfoglalása

RÓNAY LÁSZLÓ

Született 1937-ben, Budapesten. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi írását 1995. 2. számunkban közzöltük.

A második zsidótörvény szövege komoly lelkiismereti konfliktus elé állította az egyházak képviselőit, hiszen ez a törvényjavaslat kifejezetten faji alapon tett megkülönböztetést zsidók és magyarok között.

Zsidónak minősültek mindazok, akiknek egyik szülője vagy két nagyszülője zsidó származású volt. Rengeteg, magát hívőnek mondó, új vallását rendszeresen gyakorló állampolgárt érintett e rendelkezés. Érthető, hogy az egyházak vezetői igyekeztek valamiképp mellékvágányra futtatni a javaslatot, bár annak egyértelmű elutasítását nem merték, nem is akarták megkockáztatni. Serédi hercegprímás azt javasolta, hogy a törvény szövegét ki kell terjeszteni azokra a zsidókra, akik nem asszimilálódtak, többször hangoztatta viszont, hogy az asszimilálódottakkal kapcsolatban nagyfokú mérsékletet kellene tanúsítania a törvényhozásnak. Hasonló állásponton volt Ravasz László is, aki egy bizottság felállítását javasolta, amely titkos szavazással dönthetne az asszimilációról.

Tasnádi Nagy András igazságügyminiszter mélyszéges csalódásának adott hangot. Az egész vita mintha a zsidóság védelmét szolgálta volna, mondta komoran, s nem a magyarság érdekeit, holott... „a zsidóság... a magyarság lelkének tisztaságát sok vonatkozásban veszélyeztette és egyenesen veszedelmes mértékben elszínezte”.

A vitában felszólalt a miniszterelnök is. Hangoztatta, nem idegen mentalitás vezette, amikor változatlan formában terjesztette be a második zsidótörvényt, hanem „tisztán magyar gondoskodás alapján állja ezt az álláspontot”. Kifejtette, hogy a vallásosság olyan jellemzője az egyénnek, amely ha meg is változik, a gondolkodás nem változik meg oly hirtelen. „Szó volt arról — mondta —, hogy a zsidóság a kovász szerepét játssza. Igen, de ha sok kovászt teszünk a kenyérbe, akkor az ehetetlen, ha keveset, akkor jó.” Jeles értelmiségiek aláírási nyilatkozatukat juttatták el a törvényhozásba, tiltakozva a zsidótörvény ellen. Babits Mihály újra meg újra szembeszállt a faji gondolattal, s „barbár kornak” nevezte azt az időt, amelyben az uralomra juthat.

A jobboldali, a kormányzó párthoz igen közel álló Magyar Élet viszont szükséges operációnak vélte e törvényjavaslatot, „nem

Magyar Élet, 1939.
április 1.

csoda, hogy nem tetszik ez... azoknak, akik testükön érzik a kést, de akkor is meg kell történnie, mert ez a magyar nemzet egyetemes érdeke. Ebben az országban ezután ennek az érdeknek kell érvényesülnie, minden más érdek előtt."

Magyar Élet, 1939.
ápr. 9.

Korai húsvétot ünnepelt ebben az évben az egyház. Az öröme félelem, szorongás vegyült, jóllehet a jobboldali lapok lelkesen hozsannáztak a közeli nagy magyar feltámadásról. Az igen aktív Magyar Élet *A diadalmas Krisztus útjain* vezényelte volna legszívesebben olvasóit. Miközben katolikusok és protestánsok ezreit és ezreit zárta volna ki a zsidótörvény a húsvéti örömből, Schober Tibor lelkesült tekintete előtt már a csodás jövendő fényei gyúltak ki: „És a mai húsvéton a csonka haza templomainak harangzúgásában már új, örvendetes, allelujás hangok csendülnek, a kassai dóm bűgő harangja, kárpátaljai templomocskák harangjainak boldog csilingelése. Ez a megerősödött húsvéti magyar harangzúgás élessége táplálja bennünk ki nem téphetően a reményt, hogy eljön az idő, talán már egész közel is van, amikor végleg a múlté lesz a mi sötét nagypéntekünk is, hogy elfoglalja helyét a nagy magyar feltámadás, a dicsőséges magyar húsvét."

Alig halkult el a harangok kongása és csilingelése, a felsőház fokozott buzgalommal, sürgősséggel tárgyalta tovább a „zsidójavaslatot”. Teleki „szinte történelmi szükségszerűségnek” nevezte a törvényjavaslat elfogadását, amely „mintegy reakció arra a fejlődésre, mely a múlt század elején megindulva a század második felében egyrészt egy nagy gazdasági prosperitást szült, és az emberek gondolkodását leginkább ebbe az irányba terelte, másrészt Európának a világ felett való központi hatalma által szült egy egészen különös, egy ideig fennálló gazdasági felfogást: a teljes szabadkereskedelem felfogását, amelyet politikailag a liberalizmus felfogása kísért.” Beszédének további részében azt fejtegette, hogy a „zsidó mentalitás” végzetes veszélyeket jelent a magyarság számára: „Sokféle ember között fordultam és fordulok meg ebben az országban, és láttam minden körben, hogy a zsidóság oly mértékben alakítja át a magyarság testét, jellemét és gondolkodásmódját, hogy ez a legnagyobb veszélyt rejti magában.”

Fokozott figyelem kísérte Serédi Jusztinián megnyilatkozását. A bíboros hercegprímás korántsem a törvénytervezet negatívumait emelte ki, hanem a zsidó szellemiség rombolásait fejtegette nagy körültekintéssel: „A zsidóság közéleti, gazdasági és egyéb tereken való arányos visszaszorítását a nemzet jogos önvédelme okán mindenki szükségesnek tartja. A hazai zsidóság egy része a többieknek mintegy hallgatag beleegyezésével, a katolikusok állandó tiltakozása ellenére, liberális asszisztenciával, a hazai sajtó útján és a művészet ürügye alatt az irodalomban, költészetben, színházban, moziban, zenében, festészetben jóformán mindent kétségbe vont vagy diszkreditált, ami a keresztény ember előtt szent: vallást, hazát, egyházat, családot s a többit. A földművelés-

ben, iparban, kereskedelemben, pénzügyben, az egész gazdasági életben, a magán- és közéletben is iparkodott lerombolni a keresztény erkölcsöt.”

Április 18-án a felsőház megszavazta a törvényjavaslatot. Az egyházi vezetők most szembesültek teljes valójában annak rendkívül súlyos következményeivel. Ravasz László a javaslat mellett foglalt állást, s így indokolta:

„Nem lehet megváltoztatni azt a tényt, hogy a zsidóság más, mint a magyarság, s ezt a tényt tagadni nem lehet és nem szabad tagadni. Struccpolitika volna szemet hunyni azelőtt, hogy van zsidó szellemiség. Ezzel a keresztény művelődésnek és a nemzeti léleknek számolni kell... Átvették a sajtó, színház, munkásmozgalmak vezetését is. Csodálatos otthonossággal rendezkedtek be a gazda portáján. E folyamat nagy történelmi tanulsága az, hogy nem a zsidóság asszimilálódott a magyar lélekhez, hanem a magyar lélek asszimilálódott... Ez nem maradhat így, ezen segíteni kell!”

A Felsőház elfogadta a zsidójavaslatot. Magyar Élet, 1939. április 19.

Vö.: Glattfelder Gyula beszédét e számunk 232. oldalán

Nem volt irigylésre méltó helyzetben a püspöki kar álláspontját kifejtő szeged-csanádi püspök, Glattfelder Gyula, amikor elmondta beszédét a felsőházban. Szavait olyan csendesség kísérte, hogy a légyzümögést is meg lehetett hallani. Csak néha kiáltottak közbe egy-egy lelkes brávót. Helyzetét az sem könnyítette, hogy az előtte szóló Balogh Jenő elmondta: a felsőház minden magyar fiatalot védeni akar, s arra is felhívta a figyelmet, hogy a magyar fiatalok számára az volna a leghathatósabb védelem, ha szívós tanulással szárnyalnék túl azokat a zsidó ifjakat, akikre irigykednek.

Glattfelder beszéde az egyensúlykeresés retorikai remeke. Nemegyszer figyelmeztetett: nem szabad az indulatokra, „a hirtelen támadó és változó eszmeáramlatokra” hagyatkozni. Tömérdek megengedő fordulata közben nyomatékosan hangoztatta, hogy a keresztységnek és a keresztény nevelésnek asszimiláló hatása van, s újból felhívta a figyelmet arra, hogy a katolikus egyház mindenképp szeretné, ha ez valamilyen formában a törvény szövegében is megjelenne.

Krisztus szellemiségének képviselője nem helyeselhetett ezt a törvényjavaslatot, s a jelek szerint Glattfelder Gyula sem helyeselte. Véleményének egyértelmű kimondásában azonban számtalan mellékkörülmény béklyózta. Ismerte korát, annak közhangulatát, tudta, hogy az egyházban, még a papság körében is talajra talált az antiszemitizmus, s nem kevesen rokonszenveztek a németek törekvéseivel.

Az asszimilációt inkább lehetett védelmezni, s ezt tette nagy hévvel, körültekintéssel a püspök, jóllehet Szabó Dezsőtől Farkas Gyulán át Németh Lászlóig sokan nevezték kártékonynak, a nemzet egésztségét kikezdőnek.

Hogy a törvényjavaslatnak majd a törvénynek milyen súlyos,

beláthatatlan következményei lettek a zsidó elődöktől származó katolikusok körében, annak leghitelesebb és legdrámaibb dokumentuma Sík Sándor följegyzése. „Néhány év múlva 50 éves leszek — írja 1938. karácsonyi naplójegyzetében —, eddig soha még álmomban sem jutott eszembe, hogy ilyen is lehet.” Bámulatos emelkedettséggel dolgozta fel a maga számára a törvénytervezet lelki és magatartásbeli következményeit. Akkori sorsát a kommun alattival állította párhuzamba: akkor is, most is üldözött vadként kellett élnie. S hamarosan megbélyegzett üldözöttje lett e rendelkezésnek tanítványai és lelki gyermekei közül jó néhány, például Szerb Antal és Radnóti Miklós. Glattfeldernek beszéde elmondása után Serédi hercegprímás melegen gratulált. Egyikük sem láthatott ekkor Sík Sándor lelkébe. Pedig Sík Sándor ekkor még nem is sejtette, hogy néhány esztendővel később „rendi nyomásra” még a rendházból is eltanácsolja szeretett rendfőnöke, kedves barátja, Zimányi Gyula.

Jobboldali körökben azonban még így is rendkívül elégedetlenségnek voltak a püspökök állásfoglalásaival. A Magyar Élet április 21-i számában vezércikket tett közzé *Egyházfők a zsidókérdésről* címmel. Ebben a többi között a következők olvashatók:

„...lehetetlen, hogy a keresztény ember ne látta volna azt a mérhetetlen kettősséget, ami az egyházfők beszédében megnyilatkozott. Mérkőzött, birkózott bennük a vallás megingathatatlan bizalma a bűnös megtérésében, a vallás átalakító hatalmában magyarságukkal, amely éveken keresztül látta, érezte, és pedig a lelki életbe való bekapcsolódásuk által fokozott mértékben érezte, hogy milyen mérhetetlen kárt okozott nemcsak a magyarság, hanem a kereszténység lelki életében a zsidóság speciális és fertőző légmentesítő színháza, irodalma és egész intellektuális élete. Az egyház a lelki életet uralja, és megváltoztathatatlan tétele, hogy minden bűnös megtérhet, és nem szabad kirekeszteni a bűnösöket sem az egyházból, mert hátha van a bűnösöknek hittek között egyetlen igaz ember. De nem lehet ugyanezen az állásponton az állam, mert az állam életében ha száz igaz ember között egy bűnös akad, aki veszedelmet jelent az állam számára, inkább fel kell áldozni a száz igazat, semhogy az egy bűnös megdöntesse az állam életének alappilléreit.”

Gileád

pusztai szél jár fűben a juhokkal
 látomással, hogy megjelenítve: hodály
 tövében nyakszegve, képét a földre
 préselve föntről a kos, megmered, csak sértheted
 a hodály-düledék rengése, féken a juhnyáj
 délben a kapu tárul, nagy torokhang
 kétségbeesett futtán a fülő juh-gyerekek
 háromszáz tajték-fürt, sodródva, képen
 az irdatlan fénnel, s vad torokhang
 mélyen a nyájból, hasaljról válva a tej
 késése, könnyöklő mellsőn csöpp, révedt pofák
 elrúgva inkább, csak édes tej, tenger pofa
 kitudja egymást, az érzékek kielégülésben
 Gileád lejtőjén: Az te fogaid hasonlatosak

Egy nap

a Babylon vizeinél
 egy nap mégis csöndben megpengetett
 hangszer nem próbál már hangot találni
 majd nem akarja a költészetet
 megaludt s világos könny víz határán
 a lantnak zárt száju fénye lehet
 a reményre, csak zümmög a kételkedésre
 a Babylon vizeinél
 egy nap a fűzgallyról ösztökélve levett
 hangszer nem a képzetre, nem azon túl
 a didergésből kihajló lélekre indul
 nem tesz szót, mondtuk, prédán a reményre
 zümmög a békétlenkedésre
 kiköt Urunkkal járó, könnyebb némaságot

Egy elfelejtett Márai-regénytöredék

FRIED ISTVÁN

Született 1934-ben Budapestén. Irodalomtörténész, 1984 óta a JATE Bölcsészettudományi Karának tanára, 1987 óta tanszékvezető egyetemi tanár. A 18–20. századi magyar irodalommal, a szláv népek irodalmával, valamint az összehasonlító irodalomtudomány elméleti kérdéseivel foglalkozik.

Beavatás a társadalomba

Az iskola, a (nevelő)intézet már a múlt században az irodalom nagy (szimbolikus erejű) témái közé tartozott, méghozzá elsősorban az angol regényírók jóvoltából, a magyar irodalomban Jókai örökölte meg a *Csittvári krónikát* gyarapító-őrző debreceni diákok kollégiumát és Pozsony evangélikus liceumát, amelynek tanulója volt. A viktoriánus regényszerzők a társadalom fegyelmező eszközt mutatták be, egyben egy közösség küzdelmeinek, hierarchizálódásának modelljét is, a Dickensnél és Thackeray-nél egyként annyi iróniával ábrázolt Társadalom (Társaság) tükörképét. A 20. század regényei feltehetőleg az említett típusú művekből (is) merítettek, különös hangsúllyal a Monarchia-irodalom nyúlt szívesen az iskolaregény alakzatai felé, mindenekelelt a katonaiskola kínálta a társadalmi szimbólummá rendeződött világot, mintegy negatív előjelű „Bildungsroman”-t érzékeltetve, s ekképpen Goethe (és Keller) fejlődéshitét problematizálva. A balga és tudatlan ifjú végigjárja a beavatás útját, csak hogy nem az (ön)tökéletesedés irányában, s a vasfegyelem látszata és valósága sem lehet folytatása Goethe pedagógiai tartománya látomásának. Az éjszakában és éjszakából feltörő ösztönök követelik terüket e világban, s így a szilárdnak vélt Rendszer kérdőjeleződik meg, s lesz egy létforma, egy világszemlélet tagadásává. Musil Törlessének tapasztalatait az imaginárius számok okozta döbbenet fokozza a megismerés-képtelenség tudatosulásává, akár Krleza horvát öntudata a magyar katonaiskola nyelvi-kulturális képtelenségeitől kap újabb ösztönzést. Az iskola, az intézet nem lehet a nevelődés, a „keresés” eszményi tartománya, inkább az illúzióvesztésé, lebegéssé a társadalmi igénnyé merevült normák és az ezeket a normákat csupán a külvilág előtt elfogadó, valójában az egyetemessé mélyülő szorongást agresszivitással, félelemkeltéssel, uralomvággyal ellensúlyozni akaró másik, éjszakai „valóság” között. A Musil és Krleza által regénybe, illetőleg regényszerű naplókba foglalt élményvilág a társadalomba való beavatás rítusainak leírása révén lett a 20. századnak az individuum létezőként való lehetőségére kérdező „alapgondolat”-ává, olyannyira, hogy Mario Vargas Llosa *A város és a kutyák* című regényével mintegy folytatójává lett a századelős kezdeményeknek. Hiba lenne hinni, hogy például a katonaintézet kizárólag allegóriaként fungálhat, nem egy írónak (Rilkének!) megszenvedett életrajzi epizódja. Jelképe ez a (mégis) allegorikus hely a szorongások gyötörte, a világ átláthatatlanságára minduntalan rádöbbenni kényszerülő, a hi-

tehagyott, mert hitétől megfosztott, az Eszme és az eszmék kiüresedését tapasztaló ifúságnak, amely eleinte talán még elfogadni látszik a Rendszer látszatvilágát, tehát az atyák hagyományozta-szervezte világot, hogy igen gyorsan törjön darabokra az Egésznek, a „Jól-Berendezett”-nek az illúziója. A kölcsönös értetlenség határozza meg a katonaiskolába kényszerült ifjak kitörési kísérleteit: egyként szöknek a társadalom igényei és önmaguk elől, miközben maguk is a társadalom reprezentánsai és áldozatai egy személyben.

Márai rajza
kamaszkoráról

Márai Sándor az *Egy polgár vallomásai* első kötetének első, még (ön)cenzúrálatlan kiadásában kíméletlenül vet számot kamaszkorával, rettegéseivel, a gyermekjátékokkal, a szabálytalanhoz vonzódás szexuálpatólogiai-pszichológiai vonásaival. Zendülésének igyekszik lélektani magyarázatot adni, s itt az elhallgatás és a kibeszélés egyként fontos tényező. A gyermekifjú Márai „zendülése” miatt el kell hogy hagyja a szülői otthont, egy budapesti intézetben folytatja tanulmányait. Önéletrajza kevéssé részletezi az intézeti epizódot, így sem terjedelmében, sem az önelemzés rétegeztségét tekintve nem állítható az említett (s még említhető) „iskolaregények” mellé. Az azonban kitetszik, hogy Márait is erősen foglalkoztatta a kiszolgáltatottságok, kegyetlenségek, félelmek később társadalmiasuló és válságtudattá emelkedő lehetősége, méghozzá az uzsorás fiú rajzában: az ezt a fiút körülengő „intézeti légkör” minuciózus pontosságú kidolgozottságában már a későbbi művekben helyet kapó szimbolikus viszonyrendszerek előlegeződnek. Kitérőképpen jegyzem meg, hogy mindennek következményét és ellenképét (a barátság gyűlöletbe fordulását, a vétek izgalmát és személyiség-építését/torzulását) *A gyertyák csonkig égnek* katonaintézete fogja szolgáltatni. Az meg külön figyelmet érdemel (s itt csak utalok rá), hogy az iskola a témája az első vállalt Márai-regénynek, a *Bébi, vagy az első szerelemnek*, majd a *Zendülőknék*.

Intézeti évek

Az azonban aligha köztudott, hogy Márai már 1922-ben megkísérelte, hogy számot vessen intézeti éveivel. *Föld* címen (*Rész egy készülő regényből* — alcímmel) a pozsonyi Tűz című folyóirat 1922. 1-3. számának 115-118. lapján két fejezetet olvashatunk ebből a műből, amely sejtésem szerint sosem készült el. Talán túl közeli és túl személyes volt a „nyersanyag”, kevéssé áttételes az előadásmód, a kívánatosnál talán lirizálőbb, tehát a prózavershez közelítő a közzétett két rész, hogy a mindenképpen epikába, valamilyen történetmondásba kíváncsozó életrajzi esemény regényformába simulhasson. Márai ekkor prózaverseket, lirizált novellákat írt, éppen a történetmondás ellen ható alakzatokkal próbálkozott. A *Föld* két részletét ekképpen hatja át az epikus anyaggal való küzdelem: magas fokú retorizáltság jelzi az előadás izgatottságát, paralelizmusok, ismétlések, fokozások, halmozások áradása, a cselekmény szinte teljes hiánya, amelyet (nyilván, mert részletek egy hosszabb terjedelemben tervezett műből) nem egyensú-

lyoz(hat) a belső történés, amely itt inkább az emlékezés laza szövvénye. Anélkül azonban, hogy az ekkoriban másutt alkalmazott (részben a lélekelemzéstől ihletett) szabad asszociációs eljárások megjelenének a szövegben, viszont különmemű jelenségek egymásmellettsége bizonyos szimultanista eljárások felé hajlítja az előadást.

Az első részlet a visszaemlékező tudat reakcióit rögzíti, egyben az intézetnek mint a társadalmon kívüliségnek geográfiájával is szolgál. Ez a pontos bemérés a kívül állás és az erőszakos lefojtottság érzékeltetését adja:

„... Éltem abban a köztársaságban, az állam keretein belül, de egészen külön törvények szerint, melyek csak ránk, 300 férfinak induló emberre vonatkoztak: a nevelőintézetben, a város túlsó szelídebb partján.”

**Az intézet:
társadalomrajz**

Jóllehet a Márai-életrajz ismerői és a magyar viszonyokban jártas olvasók előtt nem titok, hogy Budáról van szó, a helymegjelölés a nevelőintézeteket a külvárosban vagy egy birodalom peremvidékén elhelyezők szándékaival azonos módszer szerint formálódik, a különleges állapot hangsúlyozása modellszerűséget biztosít az intézetnek. Olyképpen, hogy az általánost kiemelő vonások mellett ki-kibuknak a különlegest jelző színek. A folytatás expresszionista regénybe is beleillenék, az egyes szám első személy átcsap többes számba, az egyedi igeformák (az ifjú író küzdelme az adekvát nyelvhasználatért!), az önállósuló hasonlat (mely metaforába hajlik) újabb hasonlatot vonz. Maga a szöveg erősen rétegezettnak tűnik: az emlékezésnek a számára lényegtelen a tudatból kihullajtó logikája fényfény-lángolás alakítja a hajdan volt sturmunddrangos ifjúság eltorzult, mert kényszeredtségében el-le-fojtott vágyait:

„Hogy meg nem fulladtam ott. Hogy nem gyulladtunk meg a magunk tüzétől, mint a lefojtott szalma a levegő nyomása alatt, hogy nem kezdtünk sercegő lángolásba, mint 300 fiatal fáklya. Hogy nem csaptak ki szikrák belőlünk, mint túltelt battériák-ból...(...) Álltunk az emeleti társalgó ablakaiban, tenyérbe fordított cigarettával ujjaink között s bámésztunk, ahogy a túlsó parton villámol a város...”

Némi késleltetés után kap bele Márai a társadalomrajzzá kikeredő bemutatás-sorozatba, amely előbb egy névtelenül megszólaló, majd egy személyiségében megjelenített diák-intézeti társ rajzával indul, hogy aztán előbb csoportkép segítségével, utóbb szenvedélyek-vonzalmak révén az egy táborba tömöríthető együttesek seregszemléjével megnövecsse és a távlatokba vetítse a háromszáz intézeti fiatal társadalmat formázó közösségét. Az elnök: Almássy (így, —ssy-vel) történelmi nevével teljes személyiség, jóllehet az emlékezés megszépítette messziségben tűnik föl „göggös, előkelő, intelligens” alakja. A nosztalgikus emlékezést siklatja át az író a feltételesbe, a talánba, az imagináriusba:

„Ha ma is olyan sima, szőke a haja, korrekten elválasztott, s a cipője francia szabású s a körmei ápoltak. Ha ma is kellemes mo-

soly kíséretében tud beszélgetni, hanyagul és gondtalanul, szeméidbe pillantva, vagy cipők sorát vizsgálgatva, míg belepirulsz (...). Ha ma is olyan végtelen átlátszó, tisztakék még a szeme, ha ma sincs még semmi zavaros gondolat, kuszált érzés a szeme mögött, olyan szent tiszta, mint az állatoké. Ha nincs még gondolat a szeme mögött.”

A könyveket kézbe nem vevő „elnök” alakjának megidézésével „az antik derű pogány fölényé”-t példázza a szerző, „az érzéstelelen szép öröme”-t, a „tisztaszemű élet”-et, a „komplikálatlan akarat”-ot — úgy is mondhatnók, az expresszionizmusnak a mindent az egyszerű formákba redukálni akaró, ám ezt az egyszerűséget a lehető legkeresettebb, a modorosságig fajuló előadásmóddal ötvöző programja fogalmazódik meg, a szecesszió dekorativitásának ellenképe, az őszinte barbár, a primitív életerő, amelyet intézeti ifjúként bizonyára nem kevesen csodáltak. Márai egyik mondata vonzza a másikat, a mondatokat szeretné függetleníteni a racionalitás túlsúlyától, ám ekkor még csak ritkán képes föllendülni a zeneiség, a hangulatvilágt által meghatározott körmondat magasába. A próza a líraisággal küzd, küszködik. A szekvencia befejezése az illúziórombolást végzi el:

„Ha veled is az történt volna, mint velünk mind, hogy megérintett a civilizáció, kiárultad magad s most ülsz a kávéházban és nem tudod, miből fizeted meg a végén a pincérnek a kávé.”

A következő bekezdésben kerül sor az intézeti társadalom átvilágítására; a lebegő bizonytalanságtudat átadja a helyét a helyzetmegállapításnak. A „voltak” nem időtényező immár. „Voltak miniszterek, olyanok, akik intézkedésre születtek, akik csoportokat vezettek, kitalálták a dolgokat s megmondták a többieknek, hogy adott esetben mit is kell tenni. Voltak készséges és izzadt polgárok, kik görnyedten siettek végbevinni mindent, amit a miniszterek parancsoltak, s óvatosan rakták félre emellett a maguk okoska hasznát. Voltak esztelen pazarlók és kaján kalmárok. Voltak a társadalmon kívül álló egyének, ezek voltak a féktelen rablók és a költők.”

Amit a dolgozat bevezetésében említett intézeti regények cselekményébe szöttek, lélektanilag motivált eseményekkel mutatnak be, Márainál sem pusztán felsorolás. Ellentét, fokozás mindenképpen rétegezi az előadást, s főleg az olykor szabványos, máskor akusztikailag is találó jelzők (kaján kalmárok) dinamikussá formálják az állapotrajzot. A továbbiakban a „társadalom” mélyrétegeivel ismerkedhetünk: „a kulik, pörsenéses arcú” parasztok; ők a rablókkal lelik meg a kapcsolatot, míg a költők („ültek a kövön és hallgattak”) valóban a „társadalom”-tól különváltan élnek.

Nemigen állapítható meg, hogy mikor feledkezik meg Márai az intézetről, s lép át egy olyan „Kulturlandschaft”-ba, amelyet az intézet mint modell csak távoli emlékként igazolhat. Inkább a maga 1922-es németországi magányosságát érzi rá intézeti éveire, s nem annyira regényrészlete törvényenkívülijéről szól. Sem a

felsőbbekhez nem tartozó („kellemetlen arccal néztek el fejük fölött”), sem az alsóbbakkal közösséget nem lelő („bizonyos babonás elkerüléssel mentek el mellettük”) költők szinte „megszállott éneklő koldusként” élik életüket.

Az első részlet végső bekezdése mintegy ráolvasászerűen mutatja szenvedély és hajlam torzultjait, az üldözöttséget az író részint jelzi, részint személytelen történetbe foglalja, akár a félelmet, a menekülést, az értetlenséget.

„Voltak, akik átszöktek a kőfalon, valami lázas csillogás élt a szemükben, futni kezdtek az úton a kerti házak között le a város felé, cél nélkül és fillérekkel a zsebükben. Voltak, akik tervszerűen elutaztak Japánba, és soha többé nem jöttek vissza. Voltak, akik bogarat gyűjtöttek, gombocskát, növényt, pénzt, sunyi pófával jártak a társadalom között, hallgattak, kezüket a zsebükben tartották. Voltak, akik leszöktek délután a kápolnába, letérdeltek egyedül az oltár elé, mellüket verték, fejüket hajtogatták, sírtak.”

Ebben az első fejezetben az extrémítás a hétköznapiassággal váltakozik, főleg a mondatszerkesztés párhuzamossága tartja egy szinten a különöst és a közhelyszerűt, hiszen egyetlen, egységbe erőszakolt társadalom figurái ők. A párhuzamosság ellenére sem egyneműek a mondatok, az információk tartalma igencsak más és más. Jellemrajz teljesezhet ki, vagy apró történés, életrajzi adat, vagy egy szenvedély. A szociológiai jellegű bekezdést egy másfajta szempontból szemlélt társadalomrajz követi.

A szegénység

A másik fejezet egyetlen témát bont ki: a szegénységet. „Voltak szegények”. A kezdést narrátori elhatárolódás választja el a további mondatoktól: „Én nem tartoztam akkor a szegények közé, ruhám volt, volt mit ennem, lakásom volt s egy ezüstórám láncon.” Az időviszonyok azonban bonyolultabbá válnak: a korábbiakban a grammatikai múlt jelezte a visszatekintést, itt az időszámítás kettőssé lesz: „akkor” meg „később”. „A szegénységgel szemben akkor bizonytalanul álltam.” A jelen idejű bizonyosságból a narrátor nem egyszerűen visszakövetkeztet az akkori bizonytalanságra, hanem morális ítéletet is hoz, rekonstruálja és hazugnak minősíti a gazdagok világát. A szegényekét megérti, leszámolva az érzélgős együttérzéssel azonosulni képes velük. Megéri a szegénységre, amely az anyagi dúskálással szemben „béke és csönd”, „hallgatás”. „Mikor átlépsz egész lényeddel az élet más formáiba, mintha e hosszú, végtelenül magányos, fájdalmas és sötét út, mi a szegénységhez vezet, kicserélte volna a vándorlásban tested atomjait s te most más képzetben élsz itt, mintha a fejlődésben egy új állapot formáit vetted volna föl.”

Az „akkor”-ra és „később”-re tagoló idő egyben a tudatlanság és a tudás, az értetlenség és a megértés, a kényes, puha élet és a hivatás, a hosszú, öntudatos, megfontolt hazudozások és az igazság ellentétpárjait vetíti ki. A gazdagok és a szegények: két világ, két magatartás, melyet nem „társadalmi” ellentétek válasz-

tanak el, hanem a világ befogadásában, megértésében mutatkozó különbség. A szegénység „szentferenci” tartalmáról nem esik ugyan szó, az alázat hirdetésével egy újfajta öntudat és világtudás lehetőségei bomlanak ki. A gazdagság az apáktól örökölt helyzet, az igazi szegénységhez — láttuk — el kell jutni. Ekképpen nem pusztán a társadalmi lét vetülete, hanem az egyén választása, megszenvedett harmónia, a fölösleg elvetése, egy út vége, ahol „a szegénység úgy dereng már, mint hivatás, mint megérkezés és akarat”.

A gazdagság és a szegénység nem szociológiai megosztottságában tagolja szét a világot, hanem a morális tartást, az igényként jelentkező világértést és -befogadást tekintve. Nincs köze a nyomorhoz („A nyomor a bűn a világban, a gazdagok gonosz szándéka, amivel a szegénység útját állják. Aki nyomorog, az hadiállapotban él, szándékai ellenségesek, akarata a pusztítás”), mert a narrátor nem fogadja el a „gazdagok” kategóriáit. „Más nyelvet beszélnek ők.” És: „Más ünnepeik vannak.”

Rilke a szegénységről

Márai szegénységvizíóját feltehetőleg a Rilkéé mellé kell gondolnunk. Az *áhitat* könyve szerzője emelte föl a szegénységet a szociológiai-társadalmi fogalmak köréből a szimbolikusba, egy másfajta létértelmezés szintjére.

*Die andern Menschen sind wie aufgerissen
sie aber stehn wie eine Blumen-Art
aus Wurzeln auf und duften wie Melissen
und ihre Blättern sind gezackt und zart.*

*A többi ember kiszakított éltű,
de a szegények fajtája virág,
mely gyökérből nő, sűrű szaga méhfű,
s levele rajza gyöngéd csipkeág.*

(Lukács László fordítása)

Másutt Rilke a vers zárlatában fogalmazza meg az autentikus lét feltételét, a saját élet, az egyediség, a szingularitás gondolatát, és ennek eredményeképpen a szegények hűségét önmagukhoz:

*Denn sie sind reiner als die reinen Steine
und wie das blinde Tier, das erst beginnt,
und voller Einfalt und unendlich Deine
und wollen nichts und brauchen nur das Eine:*

so arm sein dürfen, wie sie wirklich sind.

*Tisztábbak, mint a kő a vízfenéken,
mint egynapos, még vaksi ebkölyök
és téged hord mind együgyű szívében
s csak egy a vágyuk: élni oly szegényen,*

amily szegény valóban életük.

(Lukács László fordítása)

Még két idézettel érzékeltetném Rilke szegénység-látomását, s így a Márai-szövegek Rilke-közelségét is: *Denn Armut ist ein grosser Glanz aus Innen. Mert a szegénység: fény az, legbelülről...*

(Lukács László fordítása)

*Denn sieh: werden leben und sich mehren
und nicht bezwungen werden von der Zeit
und werden wachsen wie des Waldes Beeren
den Boden bergend unter Süssigkeit.*

*Mert nézd: Ők élni fognak, sokasodni,
idő fölöttük úrrá nem lehet,
és nőnek majd, mint a bozót bogyói
édességgel borítva földjüket.*

(Nemes Nagy Ágnes fordítása)

A szegénység méltósága

A regénytöredék utolsó mondatai Rilke szellemében szólnak. Tudjuk, hogy Rilke (s rajta keresztül a klasszikus modernség) Márainak ifjúkori élménye, elkísérte az Egyesült Államok-beli emigrációjába is: „Aki a szegénységet tudja, az behunyja a szemét és hallgat. Aki a szegénységet akarja, az alázatos, anélkül, hogy tudattal akarná az alázatot. Aki szegény, az végtelen. Aki szegény, az tud nevetni, az szereti a hatalmas gazdag tárgyakat, amik szépek. Aki szegény, az méltóságot hirdet mozdulatával. A szegény úgy úszik az élet bűdös posványvizein át, mint a tiszavirág, boldogan. A szegény halkán tegeződik istennel (!), az angyalok ismerik őt, lábujjhegyen fehér hárfával kísérik lépteit és elhúzott vékony hangon énekelnek mögötte. A szegények rongyos nadrágján úgy dereng át a test, mint a jó illat, nem tudsz nevetni rajta, se szomorkodni, olyan természetesen. Ismertem szegényeket, akik a szegénységben odáig eljutottak, hogy szerették a halált. Vártak reá, beszéltek róla.”

A ritmikus prózába átcsapó mondatok Rilke szegénység-hitét fogalmazzák tovább, a belső megigazulás igényét vallják meg. Márai messze került a múlt és a jelen szoros egymásutániságából következő fejlődés-átváltozás regénytől, a különféle léthelyzetek szembesítéséig jutott el. A szegénység (akár Rilkénél) nem kizárólag „helyzet”, hivatásigényű vállalás is, a dolgok és jelenségek mélyebb értelmébe való bepillantás, teljesebbé váló emberség, „nagy, belülről áradó fény”. Az újrakezdés lehetősége, ittlét, ott-honra lelés.

A tervezett regényből ennyi jelent meg a Tűzben. Hogy mit tartalmazott volna a többi fejezet, arra csak a Márai-életmű egészéből tudunk (találgatva) válaszkiérleteket adni.

Márai Sándor levelei Szőnyi Zsuzsának

I.

Salerno, 1971. január
25.

Kedves Zsuzsa, köszönöm levelét és azt is, hogy gondolatban törődik velünk, téli hajléktalanokkal. Sajnos, a római téli szállás megoldása nem sikerült, amikor ott voltunk — és most már elkéztünk, mert 4-5 hét múltán vége a télnek, ilyen rövid időre lehetetlen megfelelő bútorozott lakást találni. Talán jobb is most így — a három hét a Villa Lituariában jól telt le, és legközelebb majd idejében nézünk fedél után.

Április elején készülünk Amerikába, remélhetőleg nem lesz akadály.

Jó volt viszontlátni magukat — mielőtt elrepültünk Rómában leszünk még egyszer és remélhetőleg akkor is lesz módja a viszontlátásnak.

Rónay György fiától levelet kaptam (ellentétben a Maga levelével, amely ezt bekonferálta és amely nem jött meg, ez ideérkezett) — azt kérdi, valamilyen tervezett hazai kiállítás alkalmából írjam meg emlékeimet a „Nyugat” folyóiratról, amelynek „buzgó munkatársa voltam”. Az igazság, hogy én soha egyetlenegyszer sem írtam a Nyugatba, — a folyóiratot persze én is nagyrebecsültem, munkatársai között voltak, akiket tiszteltem, de a szerkesztés szempontjai arrogánsan eklektikusak voltak, ezért soha nem adtam ennek a folyóiratnak kéziratot. Ezt megírtam Rónay fiának, remélem, ezzel beéri.

No most a Katolikus Szemle. Közel húsz éve, hogy idegenben élek, és nem adok többé magyar kéziratot lapoknak, sem folyóiratoknak. Ez néha számomra is hiányosság, de az emigrációs helyzetből következett, hogy nem írtam „jobbra”, sem „balra”. Most már — visszamenőleg — nem akarom megbántani azokat, akik — jószándékban — kéziratot kértek és nem kaptak. Ezért, sajnálom, de a K. Sz.-vel sem tehetek kivételt. Nagyon köszönöm a megtisztelő felszólítást, de kérem — mint a bankárok mondják — „felmentésemet”.

A tél itt enyhe, a villanykályhák jól működnek. Így majd csak kitelelünk.

Mindkettejüket barátsággal köszöntjük, kezét csókolja

Sándor

II.

10. 18. 82.
Sz.I.: Szőnyi István
T.M.: Triznya Mátyás

Kedves Zsuzsa, a Rómában aug. 15-én postázott Sz.I. és T.M. füzetek most érkeztek ide, columbusi idő. Mindkettő örömet szerzett, a reprodukciós minőség kitűnő. Sz.I. nemzedékének egyik legkitű-

nőbbje volt, a képsorozat megérintett. A tünemény, ami a művészetet elválasztja az ábrázolástól, nagy erővel szólal meg a képeken. Mátyás akvarelljei felidéznek az „aria di Roma”-t, egy ablak, egy kapualj épen úgy elmondja, ami „Roma”, mint a diadalív. Köszönöm, hogy elküldte az albumokat.

Kézcsókkal, jó kívánságokkal mindkettejüknek

m.s.

III.

84.1.11. **Kedves Zsuzsa**, megérkezett a K.Sz., amelyben elmondja, amit a H.E. című írásról gondol. Nagyon érdekel minden, amit írt, köszönöm a fáradtságot, hogy megírta benyomásait. Manapság már megnyugvás tudni, hogy vannak még, akik hajlandók megkeresni egy könyvben, amit az író mondani akart. T.S. Eliot a harmincas években Amerikából Angliába expatriált, ott Criterion címmel kritikai folyóiratot alapított, de hamarosan felhagyott vele és a búcsúszámban írta, „Az elkövetkező időben és talán hosszú időre a műveltség kontinuitását egészen kevés számú ember tudja csak fenntartani”. Ennek közel félszázada és Eliot már nem élte meg jóslása beteljesülését. De maradt a „from person to person” lehetősége, így hatott reám a Maga írása is. Kezét csókolja

Márai Sándor

IV.

86.2.8. **Kedves Zsuzsa**, késéssel de készültem megköszönni levelét, a belgiumi kalandozásról írt sorokat, mikor most megérkezett együttérzésének jóleső bizonyága, — késéssel, mert az elmúlt hónapokban nem volt érkezésem a levélíráshoz. Lola két hónapon át feküdt a kórházban, testi fájdalmai nem voltak, enyhe sedativumos állapotban tartották, de máskülönben szenvedett, hallottam, amint néha sóhajtotta: „Milyen lassan halok meg.” Az utolsó éjszaka nyugodt volt, titokzatosan szép az arca, kezeim között halt meg, szószerint „kilehelte a lelkét”.

Ha egy számunkra mindenkinél kedvesebb lény elmegy, az üresség, ami következik, majdnem feltétlen, — majdnem, mert marad utána, ami nem test és lélek, hanem levegőnél áttetszőbb, sugárzásnál észlelhetőbb, atmoszféránál valóságosabb, amit a régiek aura-nak neveztek, amivel megtelnek a szobák, ahol élt, ami tapad a tárgyakon, melyeket megérintett, valami nevezhetetlenül valóságos, ami van is, nincs is, de még sokáig áramlik és amivel megtelik az élete annak, aki vele élt.

Nem tudok többet írni, minden torz, amit mondani lehet ilyenkor. Vigyázzon Magára, kedves Zsuzsa.

Barátsággal, kezét csókolja

Sándor

V.

87.2.23. **Kedves Zsuzsa**, mint mindig most is megörültem mikor a borítékon keze írását láttam, de bontás után fejszóváltam, mert a levelet

január másodikán keltezte és ma ért ide, — ez kolumbuszi idő. Így is örültem, hogy jól vannak, egészségesek. Sokkal többre máshol sem futja.

Amit a veuvecliquos olasz életkedvről ír, megnyugtató. Ahogy múlik az idő, nem szűnő együttérzéssel gondolkodom olasz éveinkre és vonzó maradt a bölcs-rezignált ottani életszemlélet. De amit a tőzsdéről ír, nyugtalanító. Meghirdették, hogy „a tőzsde hőmérő, ami csak mutatja a lázat.” Úgy tapasztaltam, ez a hőmérő csinálja is a lázat.

Magányosan élek. János és családja egy autós óra távolságban vannak tőlem, segítőkések, gyakran látom őket. Máskülönbén mintha barlangban élnék, ahová csak denevérek tévednek. Ez nem is lehet másképp. Öreg korban dönteni kell, mit kezdünk a magányossággal? Talán helyesebb egyedül magányosnak lenni mint társaságban. De az öregség így is probléma. A lakást megtartottam, egy öreg takarítónő tisztába teszi, amit kell. De embert ritkán látok, mert már rossz a szemem.

Gyászbeszéd:
Az újságkivágotra való
utalást nem sikerült
azonosítanom.

Köszönöm a leveléhez mellékelt gyászbeszédet, a vénség perspektívájában néha meglepő amit írnak valakiről, akit, úgy tetszik, valamikor ismertem. Most már inkább csak olvasok, leginkább olyat, ami régen egyszer megszólított. Az elmúlt hónapokban esténtként Cervantest, a teljes kiadást. A legszebb könyvek egyike.

Kedves Zsuzsa, szívesen eljönnék még egyszer a Grecoba megbeszélni az időszerűt. Nem valószínű, mert már elmúlt az utazás ideje számomra. De gondoljunk néha egymásra. A legjobb kívánságokkal kezét csókolja

Sándor

VI.

San Diego, 87.5.4.

Kedves Zsuzsa, levele harminc napot utazott, ez a harminc nap életem legfájdalmasabb időszakába esett. Mint valamilyen epidémia, úgy sújtottak a közelmúltban a sorscsapások. Elment Lola, aki számomra egy személyben anya, feleség, szerető és gyerek volt. Budapesten elhunyt ebben az időben mindhárom testvérem, Kató húgom, Gábor öcsém, aki különösen közel volt hozzám, szentferenci bölcsességgel türte az életet és másik öcsém, Géza, aki az emigrációból hazament meghalni. És elment János. Három éves volt, amikor örökbefogadtuk, — tisztességes dunántúli falusiak törvényes gyermeke volt, természetes szülei után a neve Babocsay János. Szüleit szétválasztotta a háború, a mi kis Kristófunk csecsemőbetegségben halt el, Lola úgy gondolta, vegyük magunkhoz a magára maradt gyereket. Így történt és János negyvenhárom éven át hűséges útítársunk volt kontinenseken és tengereken át, a becsület, hűség és tapintat megtestesülése. Elvégezte idekint az iskolákat, volt katona, aztán húsz éven át egy nagy itteni computer gyár alkalmazottja, ahol megbecsülték, negyven éves korára szép pozícióba került, nagyon sokat dolgozott, megnősült, idevalósi neweng-

Géza: Radványi Géza
(1907–1987) filmrendező

Kristóf: Máraiék
1938-ban született
kisfia, nem sokkal
születése után meghalt.

landi leányt vett feleségül, három leánygyermekük született, mint ha sikerült volna az élete. Most március 9-én, mint minden nap, reggel hatkor felkelt, hogy idejében beérjen a munkahelyére, összeesett, kórházba vitték, 14 napon át feküdt teljes eszméletlenségben, márc. 23-án meghalt, nem nyerte vissza az eszméletét a halál pillanatáig. Az autopszia szerint agyvérzés végzett vele. Nem tudok többet írni erről. Elment a két ember, akik hozzám tartoztak, minden más most már idegen és üres.

Nem hiszem, hogy találkozunk még, életkorom és egészségi állapotom nem adnak módot egy európai útra. Amit a „remény”-ről ír: senkinek nincs joga szavakkal közeledni ehhez.

Szeretettel gondolok Magára és kezét csókolom

Sándor

VII.

88.10.4. **Kedves Zsuzsa**, levele négy hétig utazott, a válasszal késtem, mert mostanában gyenge lábon állok, néha szósz szerint. Sok mindenről szeretnék írni, de a látás, mint a járás és más egyéb tennivaló a vénség gödrében mindennapos akrobata kísérlet. Mégis, erőlködöm, amíg bírom. A halál, amire nem vágyakozom különösebben, nem probléma, hanem szükségesség, eddig még mindenki túlesett rajta és utólag senki sem panaszkodott. De a meghalás lehet probléma, különösen a mostani időben, amikor kitalálták a mesterséges létezés trükkjeit. Ez a veszély sok aggastyánt riaszt, ideje lenne írni egy korszerű ars moriendit. De másról akartam írni, elsőbben arról, hogy igaz örömet szerzett okos, emberi és baráti soraival. Felhívtam a kanadai Torontóban élő kedves barátnőnket, Vörösváry Irént, Lola reá hagyta szerény kis ingóságai közül Krúdy álmoskönyvét, kértem, nézzen utána, mit jelent a szőlő és a lépcső. A szőlő sokfélélt jelent, multhatatlanul felöltik a „savanyú a szőlő” — vágyunk valamire, ami elérhetetlen. A lépcső lehet megtorpanás, lépcsőn üldögelni lehet félelem, mert felfelé indulni nincs erőnk, lefele veszélyes. Mindkét álom aggódó, amire mindig van ok. Mégis jó lenne még egyszer Magával ülni a spanyol lépcső márványhabos vízeseinek egyik fokán, megbeszélni álmot és valóságot, aztán inni a Grecóban egy pohárka fanyar ürmöst. Mostanában, az egyedüllétben, engem is kísértenek az álmok, laikus módon szeretnék választ kapni egy illetlen kérdésre, amit jó társaságban nem szabad kimondani. A kérdés így megy: — lehet, hogy talán mégis van lélek? Az új asztronómia mintha pedzene ilyesmit.

Kedves Zsuzsa, köszönöm, hogy írt. Jó lenne még egyszer látni Magát. Remény erre nincs, mert cudarul megvénültem, utazni se kedvem, se erőm. Kívánok Magának még sok szép álmot, békés ébrenlétet és szeretettel kezét csókolja a vén

Sándor

Szőlő, lépcső:
Egy fennmaradt
levélfogalmazvány
szerint Szőnyi
Zsuzsának Máraival
kapcsolatos álmára
utalnak.

(őstörténet)

Született 1952-ben. Az esztergomi ferences gimnáziumban érettségizett, majd magyar-népművelés szakot végzett az ELTE-n. 1973-tól az Új Ember újságírója. *Lélektűr* című novelláskötete kiadás előtt áll. Az itt közölt szöveg részlet a *Roncshíd* című készülő regényből.

Lehet, hogy mégis van Isten, sóhajtott a Vaszary Kolos Kórház kapuján kilépve Sipeki Alfréd; lucskos, tél végi vasárnap volt, a szennyesszürke felhők mögül pillanatokra villant csak elő a kora délutáni nap, a férfi kerülgette a tegnapi eső és a korábbról maradt hólé hízlalta pocsolókat, ment, amerre a lábai vitték a sáros kisvárosi utcákon, majdnem öntudatlanul, olykor megemelte a kalapját, amikor úgy vélte, valakinek vissza kell köszönnie, semmi más nem érzett, csak valami megkönnyebbülést az iszonyú álmokkal és nappali rémképekkel zsúfolt hónapok után, hogy Giza jól van, és hogy egészséges fiuk született. Félórája gubbasztott már a kapucinus barátok templomának félhomályában, mire igazán magához tért, és megnevezhető érzéseket kezdett fölismerni magában, az öröm volt az első; „ne kísértse az Istent, Giza, értse meg, belehalhat”, kérte három vetélés és két halvaszülés után a szentgyörgymezei doktor, de az asszony hajthatatlan volt, „csak az él, aki életet ad”, és most ott fekszik boldogan a kórházi vaságyon a gyerekével, a fiammal, dűnnyögte Alfréd, először itt és most ejtve ki ezt a szót a templomi csöndben, babonásan rettegett kilenc hónapon át, nem készült a gyerek fogadására, most tehát két nap alatt kell elintéznie mindent, *két nap az negyven munkaóra, erre még bármikor képes vagyok*, sokkal jobb ez így, mint az első csapáskor, amikor minden készen várta már a jövevényt, de egy hideg, mozdulatlan, hidegkék kis testet látott a vérfoltos lepedőn, Giza hörögését hallotta, mintha már majdnem a túlvilágról, „az asszony fölépül, ne aggódjék”, valami ilyesmit mondott az orvos, aztán gyorsan eltűnt a bábával és a kis tetemmel, Sipeki Alfréd meg őrjöngve rugdalta pozdorjává a maga készítette bölcst, gyömöszölte a kályhába a babakelengyét, inkább gödröt ástam volna neki, ordította, majd ugyanezt hörögte napokon át, a szomszédok azt hitték, beleőrült. A fiam, mondogatta magában, a hátulról számított harmadik padosz szélén ült, ahol Giza szokott minden vasárnap, olykor még a hétköznap kora reggeli miséken is, Szentgyörgymezőről, Víziváros túlsó végéből ide jár a barátokhoz, hiába van ott, alig száz méterre a házuktól a nyárfák között a kistemplom, *itt talán érvényesebb a mise?, vagy testhezállóbb a penitencia?*, ezeket jó ideje már csak magában kérdezgeti Sipeki Alfréd, otthon, a konyhaasztalnál vagy a nyárfás téri kocsmában, mert jobb a békesség, legyen kinek-kinek az ő hite szerint, valahogy így mondogatta Anton bácsi is, Alfréd kommunista nagybátyja, amíg el nem ragadta a történelemformálás tébolya, legyen hát Gizának is az ő hite szerint. „Hisz maga egyáltalán, Alfréd?”, kérdezte gyanakodva az esküvőjük előtti napokban a vízivárosi öregtemplom fiatal káplánja, valami tót neve volt, Prohovszki vagy Pro-

hászka, „ne aggódjon, lesz esküvő”, fűzte hozzá megnyugtató hangszúllyal, nagyon emberségesen, amire Alfréd nem tudott hazudni, *lenyűgöz engem ez a Jézus, de hogy ő is Isten volna, hogy szentháromság meg szűzanya, szóval, bocsássa meg az őszinteségemet, ezekkel nem tudok mit kezdeni*, a fiatal pap gondterhelten arccal bámult a szoba távoli sarkába, Alfréd zavartan folytatta, *talán túl sok mindent olvastam össze ahhoz, hogy jámbor hívő legyek, és túl keveset, hogy tudós hívő*, a tót nevű pap még hosszan nézett a távoli szobasarokba, aztán gondolatai lassan visszatértek a káplánszobába, kezét Alfréd kezére tette, „hát akkor szeresse azt a Jézust, akit szeretni tud”, mondta mintegy búcsúzóul, „és ne zaklassa a feleségét a templom miatt, higgye el, magáért is imádkozik ott”. Hát legyen Gizának az ő hite szerint, amiben most mintha igaza lett volna, „ez a gyerek rendben meg fog születni”, mondta egyszer váratlanul a vacsoránál; a második vetélése óta sosem beszéltek a várt gyerekről, Sipeki Alfréd kishíján az asztalra csapott, hogy a kutyaúrstenit, de az asszony olyan ártatlan derűvel és nyugalommal nézett rá, hogy szorongó dühe azonnal elillant, értetlenül bámult csak a feleségére, aki most maga töltött egy újabb pohár bort az urának, ami egyébként nem volt szokása, „ez a gyerek rendben meg fog születni, mert odaígértem az Istennek”. Talán éppen ezen a helyen ülve ígérte oda, gondolta Sipeki Alfréd a templomban, hirtelen a torkában érezte annak a régi korty bornak a savanyú ízét, akkor alig tudta lenyelni, *papot akarsz nevelni belőle?*, a fojtott hangú kérdésre könnyedén csapott vissza a válasz, „csak ha ő is akarja majd”, aztán nevetve hozzátette, „és ha fiú lesz”. Sipeki Alfréd kényelmetlenül kezdte érezni magát a kemény fapadon, amely persze nem volt keményebb, mint a suszterszéke, azon tűnődött, mi hozta most ide őt, aki közel tíz éve nem volt templomban, azért jött volna, hogy megerősítse az asszony ígéretét?, vagy hogy visszavonja?, bámult a templomhajó félhomályából a szentély sötétje felé, ahol az Istennek rejtőznie kell, ha egyáltalán itt van még, *miért éppen itt kéne lennie?, miért nem, mondjuk, az olasz fronton?*, de eszébe jutott, hogy végül is rátaláltak a szanitécek, végül is fölépült és hazakerült, szóval nem kikezdehetetlenek az ellenérvek, jobb, ha nem szól most semmit, hallgatott hát örömeiben és a gyerek jövőjét illető bizonytalanságában, aztán majdnem fölnevetett, *olyan vagyok most, mint a Szent József, van is fiam, meg nincs is, az én fiam is, meg nem is*.

Másnap reggelig együtt ivott vele fél Szentgyörgymező, vagyis az a huszonöt-harminc javakorabeli férfiú, aki erre egyáltalán képes volt, aki bírta még az italt, aki nem maradt ott az Isonzónál, a Pónál vagy az orosz front valamelyik ütközetében, aki hazakeredett már a fogságból, akit nem vertek agyon a kommün idején vagy az azt követő rendteremtés során, s aki egyáltalán hajlandó volt együtt inni Sipeki Alfréddal, annak a Schlosser Antonnak az unokaöccsével, aki tizenhét vízivárosi férfit, köztük négy szentgyörgymezeit végeztetett ki a vörös terror nevében, mielőtt,

ahogy a városban rebesgették, Kun Bélával együtt elmenekült. Az áldozatok hozzátartozói hosszú évekig maguk elé köptek, amikor meglátták Alfrédot, pedig tudhatták, tudniuk kellett, hogy az ő kezéhez nem tapad vér, sőt éppen hogy megmentett négy csendőrt a meglincseléstől, a Marosi-féle vaskereskedés előtt szorította őket a falhoz a felbőszült tömeg, Sipeki Alfréd valami vörös sávós papírral hadonászva és példás ítéletet emlegetve csitította le őket, a négy férfi kezét összekötöztette, *meg ne lépjenek nekem út közben*, aztán egymaga vezette el őket a kenyérgyár irányába, ordított velük, és kipúposodó kabátzsebére csapott, a foglyok féltelme lassan értetlenséggé oldódott, hiszen már a város határában jártak, Alfréd végül levagdosta a kezükről a kötelet, *most gyorsan tűnjenek el, mert még egyszer nem tudom megmenteni magukat*, púpos kabátzsebéből elővette a nagy fém szivarosdobozt, és búcsúzóul mindegyiküket megkínálta. „Te Isten barma!”, sipítózott a kis termetű Anton bácsi a három számmal nagyobb bőrkabátból, amikor Alfréd beballagott hozzá a forradalmi centrummá előléptetett városházára, „*agyonlövésselek?*”, Alfréd csendesen csak annyit válaszolt, hogy neked is jól jöhet még egy kis nagyvonalú emberiség ebben a nagy kérlelhetetlenségben, ekkor történt, hogy a kis vörös kakas, ahogy Anton bácsit évtizedek múltán is suttogva neveztek a Vízivárosban, tombolva a mennyezetbe lőtt, a golyót azóta se távolították el Bottyán generális egykori ebédlőjének fagerendájából, „*az ellenforradalmár merénylők törtek városunk hősnének életére*”, ismételte minden turistacsoportot kalauzoló idegenvezető a történelemformáló hazugságot, amelyet 1951-ben röppentett föl az akkori tanácselnök, amikor a szentgyörgymezei Andrásy utcát Schlosser Anton utcává keresztelte át.

„Mit nevelsz a fiadból, Alfréd?”, harsogta a pár utcával arrébb lakó, óriás termetű fuvaros, „mert ilyen gyerek nem születik minden évben”, Alfréd és a többiek értetlenül bámultak rá, a poharak is megálltak félúton, „hát ma február 29-e van, 1920, szökőév, ennek a kölyöknek négy év múlva lesz az első születésnapja”, harsogó nevetésbe veszett a koccintások üvegcsörgése, Sipeki megörült, hogy nem kell válaszolnia, mert hát igencsak furcsa volna, ha azt mondaná, hogy valószínűleg pap lesz. Tisztakezűnek neveztek már kora ifjúságától kezdődően Sipeki Alfrédot a Nyárfás kocsmában, ahonnét mindig egyenes tartással, de legalábbis a saját lábán távozott, ahol gyakran tűnt el két keze az asztal lapja alá, ha megpillantott egy kis fekete pöttyöt valamelyik körme alatt, miután lerakta a műhelyben az árt és a suszterkalapácsot, félóráig áztatta a kezét szappanos melegvízben, „olyan a kezed, mint egy kanonoké”, mutogattak a közeli Várhegyen magasodó Katedrális felé az asztaltársak, de Alfréd kiigazította őket, *inkább mint egy nőorvosé*, Szentgyörgymező sok lányáról és fiatalasszonyáról suttozták, hogy a Tisztakezű megtapintgatta őket, a jóvá-gású, magas férfi láttán hullámszába jöttek a női blúzok, de sem-

mi nem derült ki soha, *látjátok, a tiszta kéz nem hagy áruló nyomot.* Évek múlva aztán már átvitt értelmet is kapott a név, hiszen mindenki tudta, hogy Sipeki Alfréd emberéleteket mentett a kommün alatt, a négy csendőr egyike ráadásul éppen az volt, aki kihallgatás közben kiverte Alfréd két fogát, mert '18 nyarán a város főterén a háború ellen agitált, nem értették Alfrédot sem a barátai, sem az ellenségei, az a csendőrmentés sehogy se volt normális, nem értette magát Sipeki Alfréd sem, a kocsmaudvaron revansként bármikor örömmel kiverte volna az őrmester úr fogát, de hogy három másik csendőrrel együtt egyszerűen agyonverjék mindenféle kétes alakok fényes nappal, a város közepén, ez azért mégsem járja.

Két nap múlva készen volt a bölcső, meglett a babakelengye, ragyogott az egész ház, és a fészerben, a tavaszi munkákra várakozó szerszámok közül, a felvilágosult Sipeki Alfréd igyekezetének köszönhetően hiányzott az ásó, *majd veszek a tavasszal, mert most nem kell, hála Istennek,* Giza valami távoli gyöngédséggel simított végig az ura homlokán, miután körbejárt a házban és a kertben, mintha a fia szemével, az örökös pillantásával is megta-pogatott volna mindent, még a nem hiányzó ásó hiányát is, „a neheze most következik”, mondta az asszony csendesen, miután elköszönt a fuvaros, aki két napig tisztogatta-reparálta a rég nem használt homokfutót, „hogyanak rendje-módja szerint érkezék haza a trónörökös”, a gyerek aludt a kissé túlfűtött szobában, az ajtó résnyire nyitva, ültek a fehér terítővel letakart konyhaasztalnál, Giza csontos madárkeze az ura hatalmas kezére röppent, „eddig csak aggódni tudtunk, de ez most már nem elég”. A gyerekeknek békés, boldog családra van szüksége, valami ilyesmit magyarázott az asszony, de mintha egy könyvből idézne, vagy Anaklét atyának, a gyóntatójának a tanácsait ismételné, „szereznünk és becsülnünk kell tehát egymást”, mondta kicsit fakó hangon, de nagyon nyugodtan és eltökélten, mindebből egyetlen szó, a „kell” sokáig visszhangzott Alfréd hirtelen nagyon üresnek érzett lelkében, *akkor tehát ez nem megy magától.* A halálos és véres kudarcok megkínózták mindkettőjüket, magukat, olykor meg egymást okolták a törtétekért, Giza egyre hidegebb és szótlanabb lett, Alfréd többet dolgozott és többet ivott, kerülték egymást a házban és az ágyban is, ha olykor mégis, hát akkor Alfréd többnyire Piroskára gondolt, a fuvaros fiatal, erős feleségére, Giza meg valószínűleg az örök asszonysorsra, a házastársi kötelességre, ám az utolsó terhesség előtt mintha változott volna valami, Giza vonzóbb lett és asszonyosabb, *de lehet, hogy mégsem engem akart, csak a gyereket.* Nézte a felesége vékony arcát, alig változott a terhesség alatt, „a szülés nagyon meggyötörte szegényt, de zokszó nélkül tűrte a fájdalmat, erős, nagy akarátú asszonya van”, mondta az orvos a kórházban, Giza mindig sápadt arcát most mintha tűz égetné, keze összekulcsolva a fehér terítőn, végtelen-

nül, szinte ijesztően nyugodtnak tűnt most, mint aki már mindent elrendezett magában, „Ferdinándnak fogjuk kereszteltetni”, Alfréd fölkapta a fejét, ezt azért mégiscsak neki kellene eldöntenie, de az asszony észre se vette talán, „Frédi és Ferdi”, keskeny szája mosolyra húzódott, „azt akarom, hogy hasonlítson is rád, meg ne is”. Fölállt, még egyszer megsimította az ura kezét, aztán bement a szobába megetetni a gyereket, „egy darabig vele fogok aludni, ugye megérted?”, Alfréd kiállt az udvarra nyíló konyhaajtó elé, hideg tél végi éjszaka volt, nézte a holdfényben a nyomasztóan hatalmas Katedrálist, a kert végében csobogó Dunát és a hidat, amelynek utolsó ívét fölrobbantották a csehek, eszébe jutott a hídavatás népünnepélye, tizenöt éves volt, Giza tizenhárom, tánc közben a lány fülébe súgta, hogy úgyis te leszel a feleségem, a lány sarkon fordult és elszaladt, Alfréd bambán állt egyedül a táncolók között, hat év múlva, a lakodalmukon Giza emlékeztette őt a jelenetre, „ritkán szoktam elszaladni, de akkor évekre”, jót nevettek ezen. *Mikor neveltünk utoljára?*, Alfréd beleért gyérülő hajába, hirtelen tört rá a gondolat, hogy mire negyvenévesen végre apa lett, talán azonmód megszűnt férj lenni, benézett a konyhaajtón, a sötét konyhán át a szoba felé, ahova Giza most elszaladt, *ezt akartam?*, eszébe jutott élete sok más várakozása, hogy sosem egészen azt akarta, ami végül is lett, benyitott a sötét konyhába, felhörpintette a maradék bort, aztán kiment a műhelybe és hajnalig dolgozott, nem érzett se dühöt, se önsajnálatot, sőt mintha szerette volna, legalábbis próbálta nagyon szeretni *ezt az egészet*, ezt a gyereket és ezt az asszonyt, és ezt a helyet itt, a kaptafánál, ahová a suszter való.

CUKOR GYÖRGY

Átváltozások

*Soha a színiünk elé Fiú
Hogy majdan kenyér és bor S ezek
a borotva színe alatt megölve*

*hogy fogalmat faragjunk belőled
csattogó szárnyú kerekas angyalt
mi jóssággal hülyít nemz megöl*

*Nézzed a fiút is a korpust másodat
amint oldalából a must
úr pirosa*

Gondolat volt a világ Így van
s a forrás legmélye EZ A FORGÁS
anyag nincs az anyagban

De nehéz kéz kövesül szívre vonva
Szív te szilánkos Forgás te Fiú
És amint az eb is fejét fordítja

vagy bárány bagoly s amint a barom
szalmára dől meg a csillag fara is
tengelyhez izelítve lesz:

úr pörgése Gürcölő tangó
Ott a csodák is teremtés hézagai
Mert elbánunk veled

mint gondolattal tűz bánik el
hogy hegyek bojtos erdők megindulnak
színedért S vas lenne féltében a víz

szín lenne a szín fedőszín alatt
Így lesz Kenyér bor borotva
S mint aforizma futod ten-köröd

Színed alatt elbánunk veled Fiú
Szíved helyére címerállatunkat
a patkányt odatesszük Fészkeljen

omega-pózban Rágja a bensőt Veséid
boltja alá is tüzet rakunk sistergő
patkány-álmul Kitömünk állatokkal

Te a borotvával levágott Emberfi
ölünk és színre keltünk-rúgunk
csókolgatjuk a szádat kővel

A Semmivel etetiünk dudorodjon a képed
S jöhet a három király sóvárgó időben
Kitolt szemekben görcsberándult egek

üres szem-körök néznek kép-üresen
Így lesz S aki amint van nincsen és aki
függ égben nem csavaroghat

Az úr Fia a fához szögezve mutatjuk íme
ő vala a forró forrás És vég-
szavaidból miénk az egyetlen MIÉRT

A teremburáját!

Még és mindig csak a kezdet. Örökké csak *per tangentem*: az Úr hatalmas lendülettel, pufók angyalkákkal sleppjében Ádámmal közelít. Egyetlen pillanatot, tele feszültséggel, még minden lehet, óriási erő és hatalom és dicsőség halmozódik az Urban, Ádám éledezni látszik, mintha már derengene benne is némi világosság, mintha. Gyönyörű teste lusta, ernyed, finom arca álmatag, révíült, tekintete üres és tudatlan. Ő a férfi, a teremtés koronája. Az. És olyan is. Nem tehet róla, éppen most teremtették, még teljesen ártatlan. Egyszerűen csak van, öntudatlanul nyújtja Teremtője felé a kezét, mechanikusan, akarata és tudás nélkül. Az Úr teremtő ereje és akarata hívja életre Ádám mozdulatát. Elszántan száll az Úr a végtelen egekből a vadonatúj Föld és annak első számú lakója felé, jobb keze mutatójának erejével közelítve... mihez is? Ádám bal kezéhez. Bizony. Baljós mozdulat. Így kezdődik a kezdet, bal kézről emberi részről. Ádám balkezes — meg is látszik azóta is a világon. Michelangelo döntött így. És hát az Úr, mivel Ádám még csak anyag: most készül beléje a lélek. Közelít feléje. Ádám teste pompás, igazán nem úgy néz ki, mint akibe csak hálalni járna (majd) a lélek. Touch he, touch me! — szurkol a Szixtuszi kápolnában a sokmilliomodik földlakó. Találkozzon már az a két ujj... érintsd meg, Uram, Ádám ujját, nem számít, hogy ősapánk balkezes, megszoktuk már azóta, ez van... csak már érintsd meg! De nem: az Úr csak közelít, pár milliméteren múlik minden, de az bizony azon múlik, szóval minden úgy marad, megközelítőlegesen, kezdetben a kezdet, kezdetlegesen kezdődik — s marad is már mindvégig. Nem mi találtuk ki, oda van festve, elég tűrhetően eredetileg, kár, hogy restaurálták; alighanem azt is a balkezesek. Jobb kézzel meg nyilvánvalóan a markukat tartották. Mint a világon és Rómában, sőt, a Szixtuszi bejáratánál is mindig és annyian. A teremburáját, azt bizony meg kell fizetni busásan. Persze megéri: az ember és az asszonyi állat végre tülekedhet valami fenségesen szép alatt, s miközben tekergeti a nyakát, el is meditálhat magában, ha még maradt jártányi ereje a temérdek odavezető út után ácsingózásra és áhítatra. Hogyne maradt volna, hiszen oda-készült, erre a szemlére várt már fél élete során. S most ott áll, és döbbenettel konstatálja, hogy nem csupán a férfinép teremtési aktusa mesterien tökéletes. Mást is lát még: látja Évát. Méghozzá az Úr szíve alatt, bal karjának biztos védelmében. Igen, igen: Az az angyali szőke lény lány, szép és okos, és kis kíváncsi — nem csoda, hisz élete párjába próbál éppen némi szellemet és értelmet beleplántálni az Úr. Hogyne szurkolna hát gyermeklány őspanyánk, nem mindegy, milyenre sikerül ez az Ádám, neki kell majd egy életen át vele élnie, hisz nincs más választék, ez van, ezt kell szeretni. Hogy erős, egészséges és kívánatos a teste, az már bizonyos, az látszik. Nem semmi, Istenuccsel! Szépreményű Éva most már csak azért izgul, tartalommal töltődjenek meg a lényeges formák, a fej, a szem, a száj, a szív... és így tovább, lefelébb is. Szegény kislány, ha tudná,

mi vár rá — hát még ránk! Hogy ez nem lehet Éva, hisz ő még csak oldalborda a parádés férfitesztben? Uraim, ezúttal tévednek. Már megvan a női princípium, tessenek csak jól odafigyelni. Köztudomásúan nőnemű a héber-arámi nyelvben a Szentlélek (is). És most még az Ószövetség legelején járunk, nem kell mindjárt a plafonon lenni, már csak azért sem, mert tele van pingálva, s egyszerre, egyidőben már ott van minden lényeges szereplő: az Úr, Ádám, Éva és egy halom angyalka. Minden megvan. Persze csak úgy per tangentem, kezdetlegesen, szedte-vette-teremtette, ahogy lehet. Aki nem hiszi, járjon utána. Michelangelóval perlekedjen, ha nem hisz nekünk. Ténykérdés, tehát nem kérdés. A terem buráján ott van az egyértelmű válasz.

KEMÉNY ISTVÁN

A fiú

*A harmincas éveiből lépett elő
ez a kamasz. Az arca zavart és ismerős,
a mellvéd a köldökéig ér. Azt mondja,
gyere innen, én itt már jártam, ez az a hely.*

*„A sirályok neve Péter, ez az a hely.
Hullámtilalom van, csak nézni, nézni.
Zöldhályog van érvényben a Tiberisen,
eltűnni, elkallódni könnyű, gyere innen.”*

*Elkallódik, elvész a harmincas éveiben.
Hányan vesztek el a harmincas éveikben!
Elvész, rázuhan a zöldre, reggelig beivódik,
elvész, elkallódik a nyelve alól a kincse.*

*Szegény fiú, mindenki szerette,
mindenki mindig szegény fiúnak hívta.
Na gyere csak fiam, szóltak neki a nézők közül,
és előlépett rossz helyről, rossz helyre, rosszkor.*

HAFNER ZOLTÁN

Szőnyi Zsuzsával

Férjeddél, Triznya Mátyással 1949-ben hagyátok el Magyarországot. Az akkori politikai fordulat hogyan érintett benneteket, és miért épp Olaszországot választottátok?

Matyi édesapjának a Váci utcában volt egy kis cipészüzlete. Egyike volt a békebeli híres susztereknek, még a walesi herceg és valamelyik maharadzsa is készíttetett nála cipőket. Három-négy emberrel dolgozott, de végül ő is kapitalistának számított, de elvették tőle az üzletet. 1948-ra olyan események zajlottak le egymás után, amelyek az embert teljesen megriasztották, és úgy tűnt, hogy — legalábbis a fiatalok számra — érdemesebb külföldön szerencsét próbálni. Szüleink is így látták helyesnek, csakhogy '49 elején, mikor végleg elhatároztuk, hogy elhagyjuk az országot, a határon már szögesdrótok voltak, és az aknásítást is megkezdték. Első próbálkozásunkkor elfogtak, Sopronban a Városháza középkori börtönében voltunk egy hétig, majd innen a szombathelyi ÁVO-ra vittek, ahol körülbelül egy hónapig éldegéltünk. Az volt a szerencsénk, hogy előzőleg Matyi különböző levelezőlapokat küldött szét dunántúli susztereknek, hogy rövidesen szeretné őket meglátogatni üzleti ügyben. Az ÁVO bekérte ezeket a lapokat, kiderült, hogy valóban léteznek. Ez volt az alibink, s végül elhitték, hogy csak bőrt akartunk eladni. A határátkelés másodszer sem sikerült, mert akkor meg razzia volt éppen. Harmadszorra meg az orosz zónán is át kellett jutnunk. Ausztriából is elég körülményes volt továbbmenni, mert az európai országok nemigen akartak befogadni menekülteket. Ausztriának is rengeteg menekültje volt már táborokban. Az angol zónában jelentkeztünk, s mivel Matyi tudott angolul, és volt egy kis pénzünk is, így nem kerültünk táborba. Béreltünk egy kis szobát, és elkezdtünk mindenféle kinti ismerősöknek írni, hogy ha tudnak, segítsenek. Eredetileg Londonba szeretnünk volna menni, ezért Korda Vincét, Korda Sándor öccsét is megkerestük. Ő annak idején apámmal járt együtt a főiskolára. Festőnek készült, és tényleg kitűnő festő lehetett volna, ha közben nem áll be maga is filmesnek. Azt mondta, semmiképp se menjünk Angliába, mert az ország még nem heverte ki háborús veszteségeit, ott is nélkülöznek, nehéz lenne új életet kezdenünk. Ő intézte el, hogy Olaszországba jöhessünk. Kordáék akkoriban kezdtek egy újabb produkcióba, Vittorio de Sica *Csoda Milánóban* című filmjének forgatásába, s Vince megígérte, hogy abban Matyinak is fog valami állást biztosítani. Először díszletmunkákkal bízták meg, aztán, amikor megérkezett az amerikai trükkszakember, kiderült, hogy az olaszok közül senki sem érti az amerikai angolt. Matyi viszont koráb-

ban háromszor-négyszer is járt Angliában nyári tanfolyamokon, így jól megértette az amerikaiakat. Az öthónapi tolmácsolás során aztán Matyi is egész komoly szakértője lett ennek a szakmának. Akkoriban az olaszoknál is újdonságban számított ez, így aztán amikor a forgatás befejeződött, jelentkezett egy római filmlaboratóriumba, a SPES-Catalucciba, ahol végül huszonnyolc évig dolgozott.

Te viszont az olasz rádió magyar adásához kerültél.

Igen, ez 1950-ben volt. Csak egy emberük volt. Nagyon megörült, mert korábban még szabadságra se tudott elmenni. Később aztán ott dolgozott Tóth László professzor, aki a római egyetemen, a nápolyi Keleti Nyelvek Intézetében és Bariban is tanított. Naponta kétszer adtunk hírműsört és rövid ki „színeseket”. Ezek, ha jól emlékszem, tizenöt-húsz perces adások voltak. Tizenöt évig dolgoztam itt.

1956-ban a magyar menekültek számára egy lap megindítását kezdeményezte Ignazio Silone. Te voltál a magyar szerkesztője. Silonéval hogy kerültél kapcsolatba?

Élt egy Tolnai Ákos nevű forgatókönyvíró Rómában, értelmes, kedves ember, gyakran járt hozzánk. Köztudottan nagy szociáldemokrata volt, Silone szintén, innen ismerték egymást. Tolnai szólt, hogy Silone szeretne indítani egy magyar nyelvű lapot, amit a táborokban ingyen lehetne szétosztani, hogy a menekültek megtudhassák, milyen az otthoni helyzet és az olaszországi körülményekről is tájékozódhassanak. Silone egy magyar szerkesztőt keresett, pénzt, helyiséget és a tördelőt ő biztosította. Az olaszok adták a cikkeket, amiket le kellett fordítani, de én is válogathattam és írhattam rövid tudósításokat. Már nem nagyon emlékszem, talán egy évig, havonta jelent meg ez a kis újság. Négy vagy hatoldalas volt mindössze, *Magyar Hírek* volt a címe.

Rómában is voltak menekülttáborok?

A nagyobb latinában és Capuában, Róma, illetve Nápoly mellett. Rómában két kisebb tábor volt a Via Cassián, az egyiket a szociáldemokraták, a másikat a kereszténydemokraták működtették. Én a szocdemekhez jártam ki olaszt tanítani a tizenhat-tizenhét éves srácoknak. Nagyon élveztük az órákat. Az olaszországi táborokat körülbelül egy év után lassan feloszlatták. Az olasz kormány azt szeretete volna, hogy lehetőleg mindenki vándoroljon ki Ausztráliába, Kanadába vagy Brazíliába — nagyjából ezek közül lehetett választani. Olaszországban már akkor is nagyon nehéz volt munkát találni, de azért sokan felajánlották a segítségüket. Emlékszem, egy borbély felvett maga mellé tanoncnak egy magyar fiút, s amikor annak ki kellett volna söpörnie az üzletet, odavágta a söprűt, mondván, hogy „én nem söprök, én szabadságharcos vagyok”. De hát ennek ellenére is nagyon helyesek voltak, s azt hiszem, sokan megcsinálták a szerencséjüket, még itt, Olaszországban is. Volt egy Krajcsovics nevű nagyon jó módú fogorvos, aki például felajánlotta öt-hat fiúnak, hogy finanszírozza az egyetemi tanulmányaikat, és valóban, mindegyikükből jó nevű orvos lett. Aztán Silone ausztrál feleségének volt Ischia szigetén egy kertes háza, amit átmenetileg

felajánlott magyar művészeknek — ő maga is festő volt, egyszer mi is meglátogattuk őket.

*A Katolikus Szemle-
nek mikor kezdte
dolgozni?*

A Szemle akkor már létezett, amikor mi 1950-ben Rómába jöttünk. Nem emlékszem pontosan, hogy mikor kezdtem a lap készítésébe besegíteni, valószínűleg nem is köthető konkrét dátumhoz. Rómában kicsi a magyar emigráció, néhány száz fős mindössze, mindenki ismer mindenkit. A lap mindig is küzdött technikai, anyagi problémákkal, szerkesztőségi állások nem voltak, úgyhogy szükség volt arra, hogy valaki az ügyintézésben, korrektúrázásban segítsen. Aztán nagyon szép barátságok is kialakultak itt, például Békés Gellérttel vagy Vásárhelyi Verával, aki máig is a legjobb barátom.

*Később Bartóky Zsuzsana
néven (hiszen Bartóky
József volt anyai nagyapád)
írtál is a lapba, például
Márai-ról, Cs. Szabó-ról,
Rónay-ról, Borsos
Miklós-ról, többnyire kö-
zeli ismerősről, barátról.*

Ezek mind felkérésre íródtak, évfordulók, vagy egy-egy kötet alkal-
mából. A könyvismertetésekkel és a leadási határidőkkel amúgy is
voltak problémák, én meg mindig kéznél voltam. Az ismerősök
könyveit mindig szívesebben olvastam, Gellért pedig tudta, ha egy
számomra ismeretlen szerzőről, vagy egy olyan műről kérne írást,
ami nem érdekel, abból csak szörnyűség sülné ki.

*Nemcsak a Szemle, ha-
nem néhány magyar
könyv kiadásánál is se-
gédkezteél...*

Olyanoknál, amelyeket itt Rómában nyomtattak, a szerző pedig va-
lahol a világ másik végén lakott. Először Szabó Zoltán kért meg,
hogy nézzek utána, Bibó Harmadik út című könyvének. Az olasz
nyomda felvette az előleget. Aztán a füle botját se mozdította.
Többszöri utánjárással végül kijött a könyv, Szabó nagyon halás
volt. '63-ban, mikor Cs. Szabóék nálunk, mi pedig az ő londoni
lakásukban nyaraltunk, személyesen is megismerkedtünk. Neki kö-
szönhetően láthattuk azt a „kis-Lánchídat”, amelyet aztán Pesten
Clark Ádám nagyban is megtervezett. Aranyos, nagyon helyes em-
ber volt Szabó. Aztán Márai egy-két könyvével is segédkeztem, ő
Detti nyomdájával dolgoztatott. Detti sok magyar könyvet adott ki,
szinte pontosabban dolgozott, mint egy magyar nyomdász, pedig
egy szót se tudott magyarul. Mikor Márai a Giordano Brunóról
szóló Erősítő című könyvét írta, megkért, hogy menjek végig gyalog
Bruno egykori börtönétől a kivégző helyig, a Campo di Fioriig és
írjam meg, mennyi időbe telhetett annak idején ez az út. Erre a kis
adatra is szüksége volt a regény megírásához. De hát ilyen apró
kéresek, szívességek mindig voltak.

*Éveken át részt vettél
egy nemzetközi könyv-
terjesztési akcióban.
Milyen szervezet állt
emögött, és mi volt a
célja?*

Irodalmi Tanácsadó Szövetségnek (Literary Advisory Council Ltd.)
hívták, New Yorkban volt a székhelye és az amerikai kormány
anyagi támogatásával működött. Európa nagyvárosai közül
Londonban, Münchenben és Rómában volt egy-egy központjuk. A
római összekötő én voltam. Nem tudom, hogy bukkantak rám, ki
ajánlott nekik. Nyilván hallották, hogy nálunk sok ember fordul

meg Magyarországról, és ez egybeesett céljaikkal: minél több olyan könyvet eljuttatni a „vasfüggönyön” túlra, amelyekről ott nem tudnak, vagy be vannak tiltva. A könyveket részben ők küldték, részben én rendeltem, attól függően, hogy ki mit kért tőlem. A Márai-, Cs.Szabó-kötetek egy részét szintén ők vásárolták fel (ezzel enyhítettek is valamit megjelentetési nehézségükön), aztán én osztogattam szét a magyar vendégeinknek, így jutottak át a határon. Ezek a könyvek többnyire kisméretűek voltak, hogy zsebben vagy bőröndben is jól elférjenek. A könyvterjesztésnek egyébként nem volt közvetlen propaganda célja, bár kétségtelenül a politikai témájúak domináltak. Többnyire igényes munkák voltak, például Hannah Arendttől, Toynbee-től vagy Amalriktól — ő írta a híres-hirhedt *Megéri-e a Szovjetunió 1984-et?* című könyvet. Három-négyhavonta érkeztek a csomagok, és rendelkezésemre állt egy kisebb pénzüsszeg is, amelyből magam vásárolhattam az itteni külföldi könyvkereskedésekben. Rengetegen kértek s vittek haza akkoriban könyveket.

A Triznya-kocsmá ma már legenda, többen is írtak róla-rólatok. Mikor, hogyan kezdődött, és Te miben látod a szerepét?

Barátok, ismerősök mindig is jártak hozzánk. Az összejöveteleken a '60-as évek elején váltak rendszeressé. Akkoriban hétvégeken — csakúgy mint a többi olasz család — mi is kirándulni jártunk Róma környékére. Aztán amikor megkezdődött a gazdasági fellendülés, és mindenki autót kezdett vásárolni, a nagy forgalom gyakorlatilag megölte a közlekedést. Ekkor döntöttünk úgy, hogy inkább otthon maradunk és — eleinte vasárnap, később szombatonként — meghívjuk magyar barátainkat. Nem számított, hogy valaki emigráns vagy sem, hívő vagy nem hívő, milyen felekezetnek vagy szervezetnek a tagja. Mi nem tartoztunk sehova, személyes kapcsolatainkat ilyen külső megfontolások soha nem befolyásolták. Aki eljött hozzánk, arról úgyis tudta mindenki hogy nincsenek szélsőséges nézetei és az otthoni diktatúrával nem azonosul. Magyarországról, külföldről, mindenholnan rendszeresen jöttek hozzánk. Itt mindenki mindenkivel megismerkedhetett és szabadon elmondhatta a véleményét. Ez a légkör, „kocsmahangulat” volt talán a legfontosabb. Az otthoniak számára épp ez a fajta nyitottság volt a szokatlan és üdítő, mivel ilyenekkel Magyarországon nemigen találkozhattak. Az emigránsok pedig folyamatosan és közvetlenül kaphattak íreket az otthoni állapotokról. Nekünk épp ezért nem is volt soha igazi honvágyunk, mindig tudtuk mi van otthon. Persze a vendégeink közül sokan kockázatot is vállaltak azzal, hogy eljöttek hozzánk. Egy időben ki volt írva a Magyar Akadémián azoknak a római magyaroknak a névsora, akikkel nem szabadott kapcsolatba lépni az ösztöndíjasoknak, s természetesen a mi nevünk is ott szerepelt. Adódtak ebből komikus helyzetek is: például egy alkalommal három ösztöndíjas elindult az Akadémiáról — egyszerre léptek ki a kap, elindultak különböző irányba de ugyanabba a buszmegállóba. Egyik se szólt a másikhoz, csak méregették egymást. Felszálltak ugyanarra a buszra, ugyanannál a megállónál le. Ugye egyre

gyanúsabbá és kényelmetlenebbé vált a helyzet. Aztán mikor ugyanabba az irányba indultak el, az egyikük végre megszólalt: csak nem a Triznya-kocsmába mentek ti is? Voltak olyan egykori ösztöndíjasok, akik ugyan jóban voltak egymással, mégsem merték bevallani, hogy ismernek bennünket, jártak nálunk. Néha próbáltak óvatosságra inteni, hogy vigyázzunk, ki tudja, kik lehetnek a vendégek között. Biztos mentek jelentések a megfelelő szerveknek, de erre én mindig azt mondtam: Nagyon helyes, legalább tanulnak valamit.

Az emigráció tagjai közül kivel tartottátok rendszeresen a kapcsolatot? Magyarországról kik jártak nálatok?

Várady Imre bácsi volt az egyik állandó vendégünk, ő nevezte el az összejöveteleinket Triznya-kocsmának. Eredetileg a bolognai egyetemen tanított, nyugdíjaztatása után költözött Rómába a lányához. Aztán Magyar Gyula, aki a Sacra Rosan, a Vatikán törvénytörvényosztályán dolgozott, Szabó Feri, a Vatikáni Rádió egykori vezetője és persze Békés Gellért. A külföldön élők közül Cs. Szabóék, akikkel rendszeresen nyaraltunk együtt, Kerényiék, Mérayék, Márai, Barankovics. Aztán Tolnay Károly, Pestó Zoliék, Gyöngyössy Imre. Magyarországi vendégek közül Pilinszky, Rónay György, Weöresék, Huszárik, Gaál Pista, Karinthy Cini, Györffy Gyurka... De azt hiszem kár belekezdeni, úgymint csak névsorolvasásra futná és nemcsak a közismert nevek fontosak.

Az olasz állampolgárságot mikor kaptátok meg?

1966 karácsonyán, mivel az olaszok hosszú ideig elvből nem adták meg senkinek sem. Ez annyi korlátozást jelentett, hogy nem szavazhattunk, és az útleveleünk nem volt érvényes az ún. kommunista országokban. A szüleink viszont, ha nem is gyakran, de meglátogathattak bennünket. Először csak édesanyáink 1956 tavaszán, aztán '57 őszén már apámat is kiengedték. Emlékszem, szürke, halottsápadt arccal szállt le a vonatról és azt mondta: mi a pokolból jövünk. '59 végén három hónapra ég egyszer ki tudott jönni hozzánk, nem sokkal utána '60 augusztusában halt meg.

És ti mikor látogattok először Magyarországra?

'67 februárjában. Édesanyám akkor már beteg volt, őt szerettem volna még egyszer látni, de mire az útleveleünket kézhez kaptuk, már meghalt. Amikor megérkeztünk, megkerestem Vajda Józsefet, a zebegényi plébánost, hogy megtudjam, milyennek látta anyámat az utolsó időben. Ő egyébként korábban teológiát tanított Esztergomban, büntetésből került Zebegénybe, mivel valamikor Mindszentynek volt a titkára. Üzent, hogy rendben feljön Budapestre, de ne a lakásunkon, hanem egy taxiban találkozzunk. Így is történt. Mint kiderült, a belügyi szervek végig figyeltek bennünket, s utána behívták, hogy megtudják, a Triznyáék milyen üzenetet hoztak a Vatikánból? Ekkor találkoztunk Aczéllal is, aki felajánlotta, hogy a magyar állam megvenné a zebegényi házat, hogy múzeummal alakítsa. Úgy gondoltam, valóban ez a legjobb megoldás, apám emléke így őrizhető meg legjobban. A pénzt egy zárolt

számlára helyezték, s minden évben levontak belőle kezelési költséget. Végül annyi maradt, hogy egy kis faházat megvehettünk belőle a zebegényi házunk felett, egy külön kis telken, ami azóta is megvan. A Rómába való visszatérésünk szintén nem volt zavartalan: már mindenki a gépen volt, amikor bennünket még utoljára átkutattak. Volt egy kis naptáram, amibe az összes ismerősöm neve szerepelt, ezzel jó félórára eltűntek, gondolom gyorsan másolatot készítettek róla, és elvették azt a családi Bibliát, ami még apám nagyszüleié és magammal szerettem volna vinni emlékebe. Nagyon lélegeztünk, mikor a gép Rómában földet ért.

Ezt követően milyen gyakran látogattatok haza?

Utána csak Matyi édesapjának a temetésére jöttünk 1971 őszén. Akkor már ilyen kellemetlenségek nem értek bennünket, de csak három napig voltunk és utána sietve visszajöttünk. Aztán '84-ben jöttünk volna megint, mert Matyinak kiállítása volt az Olasz Intézetben. A legnagyobb nyugalommal bementünk az itteni nagykövetségre, hogy vízumot kérjünk. Én akkor már a Miniszterelnökségi Hivatal Sajtóosztályán dolgoztam. Mikor ezt megtudták, rögtön gyanússá váltam, azt gondolták, biztos csak kém lehetek. Úgyhogy Matyi megkapta a vízumot, én nem. Az utolsó előtti napon aztán már nekem is megadták volna, de azt mondtuk, így inkább nem kell. Kínos volt, mert a megnyitón ott volt az összes pesti barátunk és előttük kellett bejelenteni, hogy a művész úr váratlanul megbetegedett. Persze senki se hitte el. Viszont '87-ben már nem volt semmi gond. Matyinak akkor Zebegényben volt kiállítása, nagyszerűen sikerült, legalább kétszázan eljöttek, pedig zuhogott az eső. Virágvasárnap volt, Szörényi Laci tartotta a megnyitó beszédet. Akkor volt először az az érzésem, hogy valóban hazajöttünk.

A végleges hazatelepedésre gondoltál-e?

Gondoltam persze, de nem döntöttem még. Most már kettős állampolgár vagyok, évente többször is hazajárok. '89-ben, mikor nyugdíjba mentem, rábeszéltek, hogy segítsék be a Vatikáni Rádió magyar adásaiba, mert a jezsuiták mellett mindig szükség van egy női hangra is. Azóta ott dolgozom és van a kocsmá is.

Volt egy Attila utcai sötét kis lakásunk, amire apámnak volt szüksége, amikor még a főiskolán tanított. Ebbe aztán Matyi szülei költöztek, mikor kirakták őket a lakásukból. Nemrég, rokonok jóvoltából, ezt egy Városmajor utcai lakásra cseréltem, ami úgy, ahogy be is van már rendezve. Mikor megláttam, körbetelefonáltam a régi ismerősöket és megrendeztük az első pesti kocsmá-összejövetelt. Nem volt elég ülőhely, úgyhogy a vendégek mindenféle tábori székekkel érkeztek.

Ha az állásom megszűnik, és az otthoni helyzet nem romlik, akkor egyszer talán végleg hazaköltözöm. Nem tudom. Reméljük a legjobbkat.

Európa és az európai örökség a 19. század végéig

JAN PATOČKA

(1907—1977) cseh filozófus. Alapvető hatást gyakorolt rá Edmund Husserl fenomenológiája és Martin Heidegger egzisztencializmusa. A 30-as évektől publikált, a kommunizmus évtizedeiben írásai külföldön jelenhettek meg. A Charta '77 egyik szövegíróje volt, s egy rendőrségi kihallgatás után halt meg. Műveinek magyar válogatása a közeljövőben a Kalligram Kiadó gondozásában lát napvilágot. Ez az írása a világhírű *Eretnek esszék* egyik darabja.

¹ „in dem frostigern Europa” Hegel fogalma. *Hegels Sämtliche Werke* VII. Leipzig, 1913. 25.

² Vö.: Hegel: *Schriften zur Politik und Rechts-philosophie*. G. Lasson, Leipzig, F. Meier 2. kiadás 1823. 26.

(Az európaiság eszméjének katolikus verziója a jénai romantikában főleg Novalis: *Christenheit oder Europe* című költeményé-

Hegel ifjúkori, befejezetlen, *Die Verfassung Deutschlands* című munkájában azt írja, hogy sem a törvények, sem a vallás egysége (legalábbis az újabb korban) nem alkot államot, de voltak korok, amikor a meglehetősen fagyos Európában¹ a vallás mindig az állam alapvető feltételét alkotta, és ez a kötelék időnként olyan erőssé vált, hogy nem egyszer képes volt idegen és nemzetiségi szempontból különálló népeket is rövid időn belül egy államba kovácsolni, „amely nem csak mint megszentelt keresztény közösség, nem is csak mint koalíció, amit a közös érdekek tesznek hatékony egésszé, hanem mint világi hatalom, amely mint állam hódította meg hazáját, időbeli és örök életének hazáját a Kelettel viselt háborújában *mint egyetlen nép és állam*.”² Európa tehát Hegelnél a 19. század küszöbén, a német nemzet római birodalmának utolsó kollapszusában nem állam, de valaha az volt. Európa itt *Nyugat-Európát* jelenti, amelyet valaha egyesítettek az iszlám világ ellen (de a harmadik keresztes hadjáratban már Bizánc ellen is) folytatott keresztes hadjáratok. Noha Európának ez az egysége a háborúban alakult ki és szilárdult meg, úgyhogy tudata megőrződött még az európai partikularizmus és a szuverén modern államokra való széthullás korában is, mégis, az európai egység szellemi eredetében sem Hegel, sem európai kortársai nem kételkedtek, kétségkívül helyesen. Mit is jelent ez tartalmilag? A szellemi és a világi hatalom kettősségét; mindemellett a szellemi hatalom szupramációját magában hordozó Nyugat-Európa háborúban megszilárdult egysége egyike a sacrum imperium-gondolat három változatának. (A nyugat-európain kívül ismeretes még a bizánci és az iszlám változat.) A sacrum imperium gondolatának keresztény verziója Pál zsidókhöz és rómaiakhoz írott levele, annak történetológiai alapján kristályosodott ki. A hanyatló római birodalom belsejében, annak peremvidékén és Földközi-tengeri középpontjában, az akkori világ életbevágóan fontos idegpályájáért folyó küzdelmek szellemi formában a 7. században a keleti-nyugati szakadás és az arab hódítás által nyernek szellemi megfogalmazást.³ Nyugat-Európa először politikailag határol-

ben jelentkezett. Megtalálható benne Németország újszerű küldetésének eszméje is, amit Hegel is beépített, annak katolikus irányultsága nélkül, *A szellem fenomenológiájába*.

3 Vö.: Dampf, A.: *Sacrum imperium* München, 1829. Különösen a II. fej. 1-et. *Grundbegriffe der christlichen Geschichtstheologie*.

⁴ Erről lásd L. Strauss rendkívül figyelemre méltó következtetéseit *Philosophie und Gesetz* című munkájában. Berlin, 1935. Különösen Platón — Ibn Szina — Ibn Rus — Maimonitész kapcsolatában 113. skk.

ta el magát a bizánci Kelettől, majd szellemileg is küzdelmet folytat a világi hatalommal szembeni egyházi függetlenségért, amelyet egyedül Nyugat-Európának sikerült elérnie. A *sacrum imperium* iszlám változata, amely a profétizmus gondolatához kötődik, és így a zsidó felfogáshoz áll közel,⁴ a keresztes háborúk során marad alul, akárcsak egy időre Bizánc, így ezután az újonnan létrejött alakulat saját szervezeti felépítésére, belső kiépítésére, a rendelkezésére álló észak-keleti térség konszolidációjára összpontosíthat, amely térségnek, különösen miután a tatárok betörése megroppantotta Lengyelországot és elsöpörte a kijevi Ruszt, nem volt olyan súlypontja, amelyre támaszkodhatott volna.

Mi volt lényegében a *sacrum imperium* alapgondolata? Nem egyéb, mint a római birodalom szellemi öröksége. Azé a birodalomé, amely az elidegenedés következtében haldoklott az állam-szervezet és a publikum között, amelyen alapult. A római birodalommal kétségkívül lezárul a hellénizmus és a hellén imperia-lizmus korszaka, amely a görög szellem és teljesítményei felsőbbrendűségének a meggyőződésén alapult. E teljesítmények teljes foglatatát nyújtja a görög filozófia, amely hellénisztikus fázisában — legalábbis ennek legsajátabb filozófiai irányzatában, a sztoicizmusban — azt tekintette egyik fő feladatának, hogy a szókratész-platóni hagyomány klasszikus filozófiáját az univerzális állam nevelési fermentumává változtassa át, amely állam legsikerültebb változatát végül is Róma szolgáltatta. Róma lényegében persze az impérium, az önálló etnikai alapon álló állam, a terület, a független kormányzási forma megszállottja, legalábbis ebbe a formába torkollanak makacs háborús és szervezési erőfeszítései, és ebben határozható körül. A római történelem legnagyobb alakjai csak úgy érthetők meg, ha tudjuk, hogy az ily módon meghatározott célért lelkesedtek. Történelmének kezdetén azonban Róma lényegében nem különbözött a görög polisztól, aminek még Arisztotelész is tartja, és e polisz számára a közjóra, az univerzalitásra, a jog és az igazságosság államára, az *igazságon*, a belátáson alapuló államra való nevelés sztoikus-platóni gondolata — legalábbis Róma művelt rétegei számára — mindennapivá és természetessé válik. E gondolat természetességének irodalmi bizonyítéka Cicero és Seneca; Cicero filozófiai dialógusainak alakjai képviselik a római államiság és a hellénisztikus filozófia fő áramában fellelhető nevelési gondolat azonosításának a tendenciáját. A *sacrum imperium* gondolata egyrészt e program csődjét, másrészt új formában való továbbélését jelzi: a *sacrum imperium* nem a cézároknak világi állama, amit az önkény és az igazságosság akarata, a természetes despotizmus és a „természetjog” (melyre a *ius civile* támaszkodik) közötti túlságosan is emberi ingadozás jellemez, hanem olyan közösség, amely közvetlenül az igazságon, mégpedig nem az evilági, hanem azon a bizonyos másvilági igazságon alapul, s normáit és ősmintáját nem az emberi, hanem az isteni hatalomból

A polisz öröksége

és az isteni történelemből eredezteti, amely belépett az emberibe, s azt magához vonja.

Vagyis a római birodalom öröksége maga is egy másik örökség folytatása. Azé, amelyet a római és a hellén birodalom a görög polisztól vett át, és amelyet a megpillantott igazságon és igazságosságon mint a klasszikus filozófia legmagasabb erkölcsi ideáján alapuló polisz megteremtésére irányuló törekvés jellemez. E gondolatot azonban a polisz nagyságáról és bukásáról való reflexió érlelte ki, annak a görög ember világra szóló jelentőségének és nyomorának jellegzetes társadalmi keretei közepette, ahol a görög ember a puszta mennyiségi túlerővel szemben tudott érvényesülni, hogy végül mind maga, mind ez a keret hitelét veszítse és elbukjon bizalmatlansága, irigysége és azon félelme miatt, hogy utolérik és felülmúlják. Az igaznak, az igazságosnak, annak az embernek a sorsa, aki életpályájául szabta ki önmaga számára az igazságban való életet, szükségképpen elvezet egy új emberi közösség eszméjéhez: csak az igazságnak ilyen közösségében tud élni anélkül, hogy elpusztulna a valósággal való konfliktusa során. A világ tehát a rossz szférájába tartozik, és az igazságosról ítélkezve tulajdonképpen önmagáról mond ítéletet.

Igazságossá és igazzá azonban az ember azáltal lesz, hogy *törődik a lélekkel*. A görög klasszikus filozófia öröksége a lélekkel való törődést jelenti. Ez annyit tesz, hogy az igazság nem egyszer s mindenkorra adott, nem a puszta szemlélet és a tudatosítás tárgya, hanem életreszóló vizsgálódás, önellenőrző, önegységesítő gondolat és életpraxis. A lélekkel való törődést a görög gondolkodás kétféle formában ápolta: egyrészt Démokritosznál, később pedig Arisztotelésznél azért, hogy a lélek teljes tisztaságban és zavartalan tekintettel szellemileg körbejárhassa a világot, a mindenség örökkévalóságát, és ezáltal legalább egy kis időre elérhesse létezésének azt a módját, amely az istenek sajátja. Másrészt azért törekszünk a gondolkodásra és megismerésre, hogy lelkünket a létezőnek olyan szilárd kristályává, azzá az örökkévalóság szemlélésében megedzett acélkristállyá tegyük, amellyé válni a létező lehetőségeinek egyikét jelenti, amely magában hordja a mozgás önnön létének és nem-létének — vagyis az ösztön és a meg nem világított hagyomány bizonytalanságában való széthullására vonatkozó döntés — forrását (Platón).

A lélekkel való törődés

A lélekkel való törődés a világmindenség és a vele kapcsolatos kifejezett gondolati viszony ama felfedezésének a gyakorlati formája, amelyre sor került már a ión filozófiában: ebben a világmindenség felfedezése eljutott az igazságban való élet filozófiai eszményéig, ami Edmund Husserl, ezen utódlási sor utolsó diaдохusának a szavaival így fogalmazható meg: a vélekedést a megpillantás szabályozza, nem pedig fordítva; ami érthetővé és Európa egész keletkezése alapján hitelessé teszi ugyanennek a filozófusnak az „európai kultúra sajátos jellegéről” szóló nézetét,

miszerint minden világkultúra közül az európai a megpillantás kultúrája, olyan kultúra, amelyben a megpillantás meghatározó szerepet játszik az élet minden alapvető megismerési és gyakorlati megnyilvánulásában. Ezt a történelmi alakulatot tehát a megpillantás — legalábbis részben — folyamatosan formálja. A megpillantás itt mindig a nem megpillantás, az anonim, a sötétbe vesző hagyomány helyébe lép. Összességében tehát elmondható, hogy az európai örökség ugyanaz más-más formában, amelyben a lélekkel való törődés két nagy történelmi katasztrófa, a polisz és a római birodalom katasztrófája következtében átalakul. Elmondhatjuk, hogy ez az örökség segített hozzá ahhoz, hogy mindkét katasztrófa tisztán negatív jelenségből annak kísérletévé váljék, hogy meghaladja azt, ami az aktuális történelmi körülmények között bénítólag hatott és életképtelenné bizonyult, és hozzájárult az európai örökség új helyzetéhez való alkalmazkodásához és egyúttal egységesítéséhez. Mert a római birodalomban a lélekkel való törődés a jogi viszonyokra való törekvés formáját ölti az egész oikuméné tartományában, amelyet az impérium legnagyobb részt a valóságban is elér, másutt pedig, ahová nem ér el, legalább igényei és befolyása által érvényesül. A nyugat-keresztény *sacrum imperium*, szintén a fegyelem segítségével, jóval tágasabb emberi közösséget hoz létre, mint amilyen a római-mediterrán volt, és elmélyíti a belső embert. A lélekkel való törődés tehát az, ami létrehozta Európát — ez a tézis minden nehézség nélkül védhető.

A nyugat-európai élet nagy fordulata a 16. században látszik bekövetkezni. Ettől a kortól fogva a lélekkel való törődés helyébe egy másik kérdés lép, amely sorra hódítja meg az élet minden területét: a politikát, a gazdaságot, a hitet és a tudást új stílus alapján alakítja át. Nem a *lélekkel*, nem a *léttel* való törődés, hanem a *birtoklás*, a külső világgal és annak meghódításával való törődés kerül előtérbe. Nem feladatunk, hogy e helyütt kifejtsük a keresztény élettémáknak azt a dialektikáját, amelyhez eredetileg e birtokláshoz, az uralomhoz való akarat kötődött. Európa eredeti határain kívülre irányuló expanziója, amely az Európán kívüli világ konkurenciájának pusztá elfojtását váltotta fel, kétségkívül tartalmazta az új — és a régi elv számára ártalmas — élet csíráját. Ez az európai expanzió keleti irányban nem vezetett az európai élet elveinek stílusbeli megváltozásához; ez a változás az iszlám *nyugati* elfojtásának helyszínén veszi kezdetét, a tengerentúli felfedezésekbe és a világ, főleg az Újvilág gazdagsága utáni hirtelen és vad hajszába torkollik, kiszolgáltatva az Európán kívüli világot egy átgondolt európai katonai szervezésnek, fegyvereknek és jártasságnak.⁵ Csak Európának ezzel a nyugati irányú expanziójával párosulva következik be az a lényegi változás, amit a reformáció okozott, s amely szentségből világi gyakorlattá változtatta a kereszténységet. Olyan politikai jelentőséggel ruházta fel a keresz-

⁵ C. Lévi-Strauss az 1942-ben kezdetét vevő tapasztalatot az eddigi legnagyobb kísérleti ténynek nevezte, amely során az ember saját magával szembesült; egyúttal megmutatta, milyen kegyetlenül ment végbe és hogyan torkollott katasztrófába az Európán kívüli, Újvilág-beli emberiség számára. Vö.: Lévi-Strauss. C.: *Tristes Tropiques*, Paris, Librairie Plon, 1955. Magyarul: *Szomorú trópusok*. Bp., Európa, 1973.

**A birtoklás és a
gyakorlati tudás
Európája**

ténységet, ami mint radikális protestáns elem az észak-amerikai földrész megszervezésében nyilvánult meg. Egy évszázadnak sem kell eltelnie, s Bacon megfogalmazza a tudás és a megismerés teljesen új eszméjét, amely alapvetően különbözik attól, amelyet a lélekkel való törődés tölt be: a tudás hatalom, csak a hatékony tudás valódi tudás, és ami azelőtt csak a gyakorlat és a termelés szférájában érvényesült, most a tudásra mint olyanra érvényes; a tudásnak kell elvezetnie bennünket vissza a paradicsomba, olyan találmányok és lehetőségek paradicsomába, melyek segítségével a világot saját szükségleteink szerint alakíthatjuk át és ügyködhetünk benne, miközben a szükségleteket semmi sem határozza meg és semmi sem korlátozza; s Descartes hamarosan azt feleli erre, hogy a tudásnak bennünket a természet uraivá és birtokosai-vá kell tennie. Az állam, jobban mondva az államok (az állam középkori felfogásával ellentétben, amikor a hatalom tekintélyelven alapult, és leginkább abban a különös alakulatban öltött testet, amelyet Imperium Romanum Nationis Germanicae-nak hívtak, és ami mintegy a közjog és a nemzetközi jog között helyezkedett el) csak ekkor válnak a közös tulajdon védelmét, biztosítását szolgáló berendezkedéssé (miként azt később Hegel meghatározta). E felfogás partikularizmusa ugyan bizonyos középkori tendenciákra vezethető vissza, ugyanakkor azonban messze túl is lép rajtuk. A gazdasági élet megszervezésének modern kapitalista módja, amely ugyanebben a korban megy végbe, szintén ennek az alapvető stílusnak az egységéhez tartozik. E kortól fogva a terjeszkedő Nyugat-Európa számára már nem létezik univerzális összekötő kapocs, egyetemes idea, amely képes lett volna konkrét és hatékony összefogó intézmény és tekintély formájában megtestesülni: *birtoklásunk* elsőbbsége a léttel szemben kizárja az egységet és az egyetemességet, és hiábavalónak bizonyult minden kísérlet, amely ezt hatalommal akarta pótolni.

**Európa politikai
átszerveződése**

Politikailag mindez egy új rendszerben nyilvánul meg; a német-római birodalom kiszorul Európa középpontjából annak keleti peremére, a központ szerepét mindinkább Franciaország ragadja magához, mint szilárdan megszervezett erő — kontinentális ellensúlyát alkotva Spanyolország és Anglia kettős, hatalmas gyarmati világbirodalmának. Amikor pedig körvonalazódni kezdett Új-Anglia óriási ereje, s vele az emberiség számára felvirradt egy új szervezet ígérete, amelyben ismeretlen az emberek fölé- és alárendeltsége, kihasználása, nemcsak az Újvilágot, hanem egész Európát megremegteti az emberiség új korszakának reménye. Szinte ugyanebben az időben azonban Európa — kezdetben észrevétlenül, később azonban egyre nagyobb mértékben — ki van téve a keleti nyomásnak. A 16. századtól fogva a moszkvai rusz átvette a keleti kereszténység, a birodalmi egyház örökségét, amihez korlátlan térbeli expanzió társult. Európa képlékeny keleti határai helyébe óriási, felülről, imperiális módon és egy imperátor által irá-

A felvilágosodás

nyitott hatalom lépett, amelynek határvonalát az ázsiai kontinens partvonala jelentette; olyan hatalom, amely egészen addig arra törekedett, hogy a Nyugattal szemben meghatározza, elhatárolja magát, biztosítsa önálló létét, majd később kihasználja és közben sakkban tartsa, felbomlassza és hatalmába kerítse őt. A harmincéves háborút kihasználó francia politika következtében szétforgácsolódott, a keleti irányba összpontosító és a török veszélyre figyelő német római birodalom maradéka kezdetben nem figyelt föl e hatalmas tömeg növekedésére, amely a 18. századtól fogva rányomta bélyegét a birodalom és ezáltal Európa sorsára is. Mindeközben Európa szívósan dolgozik eszméinek, intézményeinek, termelismódjának, állami és politikai szervezetének átszervezésén; ez a folyamat, amely a *felvilágosodás* nevet viseli, alapjában véve az addigi Európa hozzáidomulása a világban betöltött szerepéhez, ez az egész földre kiterjedő gazdálkodás megszervezésének, az európaiak új térségekbe való behatolásának a kezdete, ahonnan a tudásnak és a hitnek új követelményei származtak. Ennek az egész mozgásnak a legmélyebb képződménye a modern tudomány, a matematika, a természettudományok, a történettudomány; mindezt az előzőhöz képest a tudásnak egészen új szelleme és módja kelti életre. Noha a Kopernikusz, Kepler és Galilei nevével fényjelezhető reneszánsz tudomány nyilvánvalóan még mindig a középkori $\theta\epsilon\omega\iota\alpha$ -hoz mint a lélekkel való törődés mozzanatához kapcsolódik, magában a tudományban, elsősorban a matematikában egyre inkább megjelenik a technikai birtoklás szelleme, az ókor tartalmi univerzalizálásához képest egy egészen más típusú univerzalizálás: ez formalizáló univerzalizálás, amely észrevétlenül megy át a tartalommal szemben az eredmény, a megértés helyett a birtoklás előnyben részesítésébe. E tudománynak mindinkább lelepleződik technikai természete, és ugyancsak a technológia és az alkalmazás irányába tart. Minél inkább érvényesül a gondolkodásnak ez a módja, annál nyilvánvalóbban kerül sor a „metafizikai” gondolkodás maradványainak felszámolására. A 17. században még ez a gondolkodásmód uralja az európai filozófiát, ekkor a francia és a németalföldi gondolkodók és követők még egyszer, új eszközökkel törekszenek elérni a régi célt: a 18. században Franciaország és az Egyesült Államok a radikális felvilágosodási mozgalom élére állt, amely mozgalom Franciaországban már radikálisan szekuláris. A forradalom, az emberi ügyek radikális fordulatának eszméje, a hierarchia nélküli, egyenlő és szabad élet lehetősége minden valószínűség szerint Új-Anglia valóságában gyökerezik, a brit gyarmatok sikeres forradalma jelenti a forradalmiság, a modern kor egészére alapvetően jellemző gondolat forrását;⁶ Franciaország ezt a gondolatot Új-Angliától veszi át, és saját forradalmában — részben már nyíltan — szociális jelleggel ruházza fel, jelezve a megrázkódtatások teljességét. A radikális francia felvilágosodás, amely a szellemi tekintély alapjait

⁶ Lásd H. Arendt: *On Revolution* London, Faber and Faber, 1963.

radikálisan rombolta, sokak reményével ellentétben feltartóztathatlannak bizonyult a társadalom és az államberendezkedés épületének kapujában. Az ipar, a technológia, a kapitalista szervezet összekapcsolása Angliában és a kontinens nyugati felének egy részében a technikai forradalom áttöréséhez vezetett: egy további lépéssel a világ gazdagsága új jelentőségre tesz szert — létrejön Európának az a mérhetetlen technológiai-katonai fölénye, amelyhez hasonlót az Európán kívüli világ saját maga mellett nem tud felsorakoztatni: a világgpiac ettől fogva nem csak Európa jólétét, hanem fizikai hatalmát is szolgálja, melynek döbbenetes megnyilvánulása a napóleoni forradalmi háborúk, amelyek új, világi-racionális alapon igyekeztek egyetemes jelentőségűvé emelni Franciaországot mint európai központot, amely megsemmisítette ekkor a római birodalom maradékának utolsó, illuzórikus formáját is. A kontinentális Európa Angliával együtt is csak úgy képes megvédeni magát, hogy nyíltan az orosz hatalomhoz fordul, amely így hosszú időre az európai kérdések döntőbírájává, az európai hatalmi rendszer megtervezőjévé, egyszersmind az európai konfliktusok és kudarcok haszonélvezőjévé válik. A 17. századi Európa észak-keleti hatalmait, Svédországot és Lengyelországot — ez utóbbit mind következetesebben távolítva el a színtérről — félresöpörve, a római birodalom területén létező hatalmak, Poroszország és a Habsburg-tartományok mély viszályában a poroszok oldalára állva — amivel közvetve szétveri a birodalom keleti rendszerének történelmi szervezeteit (mint például a cseh államot) — Oroszország a 19. század kezdetén szilárdan megveti lábát Európa földjén. Ez az Oroszország legfőbb gátja lesz az első amerikanizálódásnak (a forradalmi és a forradalmak utáni Európában); Európa két örököse, Oroszország és Amerika először a 19. század második évtizedében Európa földjén ütközött meg egymással — igaz, nem politikai ellenfelekként, hanem két egymással szembenálló elv képviselőjének formájában.

⁷Tocqueville, A.: *La Démocratie en Amérique*. Paris, 1833—40.

Hegel alkalmoszerűen feltette a kérdést, vajon Amerika vagy Oroszország lesz-e Európa örököse; de a jövőről való gondolkodás csak ott öltött konkrét formát, ahol a probléma az egyenlőség és a racionális szervezés társadalmi irányának szempontjából fogalmazódott meg; éspedig elsőként Tocqueville-nál.⁷

Az európai gondolat így az Egyesült Államokat előbb és mélyebben ragadta meg, mint Oroszországot, ami érthető, mert az Egyesült Államok európaizált Amerika volt, a forradalmak utáni Európa pedig amerikanizált Európa. A keleti világ Európához való viszonyának mélyebb, Tocqueville-hez hasonló megértése hosszú ideig késlekedett, s tulajdonképpen mindmáig várat magára. Ha azonban olyan harctérként ábrázoljuk a 19. századi Európát, amelyre rávetül a jövő, az új térségek és hatalmak mindazon jövendő árnyéka, amelyek belőle nőttek ki és tették bizonytalanná jövőjét, nem hagyhatjuk említés nélkül magának a nyu-

**A klasszikus német
filozófia kísérlete**

gat-európai felvilágosodási elvnek azt a tükröztetését és problematizálását, amelyre német talajon, a széthulló római birodalom földjén tettek kísérletet. Kezdetben porosz környezetben, ahol a felvilágosodás egy katonaállam formáját öltötte, racionálisan kihasználva a hagyományos struktúrákat, a régi és az új rendkívül paradox szintézisét hozva létre.

A felvilágosodás ereje és mélysége kétségkívül abban rejlett, amit a régebbi, mindenekelőtt befelé irányuló és emberközpontú tudás elhanyagolt; az aktív, hatékony, eredményekben gazdag és állandóan gyarapodó tudás új eszméjében. Ezt az új tudást nem lehetett kézlegyintéssel elintézni, sem külsőleg összefércelni a tudás és a hit régi európai alapelveivel. Viszont nem tudták beérni, ahogyan az angolszász országokban tették, azok tisztán haszonelvű szintézisével sem, és amennyiben nem akartak a francia forradalom útjára lépni, nem alkalmazhatták a radikális csonkítás módszerét sem. A kanti alapokról induló német filozófia és a vele rokon többi szellemi irányzat ezért még egyszer megkísérelte az európai szellem irányának megváltoztatását: a felvilágosodást elfogadták ugyan, de csak mint a természet megértésének módszerét, olyan törvényszerűségek szférájaként, amelyek nem érintik a dolgok lényegét; ott, ahol a fenomenális világot fenomenalitásában (vagyis lényege szerint) elemzik, ismét visszanyeri jogát a lélekkel való törődés európai elve, a filozófiai kontemplatív $\theta\epsilon\omega\varsigma\iota\alpha$, amely felszabadít bennünket a lelki-erkölcsi terület számára, ahol az ember otthonra lel és megtalálja küldetését. Ezzel a fordulattal, amely a felvilágosodást nem fojtja el, csupán behatárolja és gyengíti emberi jelentését, a német költészet és zene törekvései ugyanilyen irányt vesznek, a filozófia pedig még inkább radikalizálódik, mértéktelen idealizmusba és metafizikai radikalizmusba esve, amit e helyütt nem szükséges bővebben jellemeznünk. Ez a szellemi Németország olyan országként kínálkozik Nyugat-Európa számára, ahol a szellem meghúzhatja magát a forradalmi anarchia válsága után, és áteshet azon a kúrán, amire a szabadságnak szüksége van ahhoz, hogy megértéssel otthonra leljen a valóságban; de ez az önmagában erőtlén szellemi univerzum olyan ketős értelmű gondolati formákat termel ki, amelyek *reális* küzdelmét az európai örökségért felhasználhatja fejlődéséhez: a szellemi individualitás gondolatát (az európai partikularizmus és nemzeti-ségi széthullás folytatódásához), az állam mint szuverenitásának korlátozását nem tűrő földi istenség gondolatát. A nagy német kísérlet ily módon Európa széthullásának ama tendenciáit erősítette, amelyek ellen eredetileg irányult. A német gondolatrendszer erős és érvényes kritikát képviselnek, olyan gondolatokat, amelyek behatárolják a felvilágosodás tartományát, ugyanakkor képtelenek megoldani a felvilágosodás problematikájának *keretében* felmerült politikai és társadalmi problémákat, ami az adott keret-

**A német
gondolatrendszer
bukása**

ben szükségszerűen oda vezetett, hogy e gondolatrendszerek a politikai és társadalmi harc pusztá eszközeivé degradálódtak.

A világban nagy vihart kavaráó forradalmak és a forradalmak utáni napóleoni háborúk szelének elültével Európa — eleinte még az imperiális Oroszország nyomására — visszatér a hitelétől megfosztott, mindenki számára hamis „legitimításhoz”; minthogy a francia despotizmussal szemben az egyes tájegységek hagyományaira és a nemzetek spontaneitására kellett támaszkodnia, ez a hazug visszatérés a legitimításhoz olyan új, színes és részben nagyon kaotikus történések kezdetévé válik, amit nemzetiségi, nemzeti mozgalmak címszóval foglalhatunk össze. Európa nyugati felében, ahol régóta léteznek központosított és nyelviileg egységesített államalakulatok, ez a mozgalom egészen természetesen kapcsolódik össze az ipari forradalommal azzal a valós igényével, hogy az állam védelemben részesítse a vállalkozást és a spekulációt — az államok így a burzsoá kapitalizmus befolyása alá kerülnek; Közép- és Közép-Kelet-Európa ezt a fejlődést irigységgel figyeli, s mintaként követni akarja, míg a forradalmi radikalizmus elvi egyetemességének képviselői a társadalmi forradalom szférájába, a keletkező szocializmusba menekülnek. Mindezek az irányzatok színes és gyakran eklektikus elegyet alkotnak, amelyek egyetlen közös nevezőjét a status quo tarthatatlansága szolgáltatja.

⁸ Vessd össze ehhez és az utána következőkhöz. D. Groh: *Russland als Weltmacht* című művét. Orbis scriptus, 1966, 331. skk.

Európa és Oroszország

Egyrészt a forradalomra és a napóleoni korszakra, másrészt Oroszországra való tekintettel az európai publicisztika kialakítja a „világhatalom, a világállami rendszer”⁸ fogalmát, míg Oroszország, amely sikerrel védte meg imperialista állását azokkal az első nyugati hatásokkal szemben, amelyekkel megkísérelték fellázítani, a bizánci birodalmi kereszténységtől átvett politikai kategóriáit a hanyatló Európa, a megszűnő Európa örökségének gondolatába kísérel meg önteni. Egy olyan gondolatba, amelyet lényegében fenntart az egész 19. század folyamán, kiegészülve azokkal az európai motívumokkal, amelyek e koncepcióba beilleszthetők voltak. Az orosz gondolkodók alapvetően azonos véleménnyel vannak az európai örökségről: annak továbbvitelére Oroszország hivatott. Véleménykülönbség csak az e célból igénybe veendő eszközök kérdésében mutatkozik; a régi Nagy Péter-i felfogás, miszerint Európát úgy kell kihasználni, hogy elkerüljék a tőle való függőséget, sőt, hogy inkább uralmuk alá hajtsák, tartalmazza mind a Nyugathoz való fokozottabb közeledésnek, mind Oroszország önmagába való zárkózásának és az alkalmas pillanat kivárásának a lehetőségét. — Az európai publicisztikának az a része, amely nem téveszti szem elől Oroszországot, és óriási befolyását Európára, olyanok, mint Moses Hess, Haxthausen, Fallmerayer, különösen pedig az olyan szerzők konzervatív-katolikus publicisztikája, mint Jörg, Marlo, Konstantin Frantz, akik továbbra sem mondtak búcsút a német-római birodalom nosztalgiájának, magában hordozza az európaiság, az európai egységre való törekvés

csíráját, legalábbis a nyugati államok orosz kolossalal szembeni szolidaritásának formájában; Frantz hangsúlyozta saját irányultságának azonosságát a Comte-i pozitív filozófia (pozitív politikát nem ismert) tradicionalizmusával; ezek a kezdemények azonban, amelyekhez a hatvanas években amerikai tapasztalatai alapján a liberális Julius Fröbel is csatlakozott, nem rendelkeztek elegendő szervező erővel az európai valóság uralkodó irányzatai ellenében.

A burzsoá-kapitalista Európában tehát az európai Nyugat, vagyis a felvilágosodás fő ereje a tudomány (a természettudomány és a történettudomány) és a technika bekapcsolva a nemzetállam partikularista valóságába. E nemzetállam mintája a kontinensen Franciaország, a harmadik császárság Franciaországa, amely Európának e partikularitás irányába tartó ilyen fejlődésében végzetes szerepet játszott; olyan tiszavirágéletű sikereket tudhat magáénak, mint az európai államok álságos koalícióját Oroszország ellen a krími háború idején és Oroszország részleges és ideiglenes visszaszorítását; az ilyen sikerek csak elaltatják Európa figyelmét, és az ipari, technikai, tudományos fölényükre támaszkodó hatalmak hamis önbizalmát táplálják.

A radikális felvilágosodás tulajdonképpeni univerzalizmusa, mint jeleztük, a szocialista gondolkodásba és mozgalmába menekül. Különösen azután, hogy Marxnál megtörténik a „hegeli gondolkodás hegeli meghaladása”⁹; Marx nem győzi leleplezni azt az őszintétlenséget, felemáságot, logikátlanságot, és különösen azt a cinizmust és erkölcsi káoszt, amely elhatalmasodott a burzsoá-liberális status quo európai társadalmaiban.

Az európai probléma francia megoldásának valamennyi gyengéjét még inkább felerősítette a német probléma porosz megoldása, amely Franciaországot kiszorította Európa középpontjából, és oda Németországot állította, ennek új, a nyugat-európai nemzetállam mintájára átalakult formájában; miközben a porosz Németország magában hordozza feudális hagyományának e formával elentétes elemeit, melyeket valódi társadalmi fordulat nem veszélyeztetett, s konzervatív csodálatát az orosz kolossalal szemben, amelynek Poroszország egész Németországbeli és európai karrierjét köszönhetette. Mindehhez járult még az is, hogy gyorsan át kellett vennie Dél-Kelet-Európa pajzsának s kardjának a szerepét. Az egyre növekvő ipari termelés védelmezőjeként fellépő nemzetállamnak itt még a nyugat-európaiénál is erősebben megmutatkozik belső ellentmondásossága, mert az ipari növekedéssel párhuzamosan megerősödik az akkoriban „negyedik rendnek” nevezett réteg, annak öntudata és feltartóztathatatlan szerveződése. Ettől fogva az egyre éleződő konfliktus mindeddig ismeretlen társadalmi feszültséghez és a nép nem elhanyagolható többsége ellen folytatott kemény kéz politikájának végeláthatatlan elhúzódásához vezet, amit a bismarcki koalíció képviselt 1879-ben. Közismert E. Halévy tézise,¹⁰ hogy az 1914-es háborús konfliktus egyik fő okát abban kell keresni, miszerint a bel-

⁹ Waelhens, A. De: *La philosophie et les expériences naturelles*. Haag, M. Nijhoff, 1961. 13.a

¹⁰ Vö.: Halévy, E.: *L'ère des tyrannies: études sur le socialisme de la guerre*. Paris, 1938.

Az európai problémák kivetítése a világba

ső feszültségeken úgy próbáltak úrrá lenni, hogy a társadalmat nemzetközi politikai célok érdekében mozgósították — szabad tereget engedve a német energia számára.

Megfigyelhető, hogy a 19. századi Európában éppen ott mélyül el a politikai válság, ahol megoldódni látszódnak a kérdések: Németországban és Olaszországban. A valóságban azonban ahelyett, hogy a német és az olasz kérdés megoldása megnyugtatta volna Európát, még inkább kiélezte partikularizmusait, amelyek a szűk európai térségben puszkaporos hordóknak bizonyultak. A kor előrehaladtával a társadalmi válság szintén kiéleződik, és a nélkülözhetetlen ipari proletariátus mind türelmetlenebbül követeli számlájának kiegyenlítését. Éppen ebben a pillanatban meg kellett mutatkoznia a kínálkozó kiút ezidáig rejtett antagonizmusainak, annak a kiútnak, amelyet némelyek a világméreteken gondolkodó államférfiúi látásmód csúcsának tartottak: mégpedig annak, hogy az európai problémákat kivetítsék a nagyvilágba, hogy Európa felosztását a világ felosztásává változtassák, hogy világszerte minden eszközt bevessenek az európai verseny halálos veszélyt rejtő vállalkozásába, Mindezt abban a pillanatban, amikor az Európán kívüli világban tudatosodni kezdett annak lehetősége, hogy a kor tömeg-Európájától, az általános szavazójog és a nagy bürokratizált pártok Európájától megtanulható annak művésze, hogyan növelheti politikai súlyát, és Európával szembefordulva hogyan állhat meg a saját lábán.

Európa erkölcsi válsága

Ehhez társult még egy harmadik, mélyben ható mozzanat: a korabeli Európa *erkölcsi* válságának egyre határozottabb tudatosítása. Rendszerváltoztatásra törekvő programja részeként csak a forradalmi radikalizmus hangsúlyozta és jelentette ki, hogy az európai állami intézmények, Európa politikai és társadalmi váza olyan valamin alapszanak, amittől a társadalom mindennapos működése során már régen megtagad minden bizalmat és engedelmességet. E radikalizmus maga azonban hitét tekintve az európai örökség gondolati származékaihoz tartja magát, amelyek azonban éppoly nehezen hihetők, mint amelyekből levezették őket. Isten halott, de az anyagi természet, amely törvényszerű szükségyszerűséggel termeli az emberiséget és a haladást, semmiel sem kisebb fikció, nem is beszélve arról a különösen gyenge oldaláról, hogy e fikció nem tartalmaz semmi olyan instanciát, amely ellenőrizné az egyénnek azt az individuális törekvését, hogy elmeneküljön és berendezkedjék az esetlegesség világában, akár a legutolsó ember, akinek megvan mind a maga kis nappali, mind a maga kis éjszakai öröme. Dosztojevszkij hőséneke megfogalmazásában: nincs semmi, minden megengedett! Aminek Dosztojevszkij a hagyományos, a megtört lelkű Oroszországra való hivatkozással ellenáll, ahol az egyén megalázkodik a nagy közösség előtt, az pedig sanyargatja és szenvedés általi megtisztulást ró ki rá, azt az európai jelen vonatkozásában Nietzsche fogalmazta

meg élesen: legyünk őszinték, nézzünk szembe a ténnyel, hogy nihilisták vagyunk, ne ámítsuk magunkat azzal, ami nincs — egyedül csak ezáltal leszünk képesek legyőzni azt az erkölcsi válságot, amely minden más mögött meghúzódik, és minden mást magában hordoz. „Amit elbeszélék, az a két elkövetkező század története. Leírom, ami érkezik, ami nem tehet mást, mint hogy eljőjön: a nihilizmus felemelkedését. Ez a történet már ma elmesélhető: a szükségszerűség maga lép működésbe. Ez a jövő már ezer jellel beszél, ez a sors mindenhol jelentkezik, a jövőnek erre a zenéjére hegyezi már mindenki a fülét. Egész európai kultúránk már régóta gyötrelmes kínokban fetreng, évtizedekről évtizedre a katasztrófa felé tart: nyugtalanul, erőszakosan, hanyatt-homlok: olyan áramként, amely végéhez akar jutni, amely már nem gondolkodik, amely már fél a gondolkodástól.”¹¹ Nietzsche számára a nihilizmus éppen ott gyökeredzik, ahová Dosztojevskij a visszatérést javasolja; abban a keresztény felfogásban, amely ezt a világot nem tartja „igazinak”, nem értékeli a „naked van” erkölcsén és parancsán alapuló életet, akaratot és tettet; meg kell szabadulni minden másvilágitól és kibúvótól, ami az igazságot a valóság fölébe helyezi, minden erőnkkel igenelnünk kell az életet és a valóságot; a valóság azonban önmagunk meghaladása, fokozott hatalom; így jön létre a létezés új foka, az eddigi menekülésektől, menedékektől és gyengeségektől megszabadult ember, az áthatolhatatlan, mivel az örök valóságban megtelepedett Übermensch.

A kortárs európai civilizáció mint nihilista civilizáció elleni nietzschei támadás persze maga is nihilista és a nihilizmus körülményeit saját őszinteségének és érdemének tartja. Radikalizmusát mindmáig megőrizte, amikor az individualitás titáni gesztusa már komikusan hat, haladás- és felvilágosodáskritikája pedig mint kriptonihilizmus ma is érvényes. Ezért a 19. század európai társadalmának mint nihilista társadalomnak a kórképében összegződik minden akkori válság: a politikai és a társadalmi válság az erkölcsiben gyökereszik.

A válság megoldására Dosztojevskij bizánci kereszténységet javasol, Nietzsche az örök visszatérést. De a kereszténység tulajdonképpen alapja és az örökkévalóság újrafelfedezése mégiscsak feltételezi valaminek a megismétlődését, annak a megismétlődését, ami magának az európai korszaknak a kezdetek már egyszer valóság volt: a lélekét mint olyat bennünk, ami kapcsolatban áll az univerzumnak azzal a halhatatlan, elpusztíthatatlan alkotórészeivel, amely lehetővé teszi az igazságot és az igazságban — nem az Übermensch, hanem az igazi emberi lény létét.

Kiss Szemán Róbert fordítása

¹¹ F. Nietzsche: *Nachlass*,
November 1887-März
1888 II/411. KSA 13.
189. o. (*Wille zur
Macht*, Vorrede Nr.2).

GLATTFELDER GYULA BESZÉDE¹

Általános figyelem közepette ezután Glattfelder Gyula csanádi püspök állott szólásra és a következőket mondotta:

- A tegnap esti szavazással a kérdés eldőlt, és itt fekszik ország és világ előtt mint a szónoki, költői és drámai témák kimeríthetetlen bányája. Hozzányúlhat tehát mindenki a legjobb érzése, hangulata szerint. Visszatérni rá hiba volna. És ha mégis egy szóval visszatérek, csak azért teszem, hogy kifejezésre juttassam afeletti örömeimet, hogy egy ilyen fájdalmas kérdés letárgyalását annyi nyugodtsággal és megértő hangon végezte az igazságügyminiszter úr (Éljenzés és taps), hogy azt különben és jobban nem is lehetett volna. Mindennek ellenére mégis két panaszt akarok felhozni. Az egyik az, hogy az igazságügyminiszter éppen a legfrivolabb költőre, Heinére hivatkozott, amikor az asszimiláció lehetetlenségét kívánta, de ennek nem tulajdonítok tragikus jelentőséget. Akit annyira támadnak, mint egy ilyen javaslatnak képviselőjét támadták mindenfelől és minden mótvummal, az iparkodik a maga álláspontjának igazolására elővenni azt, ami kínálkozik. Fájjalom, hogy az igazságügyminiszter úr konciliáns előadása és védelmi módszere mellett nem talált egy szót annak konstatálására, hogy ennek a Háznak részéről — tradícióival, lelkületével, egész gondolkodásával és jogfelfogásával szemben — óriási és áldozatos elhatározás volt a komplexum egészét magáévá tenni. (Úgy van. Úgy van.) Én azt hiszem, az a lényeg, hogy nem is a zsidókról, a jó vagy rossz zsidókról volt itt számunkra szó, hanem nagy és mélyenjáró jogi, logikai, etikai és alkotmányos vonatkozású elvekről. (Úgy van. Úgy van.) És amikor ez a Ház hosszú emberöltőkön kifejlődött hagyományaiival — igazán ezt kell mondani — szakítva, mégis a kormány álláspontjára helyezkedett, és a problémát a maga egészébe akceptálva, csaknem egyhangúan megszavazta a törvényjavaslatot, azt gondolom, ezt mégis, mint a megértésre való törekvésnek nyilvánvaló gesztusát, szabad lett volna az igazságügyminiszter úrnak minden tiszteletreméltó

elvi álláspontja dacára vagy ellenére egyetlen szóval honorálni. Én ezt nem számonkérés-képpen mondom s nem azért, mintha pótlólag egy ilyen elismerő nyilatkozatot akarnék tőle kicsikarni, hanem azért említem fel, mert megerősíteni kívánom azt, ami a bizottságokban mindenütt végig elhangzott, hogy ez a Ház nem harcot kíván a kormánnyal, ez a Ház nem harcot kíván a másik Házzal, ez a Ház sokszor igen sértő inszINUÁCIÓK ellenére némán és hallgatagon megy tovább a maga útján, és teljesítette a kötelességét. (Úgy van, Úgy van. Taps.) Teszi ezt éppen azért, mert kerülni kíván minden nehézséget, jól tudván, hogy hivatása nem bajt szerezni, nem a felforgatás elementumait erősíteni, hanem hivatása az építőmunka és hivatása azt a kormányt, amelynek építőképességéről teljesen meg van győződve, az építőmunka terén támogatni, támogatni nemcsak kötelességszerű kényszer hatása alatt, hanem igazán lelki egyetértéssel, rokonszenvvel és szimpátiával. (Éljenzés és taps.)

Amikor ezt előrebocsátom, akkor szintén mindenféle oratorikus célzat és hangulatkelés kizárásával, tisztelettel kérem itt a plénumban is azt, amit a bizottságban is kértem, méltóztassék azt a módosító javaslatot, amely mint az együttes bizottságok ajánlata itt előttünk fekszik, elfogadni és ne méltóztassék bármiféle impresszióknak vagy hangulatoknak hatása alatt arra az álláspontra helyezkedni, hogy mi az asszimiláció lehetőségét elvből elutasítjuk magunktól. Nem kívánok ennek az elvi kérdésnek taglalásába bocsátkozni, csak azt szeretném leszögezni, hogy amit az asszimiláció lehetetlensége mellett az utóbbi időben, mert hiszen még évtizedekről sem lehet szó, felhoznak, ez tulajdonképpen olyan hipotetikus álláspont, amelyet sem az élet, sem a tudomány véglegesen még nem igazolt. (Úgy van. Úgy van — a baloldalon.) Emellett legyen szabad arra rámutatnom, hogy a miniszterelnök úr, akiről szintén teljes lojalitással ki kell jelentenem itt a plénumban is, hogy amikor őt négyszemközt, mikor még nem volt miniszterelnök, ebben a kérdésben megkerestem és azt hittem, hogy a tudósnál nagyobb eredményt fogok elérni, mint a po-

1 Megjelent a Nemzeti Újság 1939. április 19. számában

litikusnál, akkor a miniszterelnök úr nekem kategorice kijelentette már akkor, hogy ő még továbbment volna. Ezt csak a tények igazolására vagyok bátor felhozni és annak bizonyítására, hogy a miniszterelnök úr végig következetesen járt el. A miniszterelnök úr azonban maga, ennek a szigorúbb álláspontjának hangoztatása ellenére, tulajdonképpen már rést ütött azon az elvi állásponton, amely ennek a törvénynek ismételt hangoztatott alapfogolása, hogy leszármazás álláspontján áll. Sőt a miniszterelnök úr múltkor, itteni felszólalásában őminenciájának szónoklatával és felfogásával szemben deferálva kijelentette, hogy a kereszténységnek igenis van asszimiláló hatása.

A keresztység átalakító erejét nem lehet kétségbe vonni

- Hiba volna, ha mi, a keresztény Egyházak képviselői, a keresztység kegyelmi, belső, lelki átalakító jellegét most itt dogmatikus érvekkel kívánnánk alátámasztani — némileg megtörtént ez a bizottságokban és megtörtént gyakran négy szemközti beszélgetésekben —, de azt le kell szögezni, hogy a keresztység tényének, a keresztységbe való bekapcsolódás megtörténtének és a keresztény nevelésnek, a keresztény társadalmi környezetnek, a keresztény társadalmi befolyásoknak átalakító és átfőmáló hatását tulajdonképpen nem lehet kétségbe vonni. Azt hiszem, nincs senki, aki ezzel szemben arra az álláspontra merne helyezkedni, hogy ez a világon bárhol, de különösen itt Magyarországon kétségbe vonható lenne.

- Ha mármost a miniszterelnök úr azt mondja, hogy a keresztység asszimiláló hatását igenis védelmezni kell, s ha emellett pedig az élet azt állítja, hogy a keresztység után következik az iskolának hosszú éveken keresztül való lélekformálása, a jó hitoktatónak és a jó lelkipásztoroknak szeretetteljes érintkezése, a keresztény környezetnek, a keresztény baráti körnek hatása, ami nemcsak a gyermekjáték kedvességeiben nyilvánul, hanem a gyermeki élet formálása terén is kiszámíthatatlan eredményt ér el, akkor, azt hiszem, nem fogja kétségbe vonni senki, hogy mindezek a keresztység által megkezdett átalakító, lélekvaltoztató hatást végső eredményre fogják juttatni. Mi, akik a kegyelem emberformáló erejét és hatását valljuk és nap nap után prédikáljuk és önök, mélyen tisztelt felsőházi tagok, akik nap nap után látják, hogy mikép-

pen formál az egyházas gondolkodás, a keresztény ételszokás és a keresztény környezet népet és nemzetet, egyaránt szembe kell hogy helyezkedjünk azzal az állásponttal, amely azt vallja, hogy a kereszténységbe való belépésnek és beolvadásnak az asszimiláció tekintetében nincs bizonyító ereje.

- Nem mint teológus szólok, nem mint lelkipásztor akarok hatást kelteni. Újból hangoztatom, hogy távol áll tőlem a hatáskeltés szándéka. A felsőház tagjainak belátásához, értelméhez kívánok egy világos, tiszta szót intézni és kérni a felsőház tagjait, hogy ne engedjék magukat hirtelen támadt és hirtelen változó eszemeáramlatoknak, hogy ne mondjam, divatoknak rabjaivá lenni. (Helyeslés.)

A szenvedély nem szolgálja az ország javát

- Emlékszem még arra is [...], hogy 1895-ben [...], amikor mint fiatal egyetemi hallgató az illúzióknak és az idealizmusnak teljességével néztem a kor eseményeit, megdöbbentem, amikor a Nemzeti Múzeum előtt, ahol akkor a főrendiház üléseit tartotta, egy üvöltő tömeg lehurrogta és leköpte az ország primását, aki pedig a megtestesült szelídség volt. (Úgy van. Úgy van.) Azért, mert igen óvatosan egy szót mert mondani arra nézve, hogy nem kell a zsidóságot teljesen egyenjogúvá tenni, és a régi tradíciókat meg kell őrizni. És ha ma nincs is talán a Ház körül köpködő tömeg, de morajlik valami, és ugyanez a tömeg, amely negyvenöt évvel ezelőtt az ország primásával úgy járt el, ma, azt hiszem, hogy ablakbeveréssel, szenvedélyek szabadra bocsátásával lehet tulajdonképpen kifejezésre juttatni azt az új mentalitást, amelynek érdekében ma harcolni kell. Amikor a tömegnek ezt a következtetlenségét látom, amikor ráeszmélek arra is, hogy nem ez a következtetlenség, nem ez a szenvedélyesség szolgálja az ország javát, és oldja meg a világnézeti kérdéseket, hanem az a következetesség, amelyet negyvenöt évvel ezelőtt egy primás kifejezésre juttatott, amikor az ősi magyar tradíciókat egy idegen szellemiség behatásával szemben védte, és amelyet ma ugyancsak az ország primása kifejezésre juttatott, amikor a másik oldalra irányuló túlzásokkal szemben, nem tekintve és nem keresve a népszerűség tapsait, az igazi emberi és keresztény álláspont mellett helytáll. (Úgy van. Úgy van. Nagy taps.) Ezzel szemben lehet talán felhozni hangulatos érveket, ezzel szemben lehet felhozni aggodalmakat, amelyek a magyar

nép és a magyar vér tisztasága mellett szólnak, én tárgyilagosan hallgatók meg mindenkiket, csak azt kérem, hogy ugyanezzel a tárgyilagossággal hallgassák meg ennek a Háznak a tagjai azt a szót, amely a történelemből és az örökkévalóságból hangzik, megmásíthatatlan és megcáfolhatatlan igazságok és tények védelmére, amelyek szólnak ezen Ház tagjaihoz, ne engedjék elejteni és elsikkadni azt, ami egész nemzeti múltunknak és keresztény civilizációnknak alapköve, a kereszténységnek tényét, értékét, tiszteletét, és ne elégedjenek meg azzal, hogy a kereszténység kegyelmi hatásait nem kívánja kétségbe vonni sem a kormány, sem az alsóház, sem bármiféle párt, ne mint az róluk fel sem tételezhető, hanem álljanak e mellé a gondolat mellé, amelyet mint a miniszterelnök úr bizonyos mértékben legalábbis koncedált, hogy a kereszténységnek igenis van asszimilációs ereje, s toldják meg ezt a gondolatot azzal a meggyőződésükkel, hogy a keresztény nevelésnek és a keresztény, nemzeti múltnak van igenis egészen új életet és egészen új életirányt biztosító behatása.

- Egy szót szeretnék szólni azoknak, akik hisznek és egy szót azoknak, akik nem hisznek. Azokhoz, akik hiszenek, azt a szót szeretném intézni, hogy ne viszonzózzák a szenvedély kitérőseit hasonló szenvedélyességgel. Értsék meg az eszméáramlatokat, értsék meg a kor viharában jelentkező villámokat, de ne ijessze meg őket és ne engedjék magukat megrémíttetni, hogy talán nagyon mennydörög, mert a legnagyobb mennydörgés és a legnagyobb vihar után is kiderül az ég és azok, akik lelküknek tisztaságát megőrizték, nyugodtan várhatják be azt az örömet, amely majd eltölti őket, amikor ráeszmélnek arra, hogy helytállani ellenséges áramlatok és viharok ellenére, becsületos, okos és keresztény tett volt.

A kereszténység: lelki újjászületés

- Egy szavam van azokhoz is, akik nem hisznek. Nem mondom, hogy rossz emberek, sőt azt is tudom, hogy sokan közülük azt mondják magukról, hogy keresztények, de a maguk módja szerint és nem keresztények Krisztus evangéliumának és az ő Egyházának tanítása szerint. Én őértük is imádkozom, hogy megértsük egymást és képesek legyünk kezét fogni, egymást átölelni, de értsék meg ők azt, hogy amikor a keresztény meggyőződés állást foglalt az Egyház és a szent kereszténység igazsága és főleg alapigazsága mellett, mert a kereszténység minden szentség kapu-

ja, a kereszténység a keresztény élet elindulásának forrása, akkor értsék meg azok, akik nem hisznek, hogy számunkra a kereszténység nem az, mint egy egyenruhába öltözés, mint egy egyenruha felöltése, mint egy jelvény kitűzése, mint egy zászlóbontás, számunkra a kereszténység lelki újjászületés Krisztusban, számunkra a kereszténység egy reveláció, amely ennek a siralomvölgynek sok nyomorúságában nem valami fantasztikus módon, de komoly, szent realitással az örökkévalóság felé nyit kilátást. Számunkra a kereszténység Krisztus kegyelmével való egészen új mentalitás kibontakozása és ezt az álláspontot megértve, ezt a lelkiséget meghallva és szemlélve, ennek a lelkiségnek igényét ismerjük el arra, hogy itt nem pártok és frakciók vitája során, hanem csak a lelkek megértéséből alakulhat ki az az emelkedett gondolkodás, amely az egyeseknek üdvösséget, az egésznek pedig békét biztosít.

- Ezeket én azért adtam elő, mert ehhez a megfontoláshoz nem papok, sőt nem is elsősorban papok, hanem ennek a keresztény magyar nemzeti érdekek és társadalomnak mélységes tiszteletével áthatott világi urak részéről iniciált formulája az a módosító javaslat, amelyet az együttes bizottságban elfogadtak. Ez a formula kompromisszum és úgy jött létre, hogy az Egyház részéről méltányolni kívánták azt az álláspontot is, de főleg azt a politikai komplikációt is, amelyben a kormányzat áll, de kérte ennek a formulának megszerkesztője a kormányzattól, illetve miután a kormányzattól azt el nem érthette, hogy magáéva tegye ezt a formulát, kéri, hogy most ezt iktassák a törvénybe, mert ez a formula legalább részben megszünteti azokat a nehézségeket és tragédiákat, amelyek az eredeti szöveg törvényerőre emelkedése esetében bekövetkeznének. [...]

- Mindent mérlegelve, úgy látjuk - folytatva ezután —, hogy nincs módunkban mind a két Házzal elfogadtatni azt az álláspontot, mely a kereszténység teljes honorálását jelenti, a keresztény Egyházak képviselői és ebben a Házban e körül a kérdés körül buzgólkodott világi uraknak igen tekintélyes száma abban egyezett meg, hogy akkor lehetően messzemenően honoráljuk a miniszterelnök úr felfogását, honoráljuk annyiban, hogy ne a származás szerint, hanem mégis olyan időpont szerint állapítsuk meg, hogy kiről lehet vélelmezni hozzájárulni alapon, hogy ehhez a nemzethez hozzáidomult, mint aminő alapon

a kormány vélelmezte az asszimilációt a legfontosabb polgári jog, az országgyűlési választási jog adományozásával kapcsolatban. Ezért voltam bátor a bizottságban azt indítványozni, hogy aki 1867 előtt itt volt, és utána még azt az elhatározó lépést is megtette, hogy szakított hitével is, és az emberileg elképzelhető legünnepélyesebb formában és gesztussal bekapcsolódott abba, amit keresztény magyar nemzetnek nevezünk, arról mégis vélelmezzük és tételezzük fel a teljes összeforrottságot.

- Miután ez is aggodalmakkal találkozott, hozzájárultam és most is hozzájárulok ahhoz, menjünk még tovább, és a mi nemzeti szent évünk kezdetén már itt volt zsidó honpolgárokat, akik azóta szünet nélkül ennek a földnek igézete alatt éltek, ennek az országnak levegőjét szívták, ennek a magyar társadalomnak a befolyása alatt álltak, és azonfelül megtették azt az elhatározó lépést, hogy beléptek Krisztus Egyházába, azokat vélelmezzük egészen egyenjogú, velünk együtt gondolkodó és érző, velünk együtt e hazáért élni és halni tudó és akaró polgártársainknak és hittestvéreinknek.

- Amikor még ez sem volt elég, akkor ezenfelül még abban állapodtunk meg, hogy legalább húszévi kereszténység után tekintsük őket keresztényeknek, vagyis oly hosszú idő után, amely idő alatt már igazán próbáját lehet adni annak, hogy az illető tudja, mit akar az Egyháza, s amely idő alatt annak a keresztény egyháznak módja és lehetősége volt arról meggyőződést szerezni, akárcsak az őskereszténység idején a katekumenátus kapcsán, hogy az illető csakugyan beolvadt. Ilyen terminus elmúlása után és az 1848 óta való itt gyökerezettség útján ismerjék el, hogy az illető tényleg keresztény magyarnak minősíthető, és ennek az országnak ősi alkotmányos törvényei által a keresztény egyház tagjai számára biztosított teljes egyenjogúsághoz juthat.

- Ennek a törvényjavaslatnak ez a pontja bennünk, felsőházi tagokban, azt hiszem legalábbis legtöbbször, valószínűleg azért is különös, kellemetlen és nehéz impressziót kelt, mert visszaható erővel bír — amitől mi eddig mindig húzódtunk és irtóztunk —, és visszaható erővel kívánja az eredeti szöveg elérni azt, hogy emberekről, akiknek a zsidóságról már sejtelmük sincs (Úgy van. Úgy van), már gyermekkorban megkeresztelkedtek, már keresztény óvodába jártak, s keresztény elemi és középiskolán keresztül jutottak el szaktudásukhoz, újból azt állítsák,

hogy nem keresztények, hanem zsidók. Ilyen visszaható erő, azt hiszem, bennünk az igazságérzetet és méltányosságérzetet a legnagyobb mértékben érinti és ellenállásra hívja ki.

Vannak méltatlanok, akik besurrantak az Egyházba

- Ha nem is kívánunk érzelegni, és rideg tárgyilagossággal szemléljük az eseményeket — folytatta a csanádi püspök —, előttünk ott vannak a családok ezrei, amelyek nyugtalanul reszketnek és aggódnak azért, hogy mi lesz velük és gyerekeikkel. Mi lelkipásztorok ezek közül sokról azt a meggyőződést szerezhettük, hogy tényleg egész meggyőződéssel beolvadtak Egyházunkba. Nekem nemcsak semmiféle atyámfia nem érdekelt ebben a dologban, de még csak olyan zsidó barátom sincs, akit hozzám tartozása révén mentesíteni akarnék. Vannak azonban nekem igen nagy számmal volt növendékeim, akik már kezdő papkoromban jöttek hozzám, hogy keresztények akarnak lenni. Végig egész papi működésem során sokan jöttek ezzel a kéréssel hozzám. Tudom, hogy vannak méltatlanok, vannak olyanok, akik besurrantak az Egyházba — s ezen az állásponton állva talán szelekciót kellene gyakorolni őskeresztény híveink között is, de ezt nem szabad és nem is lehet megtenni —, de vannak itt olyanok, akikről láttam az egész életük során, hogy nem keresztlevelet lobogtatnak, hanem keresztény mentalitást ragyogtatnak. Mármost ezekről én azt szavazzam meg, hogy ezek nem keresztények? Méltóztassanak magukat az én helyzetembe, lelkiállapotomba beleélni és megérteni, hogy ez számomra erkölcsi lehetetlenség.

- Miután azonban itt nemcsak papoknak, de elsősorban világi embereknek szólok, hívő, keresztény, meggyőződéses férfiakkhoz, kérem, értsék meg azt is, ami az önök lelkében lejátszódik, ami az önök hitét nyugtalanítja, zavarja s a felelősségérzetet felkelti. Mindezt megértve, bizalommal kérem, méltóztassanak az együttes bizottság által konstruált javaslatot elfogadni, ami által az érdekelteknek legalább egy része, és pedig — erre helyezem különösen a súlyt — értékesebb része, régóta itt gyökerezett része mentesül. És ha nem sikerül nekünk, az egyházak képviselőinek a teljes egyenjogúságot biztosítani minden egyes hívőnk számára, legalább az a vigasztalásunk legyen, hogy a fájdalmat és áldozatot viselők számára a lehetőség szerint csökkentettük. És ha nem lehetett már hűsvét

ünnepére az Alleluja örömét a mi híveink lelkebe belevarázsolni, legalább már a húsvéti ünnepek után közvetlenül lehetséges legyen azt a meggyőződést kelteni összes híveinkben, hogy sem az Egyház nem hagyta őket cserben, sem a magyar haza nem volt szükségtelenül rideg velük szemben, hanem az Egyház és nemzet összefogásával lehetőleg mégis tűrhető állapotot értünk el, s azért ajánlom elfogadásra a módosító indítványt.

Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök mélyenjáró beszéde igen nagy hatást gyakorolt a majdnem teljes számban megjelent felsőházi tagokra, akik Csanád püspökét lelkesen és hosszan ünnepelték. Serédi Jusztinián bíboros-hercegszék helyéről felemelkedve, kézszerítással üdvözölte a szónokot beszédének befejezése után.

Gróf Széchényi Viktor azzal kezdte beszédét, hogy Glattfelder Gyula csanádi püspök a magasröptű vita egyik legszebb, legmélyebben szántó és formáiban is legragyogóbb szónoklatát mondotta el, amelyért hálás lesz a felsőház. Helyesnek látja egy új, ötödik bekezdés beiktatását, amely zsúri megalkotásának gondolatát valósítja meg. Szükségesnek tartja, hogy a kormány képviselője is helyet foglaljon a bizottságban. Ilyen irányú javaslatot is terjeszt elő.

Ravasz László gróf Széchényi Viktor módosító indítványához szól hozzá, és az egyesített bizottság javaslatának elfogadását kéri.

Az igazságügyminiszter válasza

Tasnádi-Nagy András igazságügyminiszter válaszolt ezután a vita során elhangzottakra. Balogh Jenő beszédével kapcsolatban megállapítja, hogy itt nem büntetőjogi és kollektív felelősségről van szó, hanem arról, hogy bekövetkezett-e az asszimiláció vagy sem. Az egyéni elbírálás lehetetlen, és ezért kellett általános szabályokat megállapítani. A javaslat azért tesz kivételeket, mert nem akar általánosítani. Glattfelder Gyula megyéspüspök nyilvános elismerését hálásan köszöni. Az asszimiláció kérdésével kapcsolatban hivatkozott Prohászka Ottokárra, aki azt mondotta, hogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az asszimiláció lehetetlenség. A konkrét javaslatokkal kapcsolatban kijelentette a miniszter, hogy Gaár Vilmos javaslatát nem fogadja el. Gróf Széchényi Viktor módosítá-

sával szemben közömbös. A felsőház fogja eldönteni, hogy elfogadja-e.

A felsőház ezután az első paragrafust a bizottság szövegezésében fogadta el. A felsőház elfogadta Gaár Vilmos kiegészítő módosítását is. Elfogadták az új 6. bekezdést is, amely a kivételek tekintetében intézkedik.

A második szakasznál, amely a frontharcokról szól.

Bíró Zoltán szól hozzá, amire

Tasnádi-Nagy András igazságügyminiszter válaszolt. A szakaszt éppúgy, mint a további paragrafusokat a bizottságok módosításával fogadták el. **Báró Waldbott Kelemen** szólalt fel a 12. szakasznál és a magyar szőlősgazdák érdekében kérte, hogy a zsidó italmérők leváltására öt évet állapítsanak meg, mert ellenkező esetben a magyar szőlősgazda egzisztenciáját veszélyeztetnék.

Kozma Miklós ugyancsak a 12. szakasznál kifogásolta azt a szakaszt, amely arról rendelkezik, hogy az illetékes miniszter a moziengedélyeket bármikor felülvizsgálhatja. Ez a rendelkezés bizonytalanságot teremt és a keresztény érdekek ellen is irányul. Módosító indítványt terjesztett elő, amelynek értelmében a miniszter „a jelen törvény végrehajtása céljából” vizsgálhatja felül bármikor a moziengedélyeket.

A 12. szakaszt **Kozma Miklós** kiegészítő módosításával fogadták el. A következő szakaszokat ismét változatlanul fogadták el, majd a 22. szakaszhoz, amely a kivándorlásról intézkedik.

Hoepfner Guidó szólalt fel és utalt arra, hogy a jelenlegi valutáris viszonyok között alig lehet kivándorlásról beszélni.

Egry Aurél ugyancsak azt hangoztatta, hogy a kivándorlásról komoly emberek között szó sem lehet. Megvalósíthatatlan illúziónak törvényjavaslatba való foglalása ez. A szükséges devizamennyiség felett szerinte nem is rendelkezünk.

A következő szakaszokat változatlanul fogadták el, s ezzel a zsidójavaslat részletes tárgyalását befejezték. Az elnök enuniciálta, hogy a módosításhoz való hozzájárulás céljából a törvényjavaslatot visszaküldik a képviselőházhoz [...].

Az ülés egy óra előtt néhány perccel ért véget.

II. JÁNOS PÁL PÁPA: ÁTLÉPNI A REMÉNY KÜSZÖBÉN

Az egyetemes Egyház tagjaként, katolikusként is fenyeget bennünket az a veszély, hogy a partikularizmus, a provincializmus hibájába esünk. Szükségünk van az olyan egyetemes igényű áttekintésre és eligazításra, mely szélesebb horizontot tár elénk hitünk titkainak, egyházunk helyzetének és korunk szellemi-erkölcsi állapotának vizsgálatakor! II. János Pál pápa könyve ilyen segítséget nyújt olvasójának. Nemcsak azért, mert a katolikus egyházfő nem mindennapi tájékozottsággal bír a világ állapotáról, hanem azért is, és főképpen azért, mert személyében az egyetemesség és egység őréit és szimbólumát tisztelhetjük — a Krisztustól kapott, *sajátos kegyelmekkel járó* küldetés betöltőjeként.

A pápai megnyilatkozásokat megkülönböztetett figyelem kíséri világszerte, kevesen veszik azonban a fáradságot, hogy a Szent-anya aktuális tanítását kifejtő enciklikákat elolvassák. Talán ez vezette a pápát arra, hogy egy elmaradt televíziós beszélgetés előzetesen megkapott kérdéseire írásban válaszoljon, és hozzájáruljon az interjúkötet megjelenéséhez. A könyv, melyet több világnyelven — és kellemes meglepetésként magyarul is — közel egyidőben jelentettek meg a kiadók, világsikerré lett. Nagy érdeme az Vittorio Messori-nak, a kérdéseket összeállító tekintélyes olasz újságírónak is, aki elhatározta: nem a manapság sok vitát kiváltó témákat (nők pappá szentelése, fogamzásgátlás, abortusz, euthanázia) helyezi előtérbe a kvázi-beszélgetésben, hanem az ezeken túlmutató alapproblémákra próbál választ kapni. A könyv első részében szántszándékkal vállalja a kételkedők agresszívnek tűnő, de mindenképpen lényegbevágó kérdéseit: *Az ember eljuthat-e (és hogyan) arra a felismerésre, hogy Isten létezik? Miért nem mutatja meg magát világosabban? Hogyan lehet, hogy a názáreti Jézus az Atyával egy-lényegű Isten? stb.*

A pápa a felelősségét mélyen átérző lelkipásztor buzgalomával válaszol. Érezhetően örül, hogy a „hivatalos” megnyilatkozások kereteiből kilépve személyesebben, és talán szélesebb körhöz szólhat. Nem mond persze gyökeresen mást, mint hittankönyveink, de

máshogyan, más hangsúlyokkal, új szempontokat felvetve szólal meg.

A könyv első harmadára mindenképpen jellemző a bölceleti megközelítés (és ez még mindig sokakat elriaszthat). A továbbiakban János Pál pápa lényegesen közérthetőbb stílusban válaszol az ökumenizmussal és a nem keresztény vallásokkal kapcsolatos kérdésekre. Míg az előbbi kérdéskörben leginkább a Krisztusban való teljes egység megvalósulásába vetett remény hangja a legerősebb, a nem keresztény vallásokkal kapcsolatban a dialóguskészségen túl az erőteljes elhatárolódás jegyeit is észre kell vennünk. Különösen figyelemreméltó a nyugaton is egyre népszerűbb buddhizmus értékelése.

A vallomások-személyes hang nem csupán „fogyaszthatóbbá” teszi az olvasmányt, de egy spirituális út állomásainak felidézésével a kapcsolódó „tanító részek” is hitelesebbé, szemléletesebbé válnak.

Fiatalként, az ifjúsági pasztorációban szerzett tapasztalatai mellett legtöbbit és legszívesebben a Zsinat emlékeiről beszél. Bár sokan szeretnék őt a Zsinat előtti konzervatív gondolkodás reprezentánsaként feltüntetni, vallomásainak sorain mindegyre átsüt a II. Zsinat szelleme iránti szeretet, mely pápai működését is meghatározta. Ugyanakkor éppen itt, az egyház helyzetével foglalkozó részek olvasásakor válik nyilvánvalóvá a pápa szemléletének egyetemessége. Ebben a lelkiségben nagyon jól megfér egymás mellett a kérlelhetetlen gondolati alaposág és a bensőséges, gyermeki Mária-tisztelet; a hagyományos népi vallásosság elfogadása, ugyanakkor a laikusok körében terjedő megújulási mozgalmak igénylése. Ez utóbbiakról egyenesen azt írja, hogy a Zsinat utáni egyházi megújulás döntően a lelkiségi mozgalmakon keresztül megy végbe.

Az *Átlépni a remény küszöbén* hiányos mondat, de könnyen kiegészíthető: *Át lehet lehet lépni a remény küszöbén! Át kell lépni a remény küszöbén!* Minden kétségbeejtő jel ellenére van reménység az egyén és az emberiség számára. Ez a remény Isten szeretetéből fakad. (JLX Kiadó)

KUNSZABÓ ZOLTÁN

BÁRDOS LÁSZLÓ: LÁTHATATLAN PÁRBajok

Annak ellenére, hogy a (tíz évvel ezelőtt megjelent) *Feliratok* és a (pár hónapja napvilágot látott) *Láthatatlan párbajok* versei között több (retorikai, motívikus, verstani stb.) érintkezési pontot regisztrálhat a Bárdos László versei iránt érdeklődő olvasó; a két kötet mégsem azonos lírai beszédhelyzetben áll benne. Míg az első kötet darabjaira inkább egyfajta hermetikusság volt jellemző, addig a második könyvben közölt versek szövegalkításában már előtérbe kerülnek olyan eljárások, melyek (a „nyitottság” recepciói képleteinek megfelelően és a versbeszéd originálként való rögzíthetőségétől eloldódva) a nyelvi tér be- illetve átrendezhetőségének folyamatában a történeti mozzanatok (is) hangsúlyozzák. Így igen figyelemreméltó lesz például az, ahogy a *Zsörtölődés egy rosszul sikerült telefonhívás* után című szabadvers Nietzsche Abschied (Képes Géza fordításában *Elhagyatva*) című szövegével és Ted Hughes *Crow* (Varjú) ciklusával lép polilógusba, egybejárva ezáltal a versben beszélő alany szuverén és azon túlmutató önkonstrukcióját: „Varjakat hallok. Az első fagyok prédalesőit./Itt városomban. Semmimben.Szobámban. /Hallom őket/surrog tova/Jaj nekem. Jaj, akinek nincs otthona.” Hasonló logikával épül a *Téli chanson* című (szerzője által „után-érezés”-nek nevezett) dal, amely a verlainé-i zeneiséget Villon-töredékeken keresztül szólaltatja meg, az alcímében jelölt utániség horizontjából: „Micsoda pária/jogfosztott pillanat/a tavaly Párizsba/tavalyi hó maradt”.

A kötet mértani középpontjában (a 37 darabból a 19.) elhelyezkedő *Dolorosa* című prózai tördelésű lírai beszéd nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert *Láthatatlan párbajok* legterjedelmesebb alkotása; hanem azért is, mert egyrészt utal a *Feliratok* első ciklusára — gazdagítva annak (lehetséges) jelentéseit, másrészt a régiség irodalmának olyan rétegeit hozza játékba, mint például a középkori himnuszsköltészet. Ugyanakkor a „fájdalmas anya” szakrális jelképe itt olyan motívummal, a „rákbetegséggel”, kapcsolódik össze, amelyet Susan Sontag (többek között) a „halál szinonimájának”, a „félelem és a rettegés metaforájának” nevez, ami összefüggésben áll a testi létezés mitológiájával.

A *Dolorosa* (öndefinítív alkotás is: „föltételes emlékkép”) mellett Bárdos László versei-

nek (esztétikai összetettségük tekintetében) színterén reprezentáns darabja a *Hangok a közelemben* című polifón szöveg, amely kötetzáró helyzetben megszólítja a *Láthatatlan párbajok* egyéb részeinek emlékezetét: azon nyelvi szövevényt, amelynek poétikai sokrétősége kétségtelenül igenelhető jelenség a kortárs líra horizontjában. (Ferenczy Könyvkiadó, 1994.)

H. NAGY PÉTER

PROGRAM ÉS MÍTOSZ KÖZÖTT. 500 ÉVE SZÜLETETT OLÁH MIKLÓS (Szerkesztette: Mózes Huba)

Harmincnyolc éves volt, amikor elkísérte Mária királynőt Brüsszelbe. Csaknem tíz évet töltött Németalföld humanista légkörében, személyes ismeretségbe került a szellemi élet nagyjával. Erasmusszal hosszan levelezett. Aztán hazajött és megindította az ellenreformációt Magyarországon. A Pázmány előtti félszázad legnagyobb magyar katolikus személyisége lett. Pályájának íve szélső pólusok között feszült: látszólag kibékíthetetlen pólusok között. Születésének ötszázadik évfordulóján megemlékezést tartottak róla Kolozsvárott, a megemlékezésen elhangzott előadásokat tartalmazza ez a kötet. Különböző szempontból és különböző témákat vizsgálva arról szólnak, hogy a pályáiv két pólusa csak látszólag ellenkezett egymással: a humanizmus összeegyeztethető volt a katolicizmussal.

A kötet élén álló írásban Beke Margit Oláh Miklós esztergomi érsekségéről ír, s azt a hatalmas egyházszerző munkát vázolja, ahogy a Mohács után szétzilálódott magyar katolikus egyházi szervezet megpróbálta újra felépíteni. De nemcsak a szervezeti formákat erősítette meg, hanem a papi nevelést is előtérbe állította, és a hitélet erősítését összekapcsolta az iskolaüggyel. Amellett, hogy tehetséges fiatalokat küldött külföldi tanulmányútra, megalapította az első hazai szemináriumot, s az oktatást az általa behívott jezsuitákra bízta, akik akkor az európai iskolarendszer legjelentősebb megújítói voltak. Oláh egyházi politikai cselekedetei nem pusztán a reformáció és ellenreformáció küzdelmeinek hullámzó taktikájához igazodtak pragmatikus módon, hanem egy nagy formátumú gondolkodó következetes ideológiáját az arra épülő programját valósították meg. A cselekedetek és művek mélyén meghúzódó a gondolatrendszert elemzi a kötetben Amedeo Di Fran-

cesco, kiemelve, hogy Oláh a katolikus-protestáns vallásharc fölött milyen világosan látta korának magyar szempontból fő veszedelmét, a török hódítást s ezért a kor fő ellentétének a keresztény-mohamedán ellentétét tüntette fel.

János István az erasmista hatást kiemelve Oláh korai időszakában keletkezett alkalmi verseit elemzi a humanista toposzok szempontjából. A humanizmus és katolicizmus egymást erősítő egységének gondolata nemcsak az ő írását jellemzi, hanem fő mondanivalóként át — meg átszövi a könyvet. Sajnos e rövid recenzióban nincsen hely arra, hogy mindegyik benne olvasható írásról szót ejthessünk, ám okvetlen fel kell még hívnunk a figyelmet Németh Béla Oláh humoráról szóló tanulmányára és Szelestei N. Lászlóéra, aki Oláh híres könyvtáráról ad leírást.

(Szent István Társulat)

KENYERES ZOLTÁN

KÁNAÁNI TÖRTÉNETEK

Őt vajdasági szegényember önéletrajzát tartalmazza a kitűnő író-riporter, Németh István által összeállított és gondozott kiadvány, melynek szövegeit szociológiai értékűvé az az ellentmondás avatja, hitelesíti, ami a könyv címe és a mérhetetlen szegénységről tanúszkodó tényanyag, a közmondásosan gazdag vidék, Bácska, Bánát, Szerémség és Baranya — „a tejjel-mézszel folyó Kánaán” — mesés termékenysége, kiapadhatatlan tápláló ereje és a kivétel nélkül éhezést, nincstelenséget panaszoló életek, embersorsok között feszül. Ahogy a kinkeserves egzisztenciateremtés bizonyítékai ugyanúgy egy vidék, az ott élők múltjának szomorú dokumentumai is ezek a kendőzetlen emberi kitérülések, melyeket tanulságos és egyszerszersmind vonzó olvasmánnyá a mindig érdeklődést keltő egyéni sorsok megismerésének lehetősége mellett a megformálás igényessége, nemegyszer kivételes irodalmi színvonala tesz. Valóság és irodalom találkozik ezekben a tollbamondott, kockás füzetekbe megörökített önéletrajzokban. Szinte követhetetlenül zegzugos életutak rajzolódnak ki előttünk. Sorsok, melyek nem egyedülállóak, hanem általánosak, mindennapiak, gyakoriak, fölöttebb jellemzők voltak, éppen úgy, mint az a nagy-nagy, kibogozhatatlan nemzeti (ma-

gyar-tót-rác-sváb-horvát-lengyel-stb.) keveredés, amely azon a vidéken minden családra sajátos volt és maradt.

Említettem, a kor- és sorsdokumentumoként elénkrajzolódó élettörténetek számos — semmiképpen sem kánaáni — epizódja utánozhatatlan, igazi irodalom. Mint az alábbi néhány sor: „A tanya, ami ki volt jelölve számunkra, a Római sáncok tájékán volt, úgy másfél kilométerre a nemzetközi úttól. Az odavezető út földes volt, sáros is, a teherautó nem tudott rajta bemenni, nem volt mit tennünk, lerakodtunk a nemzetközi út mellett, az árok szélére. Leraktuk a vagyonunkat, a két kismalacot, az egy kecskét, a tizenégy tyúkot, a kutyát, a három macskát, a hat gyereket és mi ketten, szóval elég szépen megvoltunk. És ott várakoztunk az út mellett, majd csak jön valaki, lovas kocsi, de bizony csak másnap reggel jelent meg egy. Így töltöttük az éjszakát. Amikor készek voltunk a lepakolással, tódult hazafelé a piacozó nép Újvidékről, csak bámultak bennünket, hogy mi féle népek lehetünk, én meg elkeseredésemben fölállítottam a tölcseres gramafonomat egy kerékvető köre, föl tettem rá egy lemezt, beindítottam, hogy hadd szóljon, a hazafelé tartó piacozók meg csak bámultak bennünket.”

Ismerős? Mintha Az országúton képsorai közül ragadták volna ki Fellini mester egyszerű földszagú sültrealista és álomszerű szürrealista remekművéből. A Kánaáni történetek alakjai ugyanezen az országúton haladnak, a múltból a semmivel sem bizonyosabb jövő felé. Évszázadokkal, évtizedekkel előltt, és ma is. *(Forum Könyvkiadó, Újvidék).*

GEROLD LÁSZLÓ

KARINTHY FERENC: NAPLÓ (1-3.)

1974-ben kezdte el írni naplóját az újabb magyar irodalom enfante terrible-je, akiről a köztudatban az a téves, hiedelem élt — s ezt mintha maga is szívesen táplálta volna váratlan, kiszámíthatatlan tetteivel, vaskos tréfiával, öltözködésével, hatalmas lábteniszezéseivel —, hogy nem veszi komolyan az irodalmat, s azért is megrótták, hogy sokat ír. Haláláig, 1991-ig vezetett naplója komolyan, felelősen gondolkodó alkotónak, nehezen, küszködve, bizonytalanul dolgozó írónak mutatja, aki ugyan nem vetette meg a terített asztal örömeit, s olykor alaposan a pohár fenekére nézett, de hivatásában nem ismert tré-

fát. Elég az *Epepére*, talán legsikeresebb regényére utalunk ennek bizonyításaképp.

A naplótól a kíváncsi olvasó intimítások közlését reméli. Karinthy Ferencnél ilyeneket is bőségesen talál: a kor irodalmi életének és színházi belvilágának sok érdekes, jellemző történést villantja föl, s meglehetősen élesen bírálja sok kortársát. Minden írónak van „árnyéka”. Kosztolányi Adyétól nem szabadulhatt, Karinthy Ferenc Örkény Istvánétól, a költő a költőtől, a drámaíró a drámaíróétól. Mégsem mondhatjuk elfogultnak, rengeteg a pontos, találó megfigyelése, érzékeny meglátása.

A napló „felhámját” alkotják úti beszámolói is. Nagyon szeretett utazni, módja is nyílt rá, gyakran hívták meg művei bemutatására, vagy könyvei idegen nyelven való megjelenése alkalmából, de kedvtelésből is járta a nagyvilágot, figyelte a szokásokat, beszívta a kultúra ottani ösztönzéseit.

Mindezek bizonyára népszerű olvasmányá teszik az impozáns terjedelmű köteteket. Írójuk „belvilága” azonban mélyebben rejtett, s abba is kendőzetlen őszinteséggel engedett bepillantást. Két olyan pontjára igyekszünk rámutatni, amely napjainknak is izgalmas, vitákra készítő kérdésköre.

Az egyik: a művészi ábrázolásmód. Hová jut az író, ha tudatosan elszakad a valóságtól, s mi lesz a közönséggel, ha a műalkotásban a világ olyan megjelenítésével szembesül, amely nem mozdítja meg érzelmeit, hanem „rejtvényfejtésre” készíti? Karinthy makacs következetességgel ismételteti, hogy az irodalmi absztrakciónak ez a módja zsákutcába vezet, mert érdektelenné teszi az olvasókat, megszünteti azonosulási készségüket. A posztmodernnek nevezett, valójában pontosan körül nem írt modern irodalmiságnak és irodalomtudománynak egyik nyitott kérdése ez, amelyre sokféle válasz adható, s Karinthy Ferencé éppenséggel nem jogosulatlan.

A másik: az irodalmi érték. Vajon mi dönti el a műalkotás maradandóságát? Miért biztos ő is abban, hogy Weöres Sándor irodalmunk halhatatlanja, hogy Pilinszky líránk egyik legnagyobbja? Természetesen minden író — igazi író — megcélozza a halhatatlanságot, de ki lesz tényleg az? Sokféle választ ismerünk erre is, de olyat még nem, amely csalhatatlan volna. Karinthy Ferenc nem is mondja magát annak, a tévedés kockázatával tesz őszinte vallomást az általa igaziaknak vélt értékek mellett. S talán e bizonytalankodó őszinteség avatja naplóját nemcsak érdekes, hanem ta-

nulságos, megélt, hiteles önvallomássá. (*Littoria Könyvkiadó*)

RÓNAY LÁSZLÓ

JERZY KLOCZOWSKI—LIDIA MÜLLEROWA—JAN SKARBEK: A KATOLIKUS EGYHÁZ LENGYELORSZÁGBAN

Az olasz, majd francia nyelvű fordítások után magyarul is hozzáférhető az a szintézis, amely mögött ott van a Lublini Katolikus Egyetemen működő Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézet negyedszázados munkássága, kiemelkedő módon pedig a lengyel egyháztörténetírás túlmenően az európai egyháztörténetírás meghatározó egyénisége, Jerzy Kloczowski. A több mint négyszáz oldal terjedelmű monográfia minden információja mögött tanulmányok, disszertációk sora biztosítja a megalapozottságot, jöllehet a magyar kiadás irodalma mindössze két oldal terjedelmű. (Olasz fordításban több mint húsz, a franciában pedig több mint harminc oldal tesz ki az általános bibliográfia.) A statisztikai viszonyokat is tükröző térképekkel, diagramokkal, kronológiai összefoglalással és névmutatóval fölszerelt összegzés példázata annak, mit jelent a tudományosság számára a folyamatosság és a helyi egyház, valamint egy nemzet jogos, az újabb kutatási eredmények segítségével állandóan helyesbített és kiegészített történelmi öntudata. Lengyelország többszöri felosztása, politikai hányattatása és az azt követő totalitárius eszmerendszer felmérhetetlen károkat jelenthetett volna az egyházi életre nézve; ám a nehéz századok történelmi-egyháztörténeti eseményein túlmenően a lengyel katolikus egyház túlélési stratégiája mögül ihletett bölcsessége is előviláglík. A vallásbéke és ökumenizmus soha nem csábított a hamis, önmagát és a hívek tömegeit becsapó párbeszédre. Az Ezredév primásának, Wyszynski bíborosnak a vezetésével véghezvitt „nemzeti megbocsátás” igazi hatását pedig még ez a könyv sem tudja igazán felmérni, mert az a harmadik évezred Európájának születését előkészítő történelmi tett. Az ezer éves lengyel katolikus egyház történetének méltó összefoglalása remélhetőleg illő visszhangra talál a — folyamatosság hiányától megnyomorított — magyar történettudományok művelői mellett az érdeklődő olvasók körében is. (*Ecclesia, Budapest, 1994*)

TÖRÖK JÓZSEF

SOMMAIRE

- MIKLÓS VÁSÁRHELYI: L'esprit de Vigilia
 KÁROLY ANDRÁS: Maritain et Vigilia
 GÁBOR SALACZ: L'Église, défenseur des persécutés
 ■ Lettres inconnues de Sándor Márai à Zsuzsa Szőnyi
 JAN PATOČKA: L'Europe et l'héritage européen à la fin du XIXe siècle
 ■ Poèmes de György Cukor, Márton Kalász, István Kemény
 et Valéria Koch
 ■ Entretien avec Zsuzsa Szőnyi

INHALT

- MIKLÓS VÁSÁRHELYI: Der Geist der Vigilia
 KÁROLY ANDRÁS: Maritain und Vigilia
 GÁBOR SALACZ: Die Kirche als Beschützer der Verfolgten
 ■ Unbekannte Briefe von Sándor Márai an Zsuzsa Szőnyi
 JAN PATOČKA: Europa und das europäische Vermächtnis bis zum Ende
 des 19. Jahrhunderts
 ■ Gedichte von György Cukor, Márton Kalász, István Kemény
 und Valéria Koch
 ■ Ein Gespräch mit Zsuzsa Szőnyi

CONTENTS

- MIKLÓS VÁSÁRHELYI: The Spirit of Vigilia
 KÁROLY ANDRÁS: Maritain and the Vigilia
 GÁBOR SALACZ: The Church Protecting the Persecuted
 ■ Sándor Márai's unpublished letters to Zsuzsa Szőnyi
 JAN PATOČKA: Europe and European Heritage till the End of the 19. Century
 ■ Poems by György Cukor, Márton Kalász, István Kemény
 and Valéria Koch
 ■ Interview with Zsuzsa Szőnyi

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ; Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, PARANCS JÁNOS, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
 A szerkesztőség munkatársai: [CZ. BALASSA MÁRIA] JUTH LENKE

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. ; Felelős vezető: Fekete István igazgató

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számlaszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- II. JÁNOS PÁL PÁPA   Átlépni a remény küszöbén
BÁRDOS LÁSZLÓ   Láthatatlan párbajok
- 500 éve született Oláh Miklós
  - Kánaáni történetek
- KARINTHY FERENC   Napló 1–3.
- JERZY KLOCZOWSKI
- LIDIA MÜLLEROWA   A katolikus egyház Lengyelországban
–JAN SKARBEK
- A SZEMLÉKET ÍRTÁK   Gerold László, H. Nagy Péter, Kenyeres Zoltán,
Kunszabó Zoltán, Rónay László és Török József

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A katolikus egyház és az „új vallási mozgalmak”
  - Békés Gellért és Németh Sándor disputája
- RAPCSÁNYI LÁSZLÓ   Avignon díszletei
- A háború és a béke kilátásai
- GION NÁNDOR   Szomorú arcú langaléta négerék
(elbeszélés)
- Pilinszky János naplójegyzeteiből